pola brod, pola nebo

BRODSKI

Pišu i govore:

Josif Brodski,
Muharem Bazdulj,
Dušanka Profeta

stranice 21-28

zarez

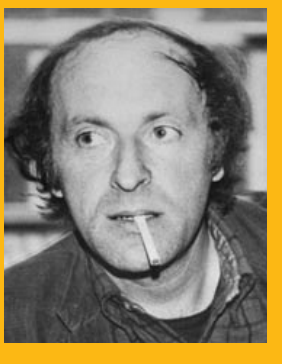

Josif Brodski

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 27. rujna 2001, godište III, broj 64 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor:
Lidia Varbanova

Kultura u džepu

stranice 14-15

Reagiranja

Protiv konzervatorske struke

Ivo Maroević, Želimir Laszlo

stranice 30-31

Makedonija:
Aleksandar Dimovski i Iso Rusi

Nagrađena albanska pobuna

Omer Karabeg

stranice 16-17

Razgovor:
Ljiljana Zagorac

Ples oko svoje osi

Dubravka Crnojević Carić

stranice 40-41

- *Libra/Libera* - Autonomna tvornica kulture (Zagreb)
- *C.A. Ambrosia* (Sarajevo)
- *Alternativni institut* (Mostar)
- *Blesok/Shine* (Skopje)
- *Severni bunker* (Kikinda)
- *B-produkcija* (Pula)
- *CG-Ars* (Crna Gora)
- i pojedinci iz svih zemalja ex Yu

stranice 42-45

Lit.Kon

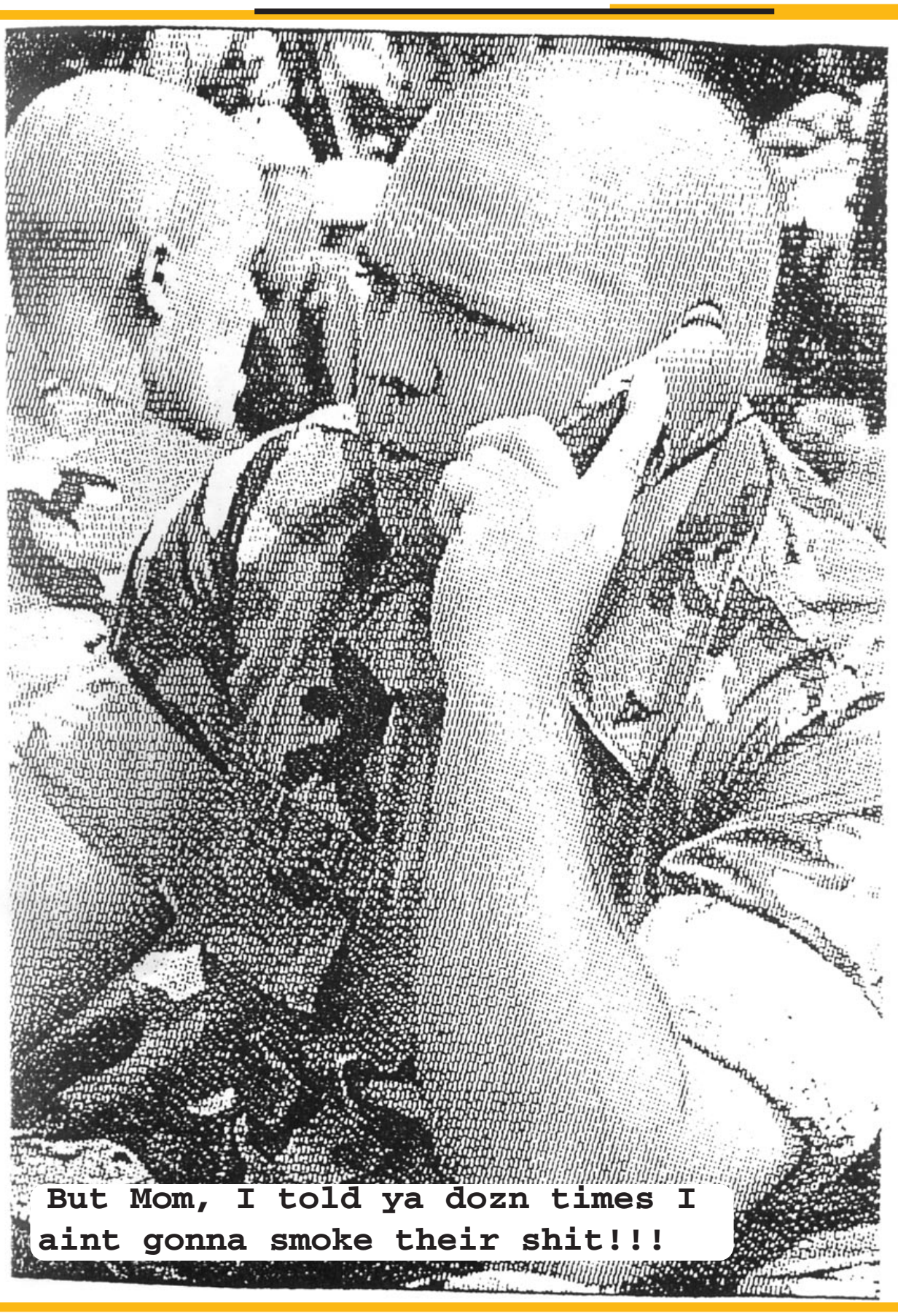

BESKRAJNA PRAVDA

Govedić, Kalinić, Beck, Kršić,
Said, Chomsky, Sontag, Petković, Antolić

9 771331 797006

zarez

Gdje je što

Info i najave
Milan Pavlinović, Leila Topić, Lovorka Kozole, Jasminka Domaš **4-5**

Tema: Beskrajna pravda
Politička nesanica, privatno bdijenje *Nataša Govedić* **6**
Mobilizirani Baudrillard i Huntington *Boris Beck* **7**
Mala mornarica za veliko more *Pavle Kalinić* **7**
With a BANG! and not a POP! *Dejan Kršić* **8-9**
Demonski Ahabov kit ne zove se Islam *Edward Said* **10**
O bombardiranju *Noam Chomsky* **11**
Naša nam snaga neće pomoći! *Susan Sontag* **11**
Život nije film *Dalibor Petković* **12**
Hollywood vs. Ordinarywood *Sandra Antolić* **12**

U žarištu
Što se dogodilo u kratkom razdoblju od godinu i pol *Biserka Cvjetičanin* **3**
Carstvo duha i carstvo ćesara *Muharem Bazdulj* **3**
Stopalo podignute pete *Naima Balić* **13-14**
Razgovor s Lidiom Varbanovom *Boris Beck* **14-15**
Opsežni i riskantni zahvati *Sanjin Dragojević* **18**
Razgovor s Aleksandrom Damovskim i Isom Rusi *Omer Karabeg* **16-17**
Konzerviranje konzervatora *Želimir Laszlo* **30**
Život na drugom mjestu *Ivo Maroević* **31**

Svakodnevica
Almanah poročne kućanice *Sandra Antolić* **5**

Likovnost
Moda je ono što će izaći iz mode *Silva Kalčić* **19**
Intimno osjećanje vremena *Leila Topić* **19**
Zadar uživo - grad na krivo *Ivica Neveščanin* **32**

Film
Rijetko odbojan film *Milijan Ivezić* **33**

Glazba
Drama prikrivene građanske kritike društva *Trpimir Matasović* **33**
Cedeteka *Krešimir Čulić* **34**
Koliko vas ima u tom kvartetu? *Karlo NIkolić* **35**
Druga strana rock antologije *Luka Bekavac* **36**

Kritika
O europskom drugom *Nada Švob Đokić* **37**
Pohvala dječjoj logici *Dubravka Zima* **38**
U traženju poetike proze *Ludwig Bauer* **39**

Kazalište
Za sada s dobrim naslovom *Oliver Frljić* **38-39**
Ples oko svoje osi *Dubravka Crnojević-Carić* **40-41**

Tema: 3. fizički kongres Lit.Kona
Međusobno razumljivi jezici **42**
Udruge i časopisi **42-43**
Virtualna diplomatska aktivnost **44**
Turistički život **44**
Kolekcija ljeto/jesen 2001. **45**
Priredili: Sven Cvek, Boris Koroman, Igor Banjac, Olja Jakišić, Fernala Sejmen-Banjac

Poezija
sad hajdmo u maksimir *Krešimir Mićanović* **46**

Reagiranja
O "Kralju Learu" na Malom Brijunu *Vesna Domany Hardy* **47**

TEMA BROJA: Brodski i proza

Brodski i proza *Muharem Bazdulj* **21-22**
Bilješka uz komentar *Josif Brodski* **23-26**
Lice s naslovnice *Dušanka Profeta* **27-28**

reagiranja

U Frankfurtu samo na kobasice

a ne i na predstavljanja suvremene hrvatske književne i knjiške scene

Obavijest za medije izdavačkih poduzeća *Durieux* i *Feral Tribune*

Izdavačka poduzeća *Durieux* i *Feral Tribune* povlače svoje knjige s hrvatskog izložbenog prostora na ovogodišnjem, 53. Međunarodnom sajmu knjiga u Frankfurtu koji se održava od 10. do 15. listopada.

Durieux i *Feral Tribune* na ovaj način iskazuju svoj protest protiv nacional-provincijalnog programa nastupa i promocija na hrvatskom štandu. Taj program je, naime, koncipirala grupa hrvatskih izdavača, knjižara i kritičara iz Zajednice nakladnika i knjižara pri Hrvatskoj gospodarskoj komori, koji su devedesetih godina, kada je Hrvatskom vladao predsjednik Franjo Tuđman, objavljivala knjige zagovornika tzv. humanog preseljenja naroda, u izlozima svojih knjižara na najvidljivijim mjestima reklamirala knjigu *Mein Kampf* Adolfa Hitlera i, uostalom, bojkotirala kritički nastrojene izdavače poput nas i tzv. pisce disidente. Po našem mišljenju, upravo su ti disidenti i emigranti u doba tuđmanizma spasili reputaciju hrvatske književnosti.

Mi sa svojim izdanjima ne želimo biti dekoracija jednog falsificiranog predstavljanja suvremene hrvatske književne i knjiške scene i programa na koji nije pozvan niti jedan od međunarodno uvaženih hrvatskih književnika, te niti jedan od mlađih autora, za koje u Hrvatskoj, u regiji i od strane čitavog niza europskih izdavačkih kuća postoji identični interes.

Umjesto toga, na Frankfurtskom sveučilištu i u Hrvatskoj katoličkoj misiji o suvremenoj hrvatskoj književnosti trebao bi govoriti jedan sveučilišni profesor koji je 1996. Franju Tuđmana i hrvatskog ministra obrane Gojka Šuška upozoravao na antihrvatsko djelovanje Hrvatskog centra PEN-a u službi Londona, a njegove članove pri tome nazivao "crvenim paucima" na zdravom trsu hrvatske književnosti. S takvim besramnim djeliteljima etiketa mi ne želimo imati nikakve veze.

Osjećamo se izmanipuliranima, jer je Zajednica Hrvatskih nakladnika i knjižara do posljednjeg trenutka zadržavala informacije o svojim ovogodišnjim frankfurtskim nakanama, pa je tek pred nekoliko dana obavijestila javnost o svome, za nas neprihvatljivom programu prezentacije hrvatske književnosti i izdavaštva u Frankfurtu.

Dovedeni smo tako pred svršen čin, zbog čega više ne možemo zakupiti vlastite izdvojene štandove za nastup na Frankfurtskom sajmu, kao što smo to – zbog neslaganja s istim konceptom kakav nam se nameće i danas – činili 90-tih godina, kada smo sami ili u okviru naše asocijacije Hrvatskih nezavisnih nakladnika pokušavali artikulirati jednu drugačiju hrvatsku književnu i izdavačku kulturu. Preostaje nam samo da se povučemo i da, u znak simboličnog protesta protiv duha koji vlada u Zajednici Hrvatskih nakladnika i knjižara, odnosno Hrvatskoj gospodarskoj komori, izdamo ovu javnu informaciju. Molimo za razumijevanje naše čitaoce, autore, prevodioce i kolege u zemlji i inozemstvu.

U Zagrebu i Splitu, 25. rujna 2001.

najave

Zagreb, Agram i WBW

U Zagrebu će se 27. rujna predstaviti u Poglavarstvu Grada Zagreba, uz prigodnu izložbu, novi broj časopisa *Werk, Bauen + Wohnen* posvećena urbanom razvitku i arhitekturi Zagreba. Taj ugledni švicarski časopis izlazi već osamdeset osam godina i uvijek je, riječima urednice Christe Zeller, predstavljao gradove "koji nisu ni posve poznati ni posve nepoznati", poput Budimpešte, Bilbaoa ili Bruxellesa. Urednici priloga, Christoph Luchsinger (ujedno autor teksta *Zagreber Sequenzen/Zagrebački odlomci*) i Max Bosshard, nisu samo predstavili zagrebačku arhitekturu nego su pozvali na suradnju i arhitekte. Vladimir Bedenko je tako napisao tekst pod nazivom *Formiranje glavnog grada-Zagreb od početaka do utemeljiteljskog razdoblja*, Aleksander Laslo *Snaga urbanog prostora-zagrebački proboj u Modernu 1900-1945*, a Tomislav Odak *Sazrijevanje Moderne-zagrebačka arhitektura 1945-1990*. Dok su ti tekstovi dostupni i u hrvatskom prijevodu, članak Branka Silađina *Nochmals ein Neubegin-Die Problematik der 90er-Jahre* objavljen je samo na njemačkom. Nakon obilna slikovnog materijala kojim su ilustrirani spomenuti tekstovi, slijedi još fotografija recentne zagrebačke arhitekture u izboru Christe Zeller, i to projekata Miodraga Dragojevića, Andreje Ilijanić, Milana Šosterića, Andreja Rusana, Miroslava Genga, Edvina Šmita i brojnih drugih.

Kulturna politika

Što se dogodilo u kratkom razdoblju od godinu i pol?

Biserka Cvjetičanin

Napori Ministarstva kulture bit će usmjereni poticanju kreativnih, autorskih potencijala te restrukturaciji manifestacijskih oblika koju su već provele ili provode mnoge zemlje

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske počelo je intenzivno informirati javnost o svojem radu. Podatci o svim programima, projektima (uključujući financijske pokazatelje) te o kulturnim zbivanjima nalaze se na web stranici Ministarstva, a mogu se naći i na stranicama njegova glasila *Kulturni razvitak*. Kakva je reakcija javnosti? Zanimanje za javne podatke vrlo je malo. Zanimanje za proizvodnju skandala i izricanje neutemeljenih tvrdnji znatno je veće. Primjer mogu biti napisi o kazališnoj predstavi *Kralj Lear* na Brijunima od kojih su neki naveli potpuno proizvoljne iznose sredstava koje je odobrilo Ministarstvo kulture.

Nastojalo se demonopolizirati donošenje odluka o programima i projektima, što je vidljivo u izrazitim naporima Ministarstva da uvede nov način odlučivanja u kulturi. Novi odnosi suodlučivanja između državne uprave, kulturnih stvaratelja i kulturne javnosti realizirat će se putem kulturnih vijeća u kojima će ključnu ulogu imati djelatnici u kulturi. Vijeća će u potpunosti početi funkcionirati sa sljedećom proračunskom godinom.

Ministarstvo podržava pluralizam kulturnih orijentacija i potiče nove kulturne preferencije. To je vidljivo u potpori kulturnim inicijativama mladih, primjerice potpori izložbama mladih likovnih umjetnika, nastupima mladih glazbenika i realizaciji niza multimedijskih projekata koji se shvaćaju kao alternativna kultura i kultura komunikacijskih mreža.

Intersektorsko povezivanje

Velik napor ulaže se i u intersektorsko povezivanje, osobito na području obrazovanja, znanosti i turizma. Mnoga nastojanja Ministarstva na ovom planu razotkrivaju niz nedostataka u obrazovanju, poticanju znanstvene analize hrvatskih prilika i turizmu. Primjer je međunarodna konferencija, održana u svibnju ove godine u Dubrovniku, pod naslovom *Kultura: Pokretačka snaga razvitka urbanog turizma – Primjeri iskustava zemalja u tranziciji*, koju su zajednički poduprli ministarstva kulture i turizma. Dok su strani sudionici došli s prezentacijom inovativnih, suvremenih projekata, hrvatski su stručnjaci predstavili zastarjele koncepte. Takva suočavanja otvaraju niz pitanja o razvijenosti, informiranosti i spremnosti da se nešto doista učini.

Na žalost, kultura u Hrvatskoj ovisi o državi mnogo više nego što bi to itko želio. Materijalni položaj kulture poboljšan je, jer su povećana proračunska sredstva za kulturu. Međutim, s tim ne možemo biti zadovoljni. Svaka slobodna kultura mora živjeti i mimo države, a ne od nje. Ministarstvo potiče izvanproračunsko financiranje (donacije, sponzorstva i druge načine), ali je pitanje ima li u tome pravog partnera u kulturnim institucijama i privrednicima. Iako ekonomska situacija nije poticajna, koristilo bi više individualnog zalaganja na tom planu.

Ministarstvo, odnosno njegov Zavod za kulturu, pokrenuo je biblioteku kulturalnih studija, od kojih će prva, posvećena stranim fundacijama i sponzorima u kulturi, uskoro izaći i pružiti cjelovit uvid u međunarodno financiranje kulturnih projekata i programa.

Međunarodna suradnja sve se više decentralizira i sve manje ovisi o državi. To pridonosi izgradnji novog imidža Hrvatske koji se formira kroz neposrednu komunikaciju zainteresiranih pojedinaca i ustanova. Ministarstvo podržava uvođenje izvaninstitucionalnih oblika međunarodne suradnje, jer oni omogućuju optimalnu afirmaciju hrvatskih umjetnika, stvaratelja i kulturnih potencijala. Pokretanje projekta *CultureNet Croatia*, zajedno s Institutom Otvoreno društvo, još je jedan napor u prezentaciji Hrvatske u svijetu kao moderne zemlje suvremene kulture, utemeljen u korištenju novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Razvojni problemi hrvatske kulture

Ministarstvo kulture svjesno je velikih razvojnih problema hrvatske kulture, primjerice problema funkcioniranja kulturnih industrija (film, video, izdavaštvo, itd.), uvoza i izvoza kulturnih dobara, uvođenja novih tehnologija u kulturno/umjetničko stvaralaštvo, pada kulturne potrošnje, itd. Međutim, država nije ni konceptualno ni ekonomski spremna na brzo rješavanje ovih problema. U svakom slučaju, kulturna politika ih više ne može izbjegavati ili marginalizirati.

Između kulturne politike i kulturnog razvoja trebali bi stajati dobro obrazovani kulturni menadžeri. Ministarstvo razmišlja o tome da osnuje centar za kulturni menadžment.

Otpori svakom nastojanju da se inovira i restrukturira prostor hrvatske kulture reflektiraju duhovno siromaštvo mnogih oponenata koji su zainteresirani za *status quo*. Otvoreno je pitanje ima li Ministarstvo pravi ključ za komunikaciju s njima.

U domeni korištenja novih medija i u razvojnom, odnosno istraživačkom dijelu, koji bi morali inicirati i pridonositi strukturnim promjenama u globalnom prostoru kulture, postoji nedostatak ambicioznijih novih projekata. Prevladavaju manifestacijski i tradicionalni oblici kulture nad kreativnim i inovativnim, a njih je teško "potisnuti", a da se ne izazovu ozbiljni poremećaji u funkcioniranju kulturnih institucija. Daljnji napori Ministarstva kulture bit će usmjereni ka poticanju kreativnih, autorskih potencijala te restrukturaciji manifestacijskih oblika koju su već provele ili provode mnoge zemlje (npr. restrukturacija festivala, tradicionalnih izložbi), što će otvoriti kulturi nove razvojne mogućnosti i pridonijeti stvaranju novih kulturnih vrijednosti. Z

komentar

Carstvo duha i carstvo ćesara

Razornim argumentima Lovrenović razobličuje sav apsurd istovremenog zalaganja Puljićevog za međusobno nespojive stvari, "da Hrvati dobiju uvjerljiva institucionalna jamstva da je Bosna i Hercegovina i njihova domovina" te da se bosanskohercegovački HDZ vrati na vlast

Muharem Bazdulj

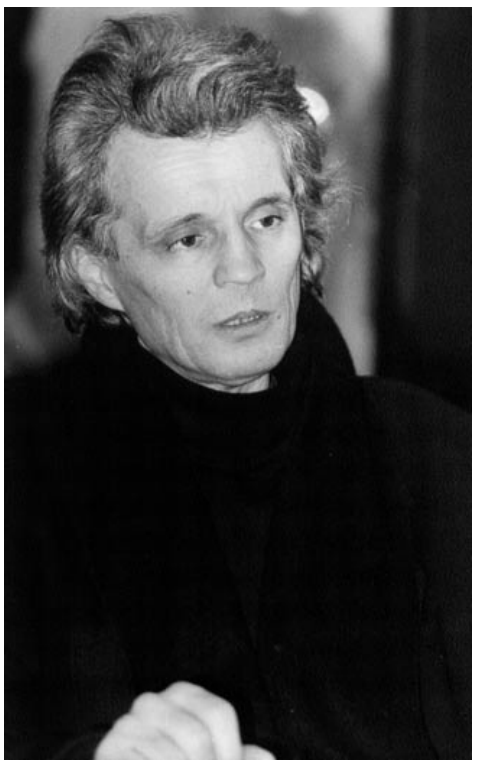

Dvadeset i petog jula ove godine nadbiskup vrhbosanski kardinal Vinko Puljić održao je govor pred Komisijom za međunarodne odnose Kongresa Sjedinjenih Američkih Država. Ovom je događaju u bosanskohercegovačkim medijima pridana velika pažnja, makar je, kažu, Puljićevom izlaganju prisustvovao tek jedan kongresmen. Iz mora shematiziranih komentara i fraziranih vijesti o ovom događaju, odudarao je tek komentar Ivana Lovrenovića. U *Danima* od 3.8. 2001. Lovrenović je svojoj stalnoj kolumni dao naslov *Kardinalna izdaja* precizirajući u podnaslovu da piše *o priklanjanju bosanske Crkve najlošijoj zamislivoj hrvatskoj politici*. Razornim argumentima Lovrenović u ovom tekstu razobličuje sav apsurd istovremenog zalaganja Puljićevog za međusobno nespojive stvari, "da Hrvati dobiju uvjerljiva institucionalna jamstva da je Bosna i Hercegovina i njihova domovina" te da se bosanskohercegovački HDZ vrati na vlast. Jer sama suština HDZ-ovog "nacionalnog programa" jest - kako piše Lovrenović - *debosniziranje* Hrvata. O tragičnim posljedicama tog *debosniziranja* Ivan Lovrenović britko i briljantno piše evo već deset godina.

Desetogodišnja hajka

Već nakon ovog teksta iz nacionalističkih i crkvenih krugova kreće hajka na Lovrenovića. Ta hajka traje zapravo već desetak godina, a osim Lovrenovića na meti su joj često i Miljenko Jergović te Mile Stojić, no tih se dana - da upotrijebim termin iz ratnog medijskog vokabulara - *intenzivira*. Paradigmatična je u tom smislu tirada koju je protiv Lovrenovića izgovorio kardinal Puljić gostujući u programu mostarske televizije *Oskar*. Puljić će tu u suštini optužiti Lovrenovića da je *niski, sračunati, perfidni plaćenik*. Kad Lovrenović na ovo odgovori tekstom *Anatomija jednog političkog opskurantizma* (*Dani* od 17.8.2001.), izvrsnim i bolno preciznim polemičkim odgovorom na Puljićeve insinuacije krenuće paljba iz svih oružja. *Oslobođenje*, *Večernji list*, *Hrvatska riječ* samo su neki od medija gdje će se slediti lavina *odjeka i reagovanja*. Crkvenim će krugovima zasmetati Lovrenovićeve *drske* dijagnoze. Kako se on samo usuđuje reći našem kardinalu da je "tipski provincijalni poluinteligent, koji pojave oko sebe tumači ne razumskom analizom i kritičkom trijažom činjenica i informacija, nego banalnim obrambenim sistemom apriornih osuda i insinuacija"?! Svećenik Franjo Topić optužit će tako Lovrenovića da je *prešao svaku mjeru* jer o kardinalu ne piše *dostojanstveno, dobronamjerno i sa stilom*! Topiću (inače *vječitom* predsjedniku HKD Napredak) se Lovrenović zamjerio i opservacijom iz *Ferala* od 18.8. ove godine kad je ustvrdio (sasvim opravdano) da za Napredak *vrhunac i najsjajniji domet kulture predstavljaju pop-festivali i malonogometni turniri.*

Povratak u srednjovjekovlje

U Lovrenovićevim odgovorima na napade iz crkvenih krugova (a tu pored već pomenutog teksta iz *Dana* valja ubrojati i *Dvije pameti jednog kardinala* iz *Ferala* od 1.9.2001.) ističe se jedna rečenica koju gospoda klerici uporno zanemaruju. Lovrenović, naime, poručuje Puljiću da on ne bleji u njegovom *stadu* te da stoga ne treba računati na fasciniranost Puljićevim kardinalsko-pastirskim nimbusom. Podsjećaju ove Lovrenovićeve riječi na onaj famozni Rushdiev odgovor iranskim mulama: "To put it as simply as possible: *I am not a Muslim*". No u Bosni i Hercegovini vjerski su se velikodostojnici psihološki vratili u srednjovjekovlje te sa pozicija *vladara svjetovnih i nebeskih* dijele anateme i indulgencije. Nije to privilegija samo katoličke crkve. Lavovski dio novinskog razgovora povodom terorističkih napada na SAD reisu-l-ulema Mustafa Cerić posvetiće napadu na Senada Pećanina. Na oba se ova vjerska velikodostojnika može odnositi jedna Lovrenovićeva opaska o Puljiću, u obojice je, naime, bjelodan začudan kontrast između apstraktne humanističke retorike i primitivnih napada na konkretne pojedince. Tako Puljić nakon priče o evanđeskim principima, o *bratu čovjeku*, bezočno napada Lovrenovića, dok Cerić u razgovoru naslovljenom *Ko će praviti lađu spasa za čovječanstvo* nakon visokoparnih ekumenskih poruka mira baca drvlje i kamenje na Senada Pećanina.

Vijetnamka i skupa odijela

Nacionalno-crkveni hrvatski *mainstream* u Bosni i Hercegovini bavi se tako već mjesec dana konstantnim atakovanjem na Ivana Lovrenovića. Gospodin kardinal i sva ta skorojevićka pseudoelita, predsjednici, savjetnici, kulturnjaci i duhovnici, ostrvili su se na čovjeka koji - da parafraziram Marka Ristića - *piše iz jedne stvarne unutrašnje nužnosti, da bi se tim pisanjem izuzeo iz tog gustog, nagrizajućeg neživota, bez namere da zaradi novca, bez ambicije da postane docent, počasni doktor,* attache *za štampu, diplomata, član PEN kluba, dučićoidna nacionalna vrednost, slavni muž,* poeta lauretas *ili govornik na pratnjama i grobovima ili narodni tribun*. Sa svojih ratnoprofiterskih pozicija licemjerno plaćenikom nazivaju čovjeka koji se nakon cijele prognaničke odiseje vratio tamo odakle je protjeran, u svoj poharani stan, na pepeo intimne replike aleksandrijske biblioteke i rukopisa koji su usprkos Bulgakovu - izgorjeli. No gospoda što optužuju Lovrenovića da je *prešao svaku mjeru*, ta gospoda predvođena čovjekom koji blista u grimizu, ta gospoda u frakovima i mantijama, s kravatama i okovratnicima, morali bi znati da *carstvo duha* nije jednako *carstvu ćesara*, da su u ovim carstvima mjere različite, da je u *carstvu duha* Lovrenović neizmjerno superiorniji. I makar *odjeća ne čini čovjeka* Lovrenovićeva *vijetnamka* tu više vrijedi od njihovih drečavih i tamnih haljina, od smokinga i *fancy* odijela.

Nije u Bosni previše zdravo javno iznositi svoje mišljenje. Banjolučki novinar Željko Kopanja već je to platio krvavo - vlastitim nogama. Kad gospodu moćnike frustrira nemoć da se neistomišljenicama suprostave *kutijom olovnih slova* (gdje su ovi redovito vještiji od njih) oni posegnu za drugačijim metodima. Prijetećim telefonskim pozivima, recimo. Konvencija je u *horror* filmovima da užas počne sa anonimnim telefonskim pozivom. Prečesto je bosanska stvarnost posljednjih godina imitirala *horrore*. Z

INFO

r u j a n 2 , , 1

Likovni dijalozi

Skupna izložba likovnih radova članova DOPA-e i njihovih gostiju, Galerija Klovićevi dvori – prostor Fortezze, od 13. do 23. rujna 2001.

Milan Pavlinović

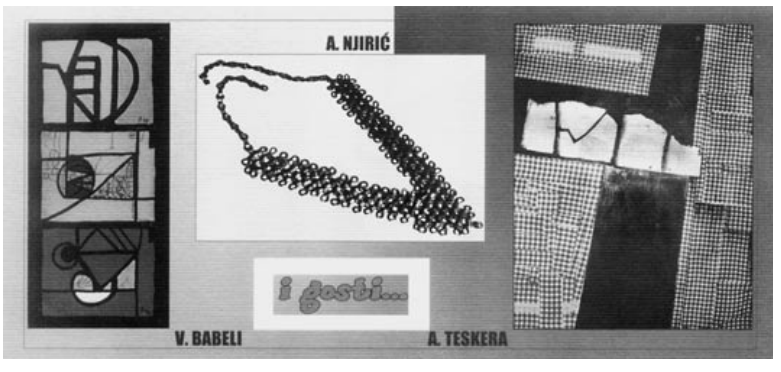

Društvo osoba s paraplegijom i amputacijom DOPA organiziralo je od 13. do 23. rujna u Galeriji Klovićevi dvori petu skupnu izložbu likovnih radova svojih članova i njihovih gostiju pod nazivom *Dijalozi: otisci i iskoraci*. Likovni dijalozi mogu iznjedriti nove teorije i nove stilove, nova imena i nove umjetniičke pravce. No, nekada su oni tek odraz elementarne potrebe za komunikacijom – za međusobnim autorskim ogledanjem i za kreativnim suprotstavljanjem. Ponajprije, oni su tek potreba za nepretencioznim likovnim razgovorom, koji može postati osobito zanimljiv (a nekad i intrigantan) ako ga vode učitelj i njegov nekadašnji učenik. U skadu s takvom koncepcijom izložba je ponudila takva tri dijaloga, dva koja vode slikari i jedan koji vode umjetnici oblikovanja nakita. Dvoje mladih akademskih slikara, Vendi Babeli i Ante Teskera, pozvalo je u goste profesore sa zagrebačke ALU, Eugena Kokota i Miroslava Šuteja. Vendi Babeli (rođena 1972.) diplomirala je slikarstvo na nastavničkom odjelu ALU-a u Zagrebu 1999. u klasi profesora Kokota. Sada je na dodiplomskom studiju muzeologije na Filozofskom fakultetu. Ante Teskera (rođen 1972.) diplomirao je grafiku na ALU u Zagrebu 2001. u klasi profesora Šuteja, a održao je nekoliko samostalnih izložbi i sudjelovao na nekoliko skupnih u zemlji i inozemstvu. Svoje je goste pozvala i Aranka Njirić Varga, *doajen hrvatske nakitne umjetnosti*, pozvavši na izložbu Davora Šuka i Nenada Njirića. Njirić (rođen 1951.) prvi je put izlagao u Mostaru 1969., gdje je živio i radio. Dosad je sudjelovao na 45 skupnih izložbi, a priredio je i 8 samostalnih. Davor Šuk (rođen 1963.) završio je Školu za primjenjenu umjetnost – Odjel za obradu kovina. Specijalizirao se i usavršavao u radionici eminentne autorice umjetničkog unikatnog nakita Aranke Njirić Varga, nakon čega je organiziro svoju samostalnu radionicu nakita. Izlaže skupno od 1988., a samostalno od 1999. godine. Na otvaranju je organizirana i modna revija na kojoj je "oživotvoren" nakit A. Nj. Vrga, dočaravši njegovu unikatnu ljepotu i funkcionalnost. Z

časopisi

Alkare, u sridu!

OP. A, kulturni magazin i katalog knjiga, broj 3/4, glavni urednik Valerij Jurešić, izdavač Faust Vrančić d.o.o., Zagreb, kolovoz 2001.

Milan Pavlinović

Op. a., s komercijalnim podnaslovom *kulturni magazin i katalog knjiga*, prije desetak mjeseci pokrenula je ekipa izdavačke kuće *Faust Vrančić*, poznata još po odličnim, ali kratkoizlazećim novinama *Homo volans*, prvom hrvatskom međunarodnom književnom festivalu *Pontes*, piokrenutom 1996., te po pop magazinu *Nomad* i *Biblioteci 90 stupnjeva*. Recentni broj 3/4, izišao u kolovozu, gotovo je u cijelosti posvećen šestom po redu *Pontesu*, održanom od 28.8. do 5. 9. na Krku. Dvobroj je bio svojevrsna uvodna reklama i predstavljanje proznih, kritičarskih esejističkih i pogotovo poetskih događanja na Krku, gdje se je okupila masa mladih literata iz 14 europskih zemalja. Sudeći prema sadržaju časopisa, ovogodišnji *Pontes* je bio zanimljiv, dinamičan i pun noviteta. U slučaju da niste posjetili *Pontes* ili ste zainteresirani literarno upoznati stvarno zanimljive i većinom otkvačene "likove", koji nisu samo pjesnici nego i performeri, avangardni glazbenici, glumci, pjevači i DJ-i, *Op.a.* nudi njihovu poeziju, pjesničke proze, prozne autobiografije… Posegnete li za *Op. a.*, garantirano vas očekuje ugodno i kvalitetno iznenađenje bez dosadnog iščitavanja i prelistavanja, jer časopis ne boluje od svih onih nedostataka što donosi koncepcija "svašta po malo".

U skladu s događanjima na festivalu, *Op. a.* donosi dva poveća temata. Prvi je naslovljen *Poetski slam: vaši su pjesnici živi!* U razgovoru za časopis, Wehwalt Koslovsky, predstavljen kao "njemački nacionalni slam prvak 1998." pokušao je objasniti što je slam: "Vjerojatno je onoliko različitih definicija slama, koliko je i slam pjesnika. Vrlo je teško u nekoliko riječi reći što je to. Za mene je slam neka vrsta kazališne minijature, s pjesnikom, redateljem i glumcem u jednoj osobi. Općenito, slam je kombinacija poezije, performansa, zabave, veselja, i stoga (simboličkog) natjecanja. Slam živi u interakciji između pjesnika na pozornici i njegove publike i u tom svjetlu, najvažnija je usmena tradicija poezije kao govorne riječi". Temat predstavlja većinom slam poeziju njemačkih pjesnika gdje je u Europi i najraširenija, uz *slamanje* dvojice *domaćih* pjesnika iz BIH. Iz Hrvatske je kao slamer sudjelovao svugdje prisutni Mario Kovač s pjesničkom prozom naslova *Kako i zašto ubiti svoju bivšu curu*. Inače, Kovač je na *Pontesu* gostovao i s kazališnom skupinom *Nova grupa*, predstavivši se i čitateljima *Op. a.* Osim slam poezije, temat donosi i par eseja o tom poetskom fenomenu u Europi koji izgleda, polako osvaja i domaće tlo (ne mislimo pritom na FAK!). Drugi temat, *Pisci u džungli*, naslovljen po klubu *Jungle* u Krku, upoznaje nas s poezijom, prozom i esejistikom autora iz istočne Europe. Ovdje se po pesimizmu i tugaljivosti izdvajaju dva eseja. Peter Šulej, pjesnik, prozaik i izdavač pojašnjava situaciju u slovačkoj suvremenoj književnosti, a Nenad Veličković opću situaciju i odnose politike i života, umjetnosti i medija na ovim prostorima. Argumenti, opća atmosfera, stanje stvari, otkrivene literarne pozicije moći, izrečene u ova dva eseja su, nažalost vrlo slični domaćim (ne)prilikama. Veličković je autor i teorijskog predavanja pod naslovom *Intertekstualnost erotskog otvora (po Bartu)*, urnebesno smiješne parodije (post)modernih književnih teorija primijenjenih na deseterce i osmerce tipa: *Života mi, ovako je bilo/u okuci sjela mi u krilo* ili *Moj alkare, imaj me u vidu/u nedilju dođi mi u sridu*… Središnja tema festivala bila je *Stereotipi i razlike*, pa su u časopisu objavljeni eseji Valerija Jujrešića, bugarske znanstvenice Hasine Sen (o rasizmu bugarskih poslovica posvećenih Turcima), i Kirsten van den Hul, voditeljice programa *In Transitum* (o mobilnosti prevoditelja preko balkanskih granica).

Izvan ovih temata objavljena su još dva tematski različita teksta. Zvonimir Bulaja pesimistički progovara o (ne)uspjehu elektroničke knjige i problemima objavljivanja književnih tekstova u ovakvom mediju. Uzevši u obzir sve teze *za* i *protiv*, izgleda da *e-knjigu* čeka mukotrpna bitka za osvajanjem čitatelja. Poznato je da revolucije jedu svoju djecu, no nadam se da elektronska neće papirnate knjige. S druge strane, Berislav Majhut razotkriva, kroz povijest hrvatske slikovnice, zašto ona nije ni bezazlen ni tradicionalan žanr. Na kraju inače odlično dizajniranog (ljudi iz *Nomada*) i kvalitetno tiskanog časopisa, možete pročitati književne kritike domaćih i stranih izdanja, te pregledan i koristan katalog novih knjiga hrvatskih nakladnika u razdoblju od travnja do kolovoza (uz zamjerku da je cijena od 40 kuna, iako je dvobroj, ipak prevelika). Z

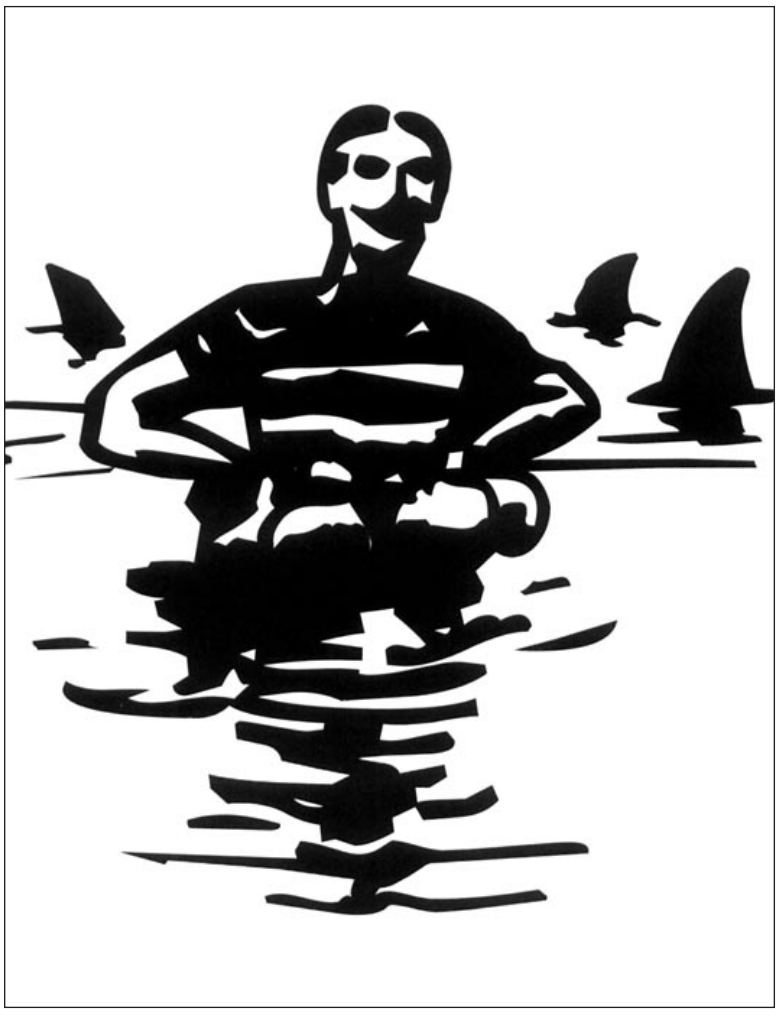

U *Zarezu* broj 62 tekst Maria Vargasa Llose nije objavljen s točnim naslovom *Čista vlada za novi početak* zbog čega se ispričavamo autoru, čitateljima i prevoditeljici Vesni Domany Hardy.

Društvo hrvatskih književnih prevodilaca

organizira

Radionicu književnog prevođenja s romanskih jezika

u razdoblju **od 9. do 29. studenoga 2001**., u prostorijama **Društva, Ilica 42/II**, dva puta tjedno u poslijepodnevnim i večernjim satima

Prijaviti se mogu:
– osobe koje se već bave književnim prevođenjem
– diplomirani francuzisti, talijanisti, hispanisti i luzitanisti
– apsolventi francuskog, talijanskog, španjolskog ili portugalskog

Upisnina: 100,00 kuna

Upisi: 1. do 10. listopada 2001.,
od **10 – 12 sati** u tajništvu Društva, Ilica 42/II

Sve ostale informacije na telefon **01/48-47-565**

Radionicu sufinancira Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

najav,e

Zajedno na Braču – Bejahad 2001.

Jasminka Domaš

U Supetru, od 29. rujna do 7. listopada održava se međunarodna židovska kulturna scena, koja već nekoliko godina za redom, okuplja tristotinjak sudionika s prostora bivše Jugoslavije i iz niza europskih zemalja, Sjedinjenih Država i Izraela. Hebrejska riječ *Bejahad* (zajedno) označava želju naroda koji kroz tisućljeća živi u dijaspori da se odupre asimilaciji i nestajanju. U tom smislu treba gledati i na sve ono što pruža program *Bejahada* u Supetru, koji se otvara dokumentarnim filmom o ranijim susretima židovske zajednice na Bledu, Murteru i Braču upućujući u bogatstvo židovske kulturne baštine, aškenaske i sefardske. Doprinos je i film Vladimire Wolf *Blago svete kehile zagrebačke* i *Kultura sinagoga u Hrvatskoj*.

Židovi u Zagrebu

Prvi put Židovska općina Zagreb, organizator *Bejahada*, odlučila je raspisati književni natječaj za kratku priču koji je sve iznenadio odazivom autora, židovskih i nežidovskih pisaca iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Izraela, Velike Britanije, a istodobno je bio raspisan i natječaj za projekte u području književnosti, filma, kazališta, likovne, glazbene i scenske umjetnosti, njegovanja tradicionalne sefardske romanse te izdavačke djelatnosti. Izložbeni prostor bit će obogaćen slikama Rafaela Talvija i dokumentarnim filmom o njegovu stvaralaštvu i vrlo zanimljivom životnom putu tog neumornog umjetnika, na čijim slikama žive likovi studenata ješiva, kao i izvanredno djelo o mladom Izaku. Bez dvojbe najviše zanimanja pobudit će predstavljanje knjige Ive Goldsteina *Holokaust u Zagrebu* koja će svojom dokumentarnošću zauvijek ukloniti neke dvojbe o onome što se doista događalo u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske sa Židovima (izdavači Židovska općina Zagreb i *Novi liber*). Predstoji i živa rasprava na okruglom stolu pod nazivom *Mein Kampf drastičan oblik tradicionalnog i modernog antisemitizma* o čemu će uvodno govoriti Žarko Puhovski i Ljubo Weiss, a moderator će biti Slavko Goldstein. Vesna Domany-Hardy održat će radionicu s Malcomom Hardyjem *Traganje za porijeklom obitelji*, a istoga dana Simha Kabiljo (Beograd) i David Albahari predstavit će *Antologiju Singer*. Posebna pozornost pripada bečkoj židovskoj zajednici koja se predstavlja izložbom fotografija, predavanjima Gabriele Kohlbauer-Fritz i G. Habera o židovskom Beču uz prikazivanje filma *Židovski Beč* te nastupom Gojim Banda iz glavnoga grada Austrije koji će izvoditi jidiš i izraelsku muziku. Dani jidiš kulture (prošlogodišnji *Bejahad* bio je posvećen sefardskoj kulturi) bit će obogaćeni predavanjem o Židovima u Poljskoj, izložbom Štetl i filmom o hasidima te okruglim stolom o književnosti na jidišu. Predviđeno je i prikazivanje filma *Dibuk* te odlomaka iz mjuzikla *Guslač na krovu* u režiji Mie Salom iz Beograda, a na Brač stiže i kazališna predstava Demon prema tekstu I. B. Singera u režiji Egona Savina. Sudionicima *Bejahada* 5. listopada predstaviti će se židovska zajednica Soluna. O tradiciji i novim naporima govorit će Betty Perahia. U galerijskom prostoru hotela Kaktus u Supetru, gdje se manifestacija židovskih kulturnih dana održava već drugu godinu, zainteresirani će moći vidjeti i izložbu fotografija Solun i Židovi, kao i film *Što bi bio Solun bez Židova?* Iz Pariza stiže trio Rafaela Kamhija koji će izvoditi sefardske romanse, a koji su već prošle godine dokazali da pripadaju u sam vrh umjetnika koji njeguju tu vrstu glazbe.

Sukot na Braču

U atriju hotela Kaktus bit će podignuta i suka (sjenica) jer će se na Braču proslaviti i židovski blagdan Sukot, koji Židove podsjeća na godine lutanja pustinjom. "Svijet globalizacije", rekao je glavni pokretač i organizator *Bejahada* Vlado Šalamon, "uništava upravo male etničke, vjerske i nacionalne zajednice, ali židovska se tome odupire, njegujući i čuvajući ne samo svoje bogato naslijeđe nego i potičući kreativnost". A na tom putu dobrodošli su svi oni, bez obzira na svoje podrijetlo, koji su spremni ovaj naš svijet obogaćivati, a ne uništavati. Z

najav,e

Kongres AICA-e

Zagreb – Dubrovnik,
1.– 9. listopada, 2001.

Leila Topić

Hrvatska će od 1. do 9. listopada biti domaćin kongresa AICA-e (Association internationale des critiques d'art), međunarodnog udruženja likovnih kritičara. Tema kongresa su *strategije moći*, a većina predavanja održat će se u Muzeju Mimara samo za članove udruženja, dok će večernji program obilovati prigodnim kulturnim događanjima otvorenim za javnost. Kongres će početi 1. listopada u Muzeju Mimara uvodnim govorom ministra Vujića te govorima predsjednice AICA-e Kim Levina i Berislava Valušeka, koji predsjeda AICA-om u Hrvatskoj. Okvirna tema prvog dana kongresa je *Naslijeđe modernizma i imperativ modernosti*, dok je u sklopu večernjeg programa za 19 sati predviđeno otvaranje izložbe *Ispričati priču* (1. dio) u Gliptoteci HAZU-a, dok će se 2. dio otvoriti u Muzeju suvremene umjetnosti iste večeri u 20 sati. Tema drugoga dana kongresa je *Institucionalni okviri*, a u sklopu večernjeg programa javno predavanje održat će Okwui Enwesor, selektor predstojeće Dokumente XI. Predavanje u organizaciji Muzeja suvremene umjetnosti s temom *Muzeji, izložbe i kulturna logika globalizacije* održat će se Goetheovu Institutu s početkom u 20 sati. Tema predviđena za treći dan kongresa je *Seksualnost i moć*, a večernji program uključuje otvaranje izložbe Dalibora Martinisa u 19 sati u prostorima Paromlina te otvorenje izložbe *20 godina Galerije PM* u 20 sati. Četvrtog kongresnog dana, 4. listopada, nakon generalne skupštine u Muzeju Mimara otvorit će se izložba Mirjane Vodopije u Galeriji Karas, dok će Ines Krasić predstaviti svoje radove u Galeriji Kraljević. Nakon Zagreba, od 5. listopada članove AICA-e ugostit će Dubrovnik, gdje će posjetiti Galeriju Otok u kojoj izlaže Matilda Pye te Muzej moderne umjetnosti s izložbom Ivana Kožarića i projekcijom filma Petra Krelje. Z

svakodnevica

Sretna Vam Nova Školska Godina! Kupice sim! Decu na sunce!

Sretna Vam Usput Nova Godina Općenita! Sretno Vam Treće Tromjesečje Porezne Godine! Sretan Vam Put Zliftom Do Šestog I Natrag Fprizemlje! Sretna Vam Postturistička Sezona Na Jadranu! Sretan Vam Dan Velikih Valova! Sretno Vam ... Veli mali da di se gasim? Na sklopki, al mi je na remontu Fšvedskom Malmou.

Odi rađe, zovem ga, da ti ispričam jednu basnu. Bili ti tak' kerber, aždaja i od aždaje krsna kuma na .... ajde sad Vi malo preuzmite dok naribam buću za spireom.

_____
_____
_____
_____
_____

Jako ste malome lepo ispričali. Jednu litru mošta nagradno dobite.

*****

Slutim da budu se šljive fcrvale. Brzo idem rakiju peći pred haustor. Komentari razni kak' se ko sparkira, pa destiliram po svojem. Pjevam ssusedom narodne, vele da od tople rakije hoće zlo biti. Kejt Mos mi forvardira da se prošlu jesen/zimu skor' po pisti zrigala – modnoj. Drugo jutro mi na šest/devet dolazi.

****

Krojim tapecirunge za wc, kad teroristi na vratima. Da bi oni baš na moj. A ne znam, septička mi je skroz puna, trebalo bi ju odštopati i sad zavisi kol'ko imaju za istresti. Za oko pol hampera još bi se našlo mjesta, al' ipak znjima ne znaš nikad... Velim nek pitaju fcenrali za upute, al' odustanu, pa zatvorim vrata i navučem pepita forangicu na špelunku. Pravim se mrtva, tak najprije odu.

****

Četam zdrugim kućanicama. Jedna "Nivea" misli da bu sve dobro završilo. "Kajdanka" joj odgovara da je naivna, pada prijedlog za Kongres poročnih kućanica Vabudabiju, "Rastaferijanka" misli da bi trebalo rešiti pitanje veš mašina bez praška kaj su ih Fsoniju proizveli, dodam k'o "Poročna" da je razvoj kontracepcije zaostal i da nije bilo novih izuma od vremena tranzistora. Suseda mi nosi da joj ispunim spomenar. Suhoga ružmarina na stranicu zalepim sselotejpom i napišem: "Sećaš li se Svetlana, iz milošte zvali smo te Ceca?". Ste čitali "Dvoje"?

Almanah poročne kućanice

Sandra Antolić

I u ovom broju donosi:

– Novosti u svijetu klik-klaka

– Hrvatska uz bok, Italija uz lopaticu, Francuska uz kanticu – novi europski trolist

– Video zapis audio opreme – multimedijalno čudo

– Nagradna igra i ovog broja: Dobiva svaki punoljetni zemljanin

Čitajte *Almanah poročne kućanice*

****

Jesensko lišće popikava se po lupinkama od kestenja. Maglena jutra velikog viskoziteta prevoze radnike u mlačnim kupeima prigradskog vlaka. Došlo je novo godišnje doba pa ga sastavljam. Di je sad Odekelstonovih jahta? Fkojoj marini prezimljava? Nazovem Slavicu, veli Vičićima i da ima za zimnicu recept, dobar. Da ščega? Ukiseljeni avokado zrepom, jako fini. Pišem, velim i zpenkalom zaškljocam par put da se zagrije.

Trist deka avokada po flašici, četrdest deka repe, jedno skuhaš, drugo ne, flašicu fšparetu zagrijati, octa, bjelog luka, crvenoga, orhideje cvet, soli, papra, eukaliptusa.

I veli Slavica da sam zzadnje vreme čangrizava, k'o da mi seks nije baš. "Sereš, Slavek, sereš..."

****

I ak' bi vberbu dolazili, samo pitajte za ..."Zvezdu"...zajček zna... Z

ZA ERAZMOVIM STOLOM

Politička nesanica, privatno bdijenje

Pitanje koje si neprestano postavljam tiče se PRISILNOG postavljanja globalne medijske publike u gladijatorsku arenu 21. stoljeća

Nataša Govedić

Definicije rata koje ne uzimaju u obzir "iracionalne" elemente žalosti, zgađenosti prema bilo kakvom obliku nasilja ili bijesa *pukih promatrača* više uopće ne smatram kompetentnima. Civilno stanovništvo postjugoslavenskih prostora svakako zna o čemu govorim: o desetogodišnjoj kolektivnoj depresiji; o medijskoj i političkoj propagandi (dakle ne *samo* i ne *primarno* vojnim akcijama) kao povredi temeljnog ljudskog prava na MIR. Svakako da događaje u New Yorku i Washingtonu od 11. rujna 2001. ponovno možemo promatrati kao trijumf političke fantastike ili kao sudar dvaju "spektakala": **smrtonosne** terorističke *pirotehnike* (s tragično stvarnim žrtvama) koja izaziva potencijalno **još smrtonosniju**, ultradesnu i nepokolebljivo *ratnohuškačku* medijsku ekstazu ostatka svijeta (sa zasigurno jednako toliko stvarnim, tragičnim te vjerojatno još brojnijim žrtvama). Glasove svjetskih intelektualaca koji su se javno usprotivili retorici Velikoga Vjerskog Rata moguće je izbrojati na prste, a ovaj ih broj *Zareza* uglavnom i navodi. Pitanje koje si pritom neprestano postavljam tiče se PRISILNOG postavljanja globalne medijske publike u gladijatorsku arenu 21. stoljeća.

Brainwashing i ratna percepcija

Zašto moramo gledati i prenositi *isključivo* američke medije? Zašto naslovnice naših novina mehanički preuzimaju republikansku perspektivu "pravednog rata" (to je oksimoron) protiv Nepoznatog Nekoga? *Jutarnji list od* 21. rujna 2001. na pune dvije stranice ponosno ističe kako su se američki specijalci sa zadatkom prvoga uzvratnog udara na ionako ekonomski devastiran Afganistan "uvježbavali u Hrvatskoj": kao da bismo trebali biti presretni jer smo udomili *prave ratnike.* Za slučaj da niste primijetili: nitko u medijima nije citirao čuvenu, radikalno pacifističku političku tezu Virginije Woolf o tome kako je rat *toliko zlo* da se u njemu ne smije sudjelovati NI NA KOJI način; čak ni na način pružanja makar i medicinske pomoći onima koji *pristaju na ubijanje* (na obje zaraćene strane). Muški je politički poredak, naprotiv, fasciniran novim mogućnostima infantilne regresije u militarizam. Biblijska formula Zemlje kao "zajedničkog broda" stoga sve više poprima klaustrofobičnu konotaciju nemogućnosti distanciranja od strahota koje poduzimaju ovi ili oni razjareni Suzemljani. Otkako je započela spomenuta priredba ahistorijske netolerancije, otkad su neizgovorivo tragične američke CIVILNE žrtve stavljene u propagandu ratnih mobilizacija, nestao je moj refleks opuštanja, kao i normalni ritam sna: kako *zatvoriti oči* pred *punim* nedostatkom **kulture nenasilja**? Nedostaje mi mir kao *način mišljenja* i način poštivanja Drugoga. U tekstu "Težina razumijevanja drugoga" (iz knjige *Human Rights in Political Transitions: Gettysburg to Bosnia,* 1999.) Elaine Scarry piše: *Društveni ugovor gradi se upravo oko pokušaja minimaliziranja tuđe boli, posebno fizičke ozljede. Po Johnu Lockeu, nemamo pravo narušiti granice nečijeg tijela, nečijeg doma, nečije imovine. (...) Ali, isto tako, imamo i strahovitih problema s tom zabranom. Čin povrede drugoga ostaje trajno povezan s nemogućnošću da prihvatimo njegovu/njezinu realnost. Istovremeno, povredu i prepoznajemo po tome što onaj tko je zadaje i onaj koji je prima NE DIJELE istu realnost. Nasilje je, dakle, uvijek i bez iznimke, percepcijska nesposobnost.*

Lažna bespomoćnost

Umjesto da se s tom nesposobnošću "pomirimo", možda bismo trebali započeti veliku **ANTIFATALISTIČKU** kampanju. Istina je da je labirint globalne medijske arene izgrađen tako da su nam svi (postojeći) izlazi prezentirani kao lažni. Istina je, isto tako, da doista (zasad) ne postoje učinkovite internacionalne pravne službe koje su u stanju zaustaviti američki vojni pohod; unutar SAD-a (u ovom trenutku!) ne postoje mehanizmi građanske neposlušnosti koji bi odbili mobilizaciju protiv "mitskih neprijatelja", založivši se, recimo, za legalistički *preciznu* istragu o napadu na WTC i Pentagon ili boreći se za usmjeravanje, kako je iznimno korektno predložio hrvatski politolog Ivan Padjen, "ratnog" novca u budžet za smanjenje razlika između bogatih zemalja i Trećeg svijeta. Točno je i da ne postoje ni državnici kojima na ovaj ili onaj način ne odgovara *sveta alijansa* za obračunavanje s vlastitim i tuđim "neposlušnicima" (a policijski poredak zaraćenog svijeta svaku obespravljenu osobu lako može *preformulirati u* "anarhista" ili "terorista"). Degutantno je gledati kvaziegalitarnog Tony Blaira kako servilno salutira autoritarnom Georgeu Bushu te američkoj sentimentalnosti prema samima sebi, surovo prijeteći Drugima; mučno je čitati *The Economist* u kojem ni jedan komentator ne vidi *zašto* je to američka politika utilitarnoga imperijalističkog egoizma, posjedovanja oružja, antiekologije i kršenja ljudskih prava u "nebitnim" dijelovima svijeta proizvela ekstremističke reakcije nasilja. Što još uvijek ne znači da **postojeća** nepravda treba biti mjerilom **budućih** nepravdi, niti znači da današnje Sjedinjene Države nemaju i fenomenalnih osobina: Amerika isto tako njeguje i demokratsku političku tradiciju Johna Stuara Milla, Ralpha Walda Emersona, Olivera Wendella Holmesa Jr., Martina Luthera Kinga, Kate Millet, Glorije Stainem, Noama Chomskog itd. Jedan zanimljivi Amerikanac napisao je još 1854. godine: *Nikada nije kasno da se odreknemo vlastitih predrasuda* (Henry David Thoreau). No, razlika između ranih američkih pacifista i legalista, ili čak onih koji su vodili (očito nedovoljno uspješne) protesne pokrete šezdesetih godina, prema današnjim kritičarima političkog nasilja, ponovno je vezana za medijsku prezentaciju. Martin Luther King bio je *medijska zvijezda*; Chomsky je *kritičar medija* (samim time u njima neusporedivo manje prisutan, onda i utjecajan). Ipak, Amerika edukacije i pacifizma postoji i dan danas; marginaliziranija no ikada.

Nove institucije

Mene, dakle, najviše od svega zanima izlazak iz retorike "neizbježnog" ratovanja, prestanak tretiranja Bliskog istoka kao izvoznika najsiromašnijih leševa u zamjenu za naftu najbogatijih dijelova svijeta, raskid s propagandom mitskih netrpeljivosti. Zanima me nadilaženje logike koju, recimo, nalazim u knjizi pod nazivom *Keeping the Edge: Managing Defense for the Future* (2001.) uredničkog tima Ashtona B. Cartera i Johna P. Whitea u izdanju uglednog MIT Pressa. Ondje američki vojni stručnjaci sa zapjenjenim oduševljenjem i nemjerljivom samouvjerenošću hvale svoju obrambenu i napadačku ratničku moć. Na stranici osamnaestoj eksplicitno tvrde: *Europske nacije daleko zaostaju za Sjedinjenim Državama u svakoj domeni moderne vojne učinkovitosti. Proces militarne reforme u Europi trajat će dugo godina, a nije ni posve praktično da naše snage u potpunosti izjednačimo s njihovima.* Doista: kako bi bilo da toliko (*praktično*!) "zaostanemo" za vojnim naoružanjem Amerike, da, primjerice, osnujemo **civilnu antiratnu akciju** kompletnoga globalnog cyber-prostora (*Zarez* prima sve prijedloge izrade antiratne Web kampanje). Imamo li već jednom PRAVO zaštitnički razmišljati o CIVILIMA, o kolonama izbjeglica, o spašavanju *svih* ljudskih života, a ne o *mjerenju veličine* ratničkih falusa!? Od nesanice do snomorice eskaliranog ubijanja samo je mali korak, ali još uvijek ima načina zaustaviti ga. Virtualno se možda pobjeđuje jedino virtualnim: mir se *ispisuje*, dopisuje, slika, uči, posreduje, pregovara, istražuje, sluša, čita... Rat je povijesni klišej; mir je inovacija. Izmislimo je.

BESKRAJNA PRAVDA

Kratko i jasno

Mala mornarica za veliko more

Pavle Kalinić

Hrvatska se nema čega bojati jer jednostavno nema nikakvih vojnih ili gospodarskih potencijala kojima bi nekome mogla pomoći ili, svrstavanjem na neku od strana u sukobu, odmoći

Napad na Sjedinjene Države donio je dalekosežne promjene za tu zemlju, ali i za ostatak svijeta. Hrvatska kao mala zemlja, na rubu provincije, koju neki vole nazivati Balkan, a neki je pokušavaju ugurati u izvedenicu znanu kao Zapadni Balkan, nema se čega bojati. Naime, skoro da se i nema čega bojati jer jednostavno nema nikakvih vojnih ili gospodarskih potencijala kojima bi nekome mogla pomoći ili, svrstavanjem na neku od strana u sukobu, odmoći. Ipak, mogao bi se tu i ubiti koji punat i to prekorednim uključivanjem u euroatlanske asocijacije. Upravo tu je prilika da Hrvatska ulovi nešto u mutnome i time nadoknadi usporeni ritam zakašnjele tradicije. Kao i olako odricanje od Pokreta nesvrstanih koji nam, ako ništa, mogu osigurati more nafte.

Bolesni MIG-ovi

Kad smo tu gdje jesmo, mogli bismo u ovim ratnohuškačkim vremenima napokon i prestrukturirati vojsku te napraviti malu i efikasnu vojsku koja može adekvatno reagirati u svakom trenutku. Ne kao ofenzivna nego kao defanzivna snažna i pokretljiva vojska, jer još dugo nećemo imati novaca za veliki zaokret. Upravo taj drastičan zaokret prelazak je sa zastarjele ex-sovjetske na zapadnu (čitaj američku) vojnu tehnologiju. Postojeće naoružanje zastarjelo je, poglavito zrakoplovstvo u koje je kontraproduktivno ulagati jer postojeći zrakoplovi (MIG-21) već odavno su zaslužili premještaj na vojni otpad, jer se ne rabe ni u jednoj ozbiljnoj europskoj državi. Naravno, nitko ozbiljan tko želi uštedjeti svojoj zemlji ni ne razmišlja o "modernizaciji" MIG-ova 21, helikoptera MI-24, a ni tenkovi koje imamo i koje uporno pokušavamo proizvoditi preskupi su i bez stranih narudžbi – neisplativi! Usput, tehnologija nam je, a posebno elektronika dvije ili tri generacije iza najsuvremenijih zapadnih. I brodovi, uključujući i zadnji koji je krstio predsjednik Mesić tehnološki su zastarjeli, pa bi bilo korisnije da Hrvatska neko vrijeme prestane graditi ratne brodove i da taj novac usmjeri u izgradnju trajekata koji će bolje povezati otoke s kopnom. Za ratnu flotu koja bi bila adekvatna akvatoriju kojim raspolažemo nemamo ni približno dovoljno novaca niti ga uz ovakav rast BDP-a možemo očekivati u idućih dvadeset godina. Uz to, akvatorij se može efikasnije kontrolirati raketama koje su i jeftinije i efikasnije. Istovremeno, naši susjedi Jugoslaveni imaju dovoljno unutarnjih problema, a Slovenci, primjerice, imaju jedan patrolni brod. Sigurno je, također, da nam ni Crna Gora sutra neće predstavljati opasnost, jer su daleko siromašniji, a postojeći arsenal im je zastario.

Ni rat ni mir

Smanjivanjem vojske i njezinom potpunom profesionalizacijom dobilo bi se na efikasnosti. Male zračne i pomorske snage, koje će biti sastavni dio NATO-snaga, ono su što Hrvatskoj treba. Budalaštine tipa "regionalna sila" ili kakva slična megalomanska tlapnja, na svu sreću, ostaju iza nas. Najveći problem je u tome što se još uvijek, iako je rat iza nas, nije ušlo u reorganizaciju vojske. Prelazak iz vojnog u mirnodopski ustroj uporno se odgađa, što je dovelo do toga da nam je prosječni vojnik star nešto manje od 45 godina, dok je u NATO-snagama prosjek oko 25 godina. Recesija izazvana pretvorbom, privatizacijom i pljačkom te pratećim rastom nezaposlenosti zbog ubrzanog zatvaranja radnih mjesta pretvorilo je vojsku iz borbene u socijalnu ustanovu. Slično je i s policijom koja je također zakasnila s reorganizacijom.

Možda će upravo ovo vrijeme ni rata ni mira, kad se cijeli svijet prestrojava nakon napada nepoznate terorističke skupine na simbole SAD-a ubrzati prijeko potrebne rezove u vojsci i policiji. Vremena za odugovlačenje nema jer smo za bilo kakav rat u potpunosti nepripremljeni. Nemamo ni strateških rezervi – nafte ili hrane za neko duže razdoblje, jer su rezerve prodane kad je to tajkunima odgovaralo. Skloništa, posebno ona atomska, uglavnom nisu građena zadnjih deset godina, a ona izgrađena ranije zbog vlage su više-manje postala neupotrebljiva. I ovolika vojska koju imamo od 1995. nije imala ni jednu vježbu, niti su generacije koje su nakon toga stasale popunjavale mjesta onih koji su prestarili. Uglavnom, posla ima i previše. Nitko ga neće odraditi umjesto nas. Bilo bi vrijeme da se krene, kao što je pjevao Bare. Uostalom, ne treba ni spominjati da nam postrojbe za slučaj elementarnih nepogoda nisu ustrojene na zadovoljavajući način. O pohranjenim rezervama pitke vode uzaludno je i govoriti. A Bare je krenuo s pjesmom o Vragu i heroinu, što mi se čini nekako povezano, kao da sam nešto o tome čuo. Ma, nije li to vojska i policija? Nema veze!

Ipak, jednom će se morati pristupiti rješavanju problema koji pritišću sa svih strana. Što se kasnije krene bit će bolnije i zaostatak će se teže sustići. Ali, krenuti se mora, pa i sa zakašnjenjem. Z

Mobilizirani Baudrillard i Huntington

Danas u Afganistanu, sutra u Pakistanu, a prekosutra, možda, i u vašem stanu

Boris Beck

Službeno je Hrvatska reagirala solidarno s Njujorčanima i njihovom nevjerojatnom katastrofom: voditeljica dnevnika odjenula je crninu, predsjednik se obratio naciji, proglašen je dan žalosti. Neslužbeno sam čuo brojne komentare (a možda ste i vi) da su Amerikanci *to i zaslužili* i da *neka vide kako je to*, dok su nogometni navijači na stadionima (recimo, u Splitu) za vrijeme minute šutnje fućkali i skandirali *Vukovar, Vukovar*. "Tko nije s nama, protiv nas je," rekao je Bush objavljujući rat teroristima, nazvan *Beskrajna pravda*. Hrvatski je premijer izrazio nadu da će se Hrvatska naći unutar budućeg europskog *sanitarnog kordona*, a ne izvan njega.

Kad postmodernisti marširaju

Dok po Gallupu samo 20% Europljana podržava američku vojnu akciju, to čini 54% Amerikanaca. Za njezin je cilj odabran Afganistan, zemlja u kojoj su ratovali i Churchill i Gorbačov, a nalazi se usred područja između Jadranskog mora i Sinkianga u kojoj Zbigniew Brzezinski očekuje uporabu atomske bombe. Brzezinskog ne brine američko oružje: "Ono što me brine je da naša vlastita kulturna samoiskvarenost može potkopati sposobnost Amerike da održi svoju poziciju svjetskog vođe " (i da izvozi ljudska prava, dodaje na drugom mjestu). Njegove riječi, izrečene u jeku Domovinskog rata, pokazuju da je američka vojska još odavno mobilizirala Samuela Huntingtona, mislioca dubokog poput lavora. Taj nije bio samo omiljeno štivo za laku noć Prvog Hrvatskog Predsjednika nego ga voli i Koštunica: "Clintonove dvije administracije provocirale su sukobe između kultura i igrale ulogu svjetskog policajca radi dominacije u gotovo svim sferama. Tu leže pravi uzroci terorizma i njegova pojačavanja" – drugim riječima, sami ste si, Amerikanci, krivi što su vam srušili nebodere WTC-a.

Dok Vojo slavi, Huntington se osjeća nelagodno zato što *ravnoteža moći prelazi u ruke drugih*: "Rascjepkanost i multikulturalizam sada proždiru čitav sustav ideja i filozofija koje su bile vezivno tkivo američkog društva (sloboda, jednakost, demokracija i individualizam)". Kako je njegov svijet jednostavan: svaka kultura smije se mjeriti samo svojim vlastitim vrijednostima te je stoga dijalog nemoguć – moguć je samo sukob. Za sve je kriv postmodernizam: postmodernizam svojim relativizmom slabi američko društvo, a istovremeno mu onemogućuje da ojača izvozeći svoje vrijednosti; cinizmom i ironijom ruši vjeru i pobožnost te stoga užasava muslimane, ali im istovremeno daje opravdanje i da svoj svjetonazor potkrepljuju terorizmom (oni su vam, znate, takvi i tu se ništa ne može).

Mora da Ernest Gellner umire od smijeha u svojem posljednjem počivalištu gledajući kako marširaju postmodernisti: takvi promatrači drugih kultura ne vide ništa; nesposobni su razlučiti činjenice od sebe, a njihova značenja od svoje kulture; mogu jedino ispričati priču o sebi – a i ona ovisi o njihovoj kulturi, neuhvatljiva je, polimorfna i subjektivna, puna ugrađenih kontradikcija. Koliko god da su zvuzlani, ne pada im teško kovati ratne planove.

Imperijalizam ljudskih prava

U našem globalnom selu od stotinu ljudi dvadesetero živi s jednim dolarom dnevno, pedesetero je na rubu gladi, sedamdesetero je nepismeno, a osamdesetero ima ispodprosječni standard; selo ima jedan automobil, jedan kompjutor i jednu fakultetsku diplomu; 59% posto seoske imovine posjeduje šest ljudi, i svi su Amerikanci – to je statistika iz katoličkog lista *MI* (otpor globalizaciji, shvaćenoj kao amerikanizacija, ne pružaju samo ljevičari nego i religija ukoliko ne želi da joj kompromisi sa svjetovnim vjeru svedu na ništa; iako se to jače osjeti u islamu, kojega je industrijalizacija zahvatila ne povukavši za sobom i sekularizaciju, postoji i u kršćanstvu: u Genovi su s anarhistima protestirale i časne sestre, što je dečke toliko iznerviralo da su jednu pretukli).

Očitu nepravdu zbog koje košarkaš NBA lige dobije za nošenje tenisica četrdeset tisuća nadnica Indonežana i Indonežanki koji su te tenisice napravili, pružila je izgovor njihovom premijeru da američke prodike o demokraciji nazove *imperijalizmom ljudskih prava*. Zaklonjeni mrakom diktatori mogu činiti užase, poput smaknuća trideset tisuća političkih zatvorenika 1988. u Iranu, uključujući i djecu. S tako shvaćenom kulturnom samobitnošću lako je bin Ladenu slati kamikaze po svijetu, a kamikazama još lakše ubijati nedužne. Pa ipak, samoubojice s plastičnim ključevima od raja u gornjem lijevom džepiću uniforme i naivnom predodžbom oaze pune raskalašenih djevica možda će zaista onamo i ući; ali Alah bi mogao ispljunuti iz usta diktatore kojima narodi umiru od gladi, a kupuju oružje, naftne šeike koji su prokockali bogatstva po kasinima i bordelima, ali će osuditi na smrt svakoga tko napusti vjeru svojih otaca, ajatolahe koji su djecu vješali na dizalice da bi napravili mjesta u zatvorima, generale koji su ubijali svoju braću po vjeri, Kurde, Bihare i Sinde.

Masakr u New Yorku sve nas je zasuo jezivim slikama; to je i bila želja, da se uđe u medije. Medije, upozorava Akbar S. Ahmed, muslimani shvaćaju kao najvažnije neprijatelje (pa je u Afganistanu televizija zabranjena). Naravno: ako vas mediji stave pod povećalo, onda će se vidjeti da su žene potlačene, djeca bolesna i zemlje zapuštene dok su šure podmićene, mule neznalice, a hodže pronevjeruju milodare – i odu autoriteti u prah i pepeo, a s njima i režimi na autoritetima utemljeni.

Oscar za vojnu intervenciju

Mediji su ti koji izravno prenose ruševine u New Yorku, ali ne i poplave u Bangladešu; mediji muslimane ignoriraju, a kad ih pokažu, pružaju o njima poraznu sliku. Dok su nekad muslimani, kako kaže Ahmed, jurišali na britanske i francuske mitraljeze, danas jurišaju na kamere satelitskih postaja, s jednako poražavajućim rezultatom. Dok smo gledali na televiziji bradate ljude koji pale Rushdiejevu knjigu, vičući *Allah-u-Akbar*, bili smo "svjedoci sudara dvaju sustava koji se ne razumiju: monumentalnog prezira i bahatosti s jedne strane i slijepe vjere i bijesa s druge."

Baudrillard se nekad davno divio odsutnosti transcendentnog konteksta: "Zahvaljujući hegemoniji Zapada, indiferentnost je postala univerzalna činjenica. U budućnosti će moć pripadati onim narodima koji nemaju korijena i autentičnosti. Pripadat će onima koji će, poput Amerike na početku, postići deteritorijalizaciju i bestežinsko stanje." Nema više lebdenja: ljudi zamotani u zastave, zagrljeni i uplakani, sa svijećama u rukama. Rušenjem WTC-a Amerikanci nisu ušli u 21. stoljeća kako piše Paul Auster, nego u *1984*: uvođenjem cenzure (selekcija snimki; intervencije u program *Glasa Amerike*), demonstracije rodoljublja, stalni strah od novih terorističkih napada, iskaljivanje mržnje na strancima, pojačane mjere sigurnosti, veće ovlasti za policiju i tajne službe – sve to govori o ratnoj psihozi zbog dugotrajnog rata s udaljenim i nepoznatim neprijateljem. Predsjednik je i obećao da će rat dugo trajati. Zauzvrat, nacija je jednodušna: predsjednika podržavaju i oni koji se na izbore nisu ni potrudili izaći ili su glasali protiv njega. Od Busha se traži samo jedno: mora osvojiti Oscara za vojnu intervenciju.

Američki ministar obrane Donald Rumsfeld svjestan je konotacija *beskrajne pravde*; zna da taj naziv može uvrijediti muslimane "jer za njih samo Alah ima pravo dijeliti pravdu". Božanski autoritet priziva i Bushova rečenica, inače biblijski citat, *Tko nije s nama, protiv nas je*. Kao što su muslimani raspakirali paket s natpisom *ljudska prava* i u njemu našli, kako misli Huntington, ne samo slobodu, jednakost, demokraciju i individualizam nego još i drogu, promiskuitet, hedonizam i dekadenciju, tako su i Amerikanci otvorili kutiju fundamentalnih istina.

Nema neutralnosti

"Danas u Afganistanu, sutra u Pakistanu, a prekosutra, možda, i u vašem stanu," gorki je vic još iz 1979., a odnosio se, naravno, na sovjetsku invaziju. Ponovi li se ta rečenica danas, nije nimalo smiješna – a nije smiješna jer se ne zna o kome je u njoj riječ. Tjeskoba nije zato ništa manja. Dok se strane u ratu prelijevaju, a bojište premješta u virtualnu stvarnost, Hrvatska i nema previše izbora: u ovom se ratu ne može biti neutralan, a mi smo ipak zemlja obilja (u kojoj se djeca cijepe, idu u školu i piju čistu vodu).

Jednostavno: zatekne li se islamistički terorist na hrvatskom teritoriju, mi ćemo ga ili uhititi i izručiti (i time riskirati bombu poput one u Rijeci) ili ćemo ga srdačno potapšati po ramenu (i time riskirati američku raketu poput Jugoslavije). Još jednostavnije: ni mi koji smo bili užasnuti njujorškom tragedijom ni oni koji su joj pljeskali, nećemo još dugo živjeti u miru. Z

Etika & estetika

With a BANG! and not a POP!

Tko misli da može reći nešto o djelu Andyja Warhola a ne govoriti o kapitalizmu, taj bolje neka šuti!

***Andy Warhol, život i djelo 1928. – 1987.*, Umjetnički paviljon, 11. rujna – 23. listopada, Zagreb**

Dejan Kršić (Arkzin)

Kad sam, odlazeći s press-konferencije povodom izložbe Andyja Warhola, razmišljao o obavezi da napišem tekst, po glavi mi se kao motiv za naslov vrtila varijacija na temu kako će ta od ženskih i modnih časopisa do dnevnih novina bučno medijski najavljivana izložba završiti u tom napornom brbljanju, bez ikakve najavljivane Pop eksplozije! Andy Warhol je OK, i super je što je nakon tolikih godina čak i ovakva izložba došla do nas, ali sve skupa izgleda kao neki model ili skica izložbe, kao *foršpan,* sve je nekako umanjeno – jedan Mao, pet Heinz kutija... Čak i toliko najavljivani *Silver Clouds* – desetak balona u nekom improviziranom boxu!? Nije li to beskrajno Malo!? Za Warhola koji je *Velvetima* savjetovao *Always leave them wanting less*! Za razliku od retrospektive u venecijanskoj *Pallazzo Grassi* 1989. godine, ova izložba ima veze s Warholom upravo onoliko koliko Anđa Marić ima veze s *Velvetima* i Nico. Dakle, gotovo nikakve, odnosno obje su u formalnom smislu *izložbe*, baš kao što su i Anđa i Nico jedno vrijeme radile kao manekenke.

Ima tu, dakako, i izvanrednih radova – *Srp i čekić* u verziji bijelo-na-bijelome ili četiri Marilyn u crno-na-crnome fantastični su primjerci. Tu su i široj publici uglavnom nepoznati rani crteži (*Crowd with communist flags!*) i lijepo je sve to vidjeti uživo. Ali već od izbora prostora – Umjetničkog paviljona, koji po tisućiti put dokazuje da je pogodan samo za izlaganje Vlahe Bukovca te da gradu za izlaganje suvremene umjetnosti treba prostor poput Paromlina – očita je tendencija da se Warhola svede na reprezentativnu figuru 'umjetnika', 'slikara', a njegov rad u 'slikarstvo'. S obzirom na količinu mlade publike, možemo pretpostaviti postojanje 'naivnog posjetitelja' koji o njegovu radu ne zna ništa, ili ne zna puno osim da je slavan, pa bi takav netko (poput onih tinejdžera koji su godinama mislili da je *Let's Dance* prvi album Davida Bowieja) mogao s izložbe otići s uvjerenjem da je Warhol reinterpretacije medijskih slika, Marilyn Monroe ili automobilske nesreće, slikao jednu po jednu, na štafelaju, i da su upravo kao takve, kao unikatni umjetnički objekti i vrijedne. No, njihova povijesna snaga i važnost, za razliku od tržišne vrijednosti, upravo proizlaze iz njihova novog karaktera *umjetničkog djela u vijeku tehničke reprodukcije*, što podrazumijeva multipliciranje, repetitivnost, ideju serije, napuštanje ideje 'originala' i 'autorskog rukopisa', minimalne razlike, tehničke nesavršenosti, ulogu pogreške...

Društvena tvornica ideologije

Warhol je prvi autentičnom upotrebom novih tehnologija u umjetničkom stvaranju progovorio o životu suvremenog društva. S onu stranu nekritičkog slavljenja kakvo su mu često pripisivali, i s onu stranu ironije (koju su mu također često pogrešno nametali), ne upavši u zamku romantičarskog odbacivanja suvremenosti, analizirao je stanje, postavio niz pitanja (s kojima se svaki gledatelj mora sam suočiti) te tako pružio moćne kritičke iskaze o vremenu kada se, riječima *Komunističkog manifesta,* "sve što je čvrsto pretvara u dim".

Warhol je jedan od rijetkih umjetnika koji se bavio pojmom ekonomije u umjetnosti, a njegov rad okreće se oko pretvaranja svega u robu. U društvu u kojem je 'biznis najveća umjetnost' a novac Bog, Warhol producira ikone Nove Religije – nizove Zelenih Dolara. U civilizaciji u kojoj je najveće uzbuđenje i najveće zadovoljenje orgazmička smrt u sudaru jurećih automobila, on umnožava tu 'geometriju smrti' na venama tehnološkog društva – u *streamlined* automobilima, na tamnim auto-cestama išaranim bijelim linijama, u sjeni reklamnih panoa. Kad prikazuje Jackie Kennedy on ne uzdiše sentimentalno nad lijepom udovicom američkog heroja, već govori o medijskom destiliranju tih osjećaja.

Njemu nije bilo bitno ako su Gerard Malanga, Brigid Polk ili Rene Richard naslikali neke od njegovih slika, ali nekoliko godina kasnije neki su evropski kolekcionari bili uznemireni mogućnošću da Warholov potpis ne znači ono što je potpis umjetnika značio od vremena renesanse. Prema poznatom Benjaminovu citatu, u trenutku kad se zamjenom individualnog rukopisa kista oblicima mehaničke reprodukcije iznevjeri mjerilo autentičnosti (Warholove slike su umnoženi objekti namijenjeni daljem umnožavanju) mijenja se i ukupna funkcija umjetnosti, koja se sad umjesto na ritualu zasniva na drugoj praksi, na politici. Andy se uspostavio kao kulturna mašina, kao tvornica (*Factory*) za proizvodnju kulture, proizvodnju svijesti, koja utjelovljuje i time razotkriva način na koji društvena Tvornica Ideologije djeluje.

Kulturalizacija političkih procesa u Istočnoj Evropi

Djelo Andy Warhola govori o situaciji i vremenu kad umjetnik više nije povlašteni individuum (kao u post-renesansnom razdoblju) već dio otuđene zajednice, mase koju stvara kapitalistički poredak. Umjetnik koji odbacuje izdvojenu, navodno povlaštenu poziciju, ne može više prigovarati masi kojoj sada i sam pripada, već samo potkopavati moć klase na vlasti koja preko svoje elite i pomoću monopoliziranih i centraliziranih sustava masovnog informiranja upravlja potrošačkim – političkim/društvenim/ekonomskim/kulturnim sistemom.

Dvije od ključnih tema Warholovih slika iz sedamdesetih godina su Maovi portreti i *Srp i čekić* – slike historijske prijetnje vladajućoj klasi. Stoga je, dakako, debelo ironično kako nam je ovu izložbu donio *White House Millenium Council* kao dio 'kulturne prezentacije Sjedinjenih Američkih Država'. Nakon što su pedesetih godina, kako je to više puta dokumentirano, službe američke vlade financirale svjetski pohod apstraktnog ekspresionizma kao političke propagande američkog 'načina života' i 'demokracije', sada, u doba kasnog kapitalizma i takozvanog postmodernizma, već su dosegli i do pop-arta te ga u destiliranom, depolitiziranom obliku provlače 'tranzicijskim zemljama' kao propagandu konzumerističke kulture 'društva spektakla'. U biti, riječ je o kulturalizaciji političkih procesa koji se odvijaju u Istočnoj Evropi nakon pada Zida. Kulturni projekt State Departmenta poručuje nam: ovo što vam donosimo nije kapitalistička eksploatacija o kojoj ste učili u socijalizmu, nije ni ono čime vas plaše antiglobalisti, to je bogatstvo roba i slika u kojima i vi možete naučiti uživati. *Coca Cola* nije samo piće, ona je 'Ono pravo!'. To je Kultura!

Ali i ovakva kakva jest, uz sva svoja, pretpostavimo objektivna, ograničenja dostupnosti radova i mogućnosti transporta, s diskretnom ali inteligentnom konceptualizacijom postava (impersonalnost portreta suprotstavljena subjektivnosti novca; kapitalistički konzumerizam i njegovo naličje smrti, nesreća, zločina, ubojstava i samoubojstava; linija od pervertirane militarizacije ideje američkog sna simbolizirane Kipom slobode prekrivenim kamuflažnim mrljama, preko 'gestualne', gotovo apstraktno-ekspresionističke ikone Mao Ce Tunga, do ispranosti ideološkog naboja, 'mrtve prirode' odloženog srpa i čekića u maljevičevskoj referenci bijeloga na bijelom) izložba je ipak daleko bolja od domaće medijske pompe koja ju je pratila. Od ženskih i modnih časopisa do dnevnih listova, od pop glazbenika do povjesničara umjetnosti koji su se do jučer zgražali na ideju da bi tu mogla biti riječ o nekoj velikoj i vrijednoj umjetnosti, svi su sada imali nešto za reći na temu Andyja Warhola, popa, Factoryja, ili barem '60-ih... Jedino o čemu nije bilo ni riječi ni spomena u toj silnoj euforičnoj logoreji upravo je ono zbog čega je i po čemu je djelo Andyja Warhola doista drukčije i važno, zbog čega on jest jedan od najvažnijih umjetnika druge polovice 20. stoljeća – naime, o politici!

Kulturni projekt State Departmenta poručuje nam: ovo što vam donosimo nije kapitalistička eksploatacija o kojoj ste učili u socijalizmu, nije ni ono čime vas plaše antiglobalisti, to je bogatstvo roba i slika u kojima i vi možete naučiti uživati. *Coca Cola* nije samo piće, ona je 'Ono pravo!'. To je Kultura!

Djelo Andyja Warhola mora se gledati "vorholistički". Estetika, njegov izbor tema, tehnika, medijske priče, tračevi, ili svijet "zvijezda"... sve to nije dovoljno ako se gleda pojedinačno i izdvojeno. Na Warholovo djelo treba primijeniti neku verziju onoga etičkog imperativa da se ne može govoriti o fašizmu ako se ne želi govoriti o kapitalizmu. Tko misli da može reći nešto o djelu Andyja Warhola a ne govoriti o kapitalizmu, taj bolje neka šuti!

Ruby Tuesday

Naravno, kao što znamo od Lacana, ono što je isključeno iz simboličkog mora se vratiti u realnom. I tako se dogodilo. Umjesto užasa da moramo slušati domaće pop-zvijezde kako masakriraju pjesme jedne od najvažnijih pop-grupa svih vremena i bez obaveznih pozivnica (koje nisu stigle nikome iz umjetničkog, medijskog svijeta, barem nikome koga znam), gurati se ispred paviljona trpeći još jedan performans Maria Kovača, medijski smo svjedočili užasu i masakru u gradu Andyja Warhola – New Yorku.

Napad na WTC jasno ukazuje na sve stranputice društveno-političke situacije suvremenog svijeta. Naravno, veoma je lako oduševiti se 'power of the people', činjenicom da je nekolicina odlučnih pojedinaca na takav *low-tech* način nanijela udarac najmoćnijoj sili, sa svim njezinim obrambenim mehanizmima, informativnim službama, Echalonom itd... Ali, to bi bilo površno, jer je također istina da koliko god taj udarac naškodio američkoj autopercepciji, koliko god odnio života ili indeksa na burzi, sam po sebi nije bitno uzdrmao Ameriku ni na ekonomskoj niti na političkoj razini. Pitanje je tek što će sudionici tog konflikta od njega napraviti. Hoće li 11. rujna 2001. doista biti 'dan nakon kojeg ništa više nije isto', ili će frenetična aktivnost kako u borbi protiv terorizma tako i budućim terorističkim napadima, predstavljati samo način da sve ostane isto, ili gore, da se ništa doista ne dogodi!?

Iz reakcija proteklih tjedana vidi se da Zapad ponavlja slične greške kao i u slučaju balkanskih ratova pa se terorizam vidi kao neko zlo primitivnih, necivilizirani barbara ili 'liberalno' tumači kao puka reakcija na djela 'zle imperije'. Zabrinjavajuće je koliko političari, javne ličnosti i mediji svode sukob na ličnost Osame bin Ladena kao 'utjelovljenja Zla', moćnog manipulatora, tajanstvenog razbojnika koji se sam isključio iz civilizirane zajednice. Jasno je da Osama Bin Laden nije slučajni nus-produkt već direktan američki proizvod i đak CIA-e, da su se proteklih desetljeća u nizu slučajeva i same SAD ponašale 'teroristički', ali uopće se ne pokušava proniknuti u unutrašnju društvenu, političku, religijsku, ekonomsku... dinamiku samih arapskih/islamskih zemalja, političku analizu njihova međunarodnog položaja, ali i unutarnjih antagonizama, npr. kako povlaštene klase manipuliraju potlačenim, osiromašenim; kako se odvijaju ta približavanja i udaljavanja od stranih sila (bilo Amerike ili Rusije); stanja ljudskih prava, položaja žena, manjina itd. Naravno, tu analizu moraju učiniti i sami arapski/islamski intelektualci, ali tvrditi da to mogu učiniti samo oni, znači pristati na rasističku ideju da je riječ o neprozirnom Drugom, koji se ne može asimilirati, u čiji se način mišljenja ne može prodrijeti, koji nam je potpuno stran.

Radikalno zlo u suvremenom kapitalizmu

Ta personifikacija Zla i ideološka mantra 'islamskog fundamentalizma' omogućuje Americi, Zapadu, da odbaci vlastitu odgovornost, da izbjegne gorku istinu da ovaj radikalni antagonizam, agresija, ne predstavlja neku slučajnu anomaliju, patologiju 'karaktera', niti neizbježnu nužnost 'sukoba civilizacija', već je izravan rezultat neuspjeha pa i nezainteresiranosti Zapada za društveno-političku dinamiku arapskog svijeta, za uspostavu kriterija slobode, demokracije, ljudskih prava, blagostanja i ekonomskog prosperiteta koji vrijede kod kuće. Kao rezultat toga, u unutrašnjim političkim sukobima redovito su podržavani pogrešni akteri. Zanimljiva spoznaja policijskih izvještaja je da suprotno prvobitnim očekivanjima teroristi nisu nikakvi očajnici iz izbjegličkih kampova, koji se ničemu u životu ne mogu nadati i kojima ništa osim časne smrti nije preostalo, već uglavnom pripadnici bogatijeg sloja, povlaštenih obitelji, ljudi koji su se godinama uspješno školovali u inozemstvu, Njemačkoj, SAD-u... Nije slučajno da je, kao i u slučaju drugih, međusobno tako različitih vođa radikalnih oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta, od Ghandija do Pol Pota, i u slučaju Osame bin Ladena riječ o 'zapadnom đaku'. Daleko od toga da predstavlja slučaj egzotičnog barbarizma, njegovo 'radikalno Zlo' moguće je tumačiti samo na fonu konstitutivnih antagonizama suvremenog kapitalizma.

Tek se sada vidi koliko današnjem, post-blokovskom svijetu nedostaje jedna makar potpuno ne-formalna organizacija poput nesvrstanih ('neformalna' jer nema

čvrstu organizacijsku strukturu, hijerarhiju, oruđa prisile kojima bi nametala svoju volju; ali, s druge strane, 'formalna' u doslovnom smislu, jer ne predstavlja niša drugo nego čistu formu međudržavnih i međunarodnih odnosa), koja je održavala samosvijest tih zemalja, i doista ih činila faktorom međunarodnih odnosa! Bi li Mesić, poznat po pokušajima posredovanja u regionalnim sukobima, ali i stavu prema Bosni (što je simbolički jako važno), mogao inicirati novo okupljanje nesvrstanih zemalja? I bi li mu Račan to dopustio?

Eksplozivna smjesa

Druga važna pouka, u mjeri u kojoj sve jest proizvod globalizacijskih tenzija, je kako takve vrste društveno-političkih re-akcija, nikad nisu utemeljene isključivo na 'realnim odnosima', već su posredovane simboličkim i imaginarnim. Čitav 'crni' afrički kontinent je 'realno' u daleko gorem stanju (kolonijalizam i njegovi ostatci, rasne netrpeljivosti, zaduženost, građanski ratovi, siromaštvo, glad, epidemija AIDS-a...) i daleko više isključen iz tehnoloških i kulturnih blagodati suvremenog svijeta od većine arapskih zemalja. I među crnim stanovništvom puno je muslimana, pa opet tamo nema takvih nasilnih reakcija.

Dok se, s jedne strane, naglašava navodna nasilna 'priroda' Islama (jihad, šehidi, talibanska netrpeljivost prema drugima i njihovoj kulturi...), a, s druge strane, sami muslimani koji ne žele eskalaciju sukoba naglašavaju da Kuran ne odobrava takva teroristička djela te da je islam miroljubiva religija, očito se pokazuje da čak ni u nečemu kao što su religije, za koje mislimo da su vječne i nepromjenjive, ne postoji ništa 'esencijalno' već njihovo značenje ovisi o nizu odnosa koje u danom vremenu uspostavljaju. Baš kao što je kršćanstvo kao 'religija ljubavi' omogućilo križarske ratove, inkviziciju itd., nema nikakve 'biti' islama koja je ovakva ili onakva, a pravo pitanje jest kakvi su i koji su to društveno-politički procesi posljednjih 50 godina doveli do ovakva 'čitanja' islama?

Upravo sve to zajedno – slavna povijest visoke kulture staroga arapskog svijeta, psihološke karakteristike nositelja tradicionalnoga partijarhalnog poretka, njihov ponos i samopoštovanje, potencirane klasne razlike unutar arapskog društva danas, bogatstvo privilegiranih slojeva i pojedinih obitelji kojima ipak, unatoč svemu, čak i u navodno egalitarnom zapadnom svijetu u kojem novac kupuje sve, to bogatstvo ne može priskrbiti pravi ugled i društveni status, eksploatacija prirodnih bogatstava i diktat multinacionalnih kompanija... sve to rezultira *ressentimanom* prema Zapadu. Kad se tome doda desetljećima neriješeni palestinski problem sa svim svojim posljedicama, američke vojne napade od Iraka do Libije, uloge tajnih službi koje su podržavale najradikalnije i najmilitantnije skupine u borbi protiv ovog ili onog neprijatelja ... dobivamo eksplozivnu smjesu.

Rasizam multikulturnog društva

Dakako, tu je svoju ulogu odigrao i otvoreni ili prikriveni rasizam navodno multikulturnog društva Zapada, u kojem se uživa u bogatstvu i raznovrsnosti tzv. etničkih kuhinja ili *world musica,* ali onaj realni Drugi, susjed gastarbajter, imigrant, uvijek smeta, smrdi, buči, oduzima posao itd. Moramo se zapitati kakvu to viziju muslimana danas re-kreira zapadno društvo, kad se čak i u Rijeci, proteklog desetljeća navodno tolerantnoj sredini, navodno demokratsko, liberalno stanovništvo pobunilo protiv izgradnje džamije argumentima kojih se ne bi postidio niti zagriženi istočnonjemački naci-skinhead, a da na to nitko nije reagirao.

Fantastično je koliko je rasizma investirano u medijsku predodžbu o teroristima koju razni 'stručnjaci' za vojna i politička pitanja proteklih tjedana šire medijima. Teroriste-samoubojice uglavnom se predstavlja kao naivne primitivce kojima su lukavi političko-vojno-religijski manipulatori napunili glavu time da će kad umru (u slavu Alaha, Islama, nacije...) kao junaci otići u neki raj slikan vrlo materijalistički (žene, hrana, potočići žubore...), dok je zapravo riječ o čistom primjeru imaginarne identifikacije – s pogledom drugoga u čijim će očima biti junaci.

Naravno da to nikako nije prvi slučaj takvoga brutalnog terorističkog čina prema civilima – zanimljivo, svi su zaboravili čečenske bombe koje su rušile čitave stambene blokove po Rusiji – ali ne samo da nije bilo takvoga medijskog *coveragea,* već je tu riječ o divljim Čečenima i ludim Rusima! Na prvi pogled teroristički napad na Ameriku nema nikakva neposrednog političkog rezultata koji teroristi žele ostvariti (kao u slučaju ranijih otmica, ubojstava, bombi itd...), i to podsjeća na Mussolinijev odgovor na pitanje s kojim ciljem fašisti pokušavaju osvojiti vlast u Italiji – 'Naš cilj je da vladamo Italijom!'. "Slučajem WTC-a" terorizam se doslovno vratio svom pojmu. Cilj terora je jednostavno teror. Ali, to da teroristi nemaju neki jasan, neposredan, taktički cilj (politički ili vojni ustupci, oslobađanje nekog od vođa pokreta iz zatvora, novac u zamjenu za taoce ili nešto slično), ne znači da je čitavo njihovo djelovanje bez smisla, ali upravo sama 'bez-ciljnost' tog 'slijepog terora', ukazuje da njegovi uzroci, ali i krajnji smisao, nije isključivo u području realnog, već imaginarnog i simboličkog.

Andy Warhol, Crowd with Communist Flag, 1950.

Imaginarno i realno

Da to pokušamo sažeti: poticaji za terorističke napade leže u sferi imaginarnog (kako oni sami kroz oči drugih vide svoj položaj; kako kroz pogled drugog – koji mi možemo očitati npr. u holivudskim filmovima – vide sebe). Sam napad je u sferi realnog, onoga što se ne može simbolizirati. Smrt tolikih ljudi u biti je besmislena, ne može se opravdati, integrirati u simbolički poredak zapadnog svijeta, dok su rezultati napada prvenstveno u sferi simboličkog.

Dakle, borba protiv terorista ne može se odvijati u sferi realnog (npr. bombarderski napadi na Afganistan), odnosno tu ne može donijeti nikakve rezultate. Ona se mora odvijati na razini simboličkog (solidarnost, zajednička borba, uključivanje arapskog svijeta kao ravnopravnog faktora međunarodnih odnosa, ali i njihovo prihvaćanje Opće povelje o ljudskim pravima, odustajanje same Amerike od 'terorističkog' karaktera njezine politike, inzistiranje na zakonitosti, opće prihvaćanje nadležnosti Međunarodnog suda za ratne zločine itd.), da bi to u konačnici imalo rezultate u sferi imaginarnog (kako ne samo pojedinci već i čitavi slojevi arapskih društava vide svoj položaj, lokalno i globalno; ali i obrnuto, kako Zapad vidi Arape/muslimane).

Paradoks čitave situacije je, naravno, u tome da najnevjerojatnijoj osobi – upravo predsjedniku Bushu – pruža mogućnost pravoga političkog čina. Naravno, ne znamo kako će se stvari već sutra odvijati, pitanje je tko će odigrati koje karte, ali da bi proklamirana borba protiv terorista bila uspješna, ona mora 'integrirati' same arapske/islamske zemlje, pri čemu će na paradoksalan način teroristi biti 'vanishing mediators'. Jedan od njihovih ciljeva, ravnopravno uključivanje arapskog svijeta u novu međunarodnu zajednicu, bit će ostvareno njihovim iskorjenjivanjem. Nije riječ o tome da će se prvo nabolje promijeniti globalni društveno-politički i ekonomski odnosi, pa će to onda rezultirati uništenjem terorista, nego se upravo procesom uništenja terorista ti odnosi mijenjaju. S jedne strane, teroristi ne mogu biti uništeni ako se same arapske zemlje ne promijene, ako one same ne prihvate Povelju UN-a o ljudskim pravima kao nešto što ih doista obavezuje, ako se ne iskorijene običaji kao što je bacanje kiseline u lice ženama koje hodaju ulicom nepokrivene, itd. S druge strane, da bi politika SAD-a u borbi protiv terorizma bila dosljedna i uvjerljiva, i one same moraju obračunati s vlastitim terorističkim ponašanjem, prihvatiti nadređenost međunarodne zajednice, od UN-a i dokumenata kao što je Konvencija o pravima djeteta ili međunarodni protokoli o zaštiti okoliša, Međunarodnoga kaznenog suda, sve do toga da se doista sudi američkim građanima odgovornima za pojedinačne zločine ili (poput zloglasnog Henryja Kissingera) politiku koja je te zločine odobravala, poticala i zataškavala. Stoga je simbolički veoma važno da su se tražeći dozvolu i podršku za akciju – ma kako prema toj 'ponudi koju se ne može odbiti' bili kritični i ironični – SAD po prvi put simbolički podvrgle moći međunarodne zajednice, mada tugaljivo predstavljene NATO-om.

Medijski posredovane scene udara aviona u zgrade WTC-a i njihova rušenja, ponavljane u *replayu* kakvog se ni Warhol ne bi zastidio na ekranima diljem svijeta, posredovale su izazivanju globalnog užasa, strepnje i konačno solidarnosti. Možemo tvrditi da je to retorika, gluma za oči međunarodne zajednice, ali važno je upravo to da je ta solidarnost izražena i s najneočekivanijih strana – od Castrove Kube preko Libije, sve do dobrovoljnog davanja krvi među palestinskim izbjeglicama. No, premda je ta solidarnost izazvana strategijom posve tipičnom za 'društvo spektakla' bila kratkog maha, ona se čini daleko autentičnijom nego što će to, po svemu sudeći, biti antiteroristički projekt što su ga pokrenule SAD.

No, danas je možda još i važniji drugi val solidarnosti – izazvan porastom netrpeljivosti i pojedinačnim napadima na Arape i njihove dućane ili džamije – solidarnosti s potencijalnim žrtvama rasističkog divljanja u zapadnim zemljama, ali i s vjerojatnim žrtvama vojne intervencije među civilnim stanovništvom.

American Psycho

Sve te stranputice liberalno-demokratskog 'Novoga svjetskog poretka' (koji je, sjetimo se, proklamirao Bush stariji), ukazuju da je svijet danas bitno označen granicom koja dijeli one 'uključene' (na koje se primjenjuju regule ljudskih prava, socijalne zaštite...) od onih 'izvana' (gdje je glavna briga da se ograniči njihov eksplozivni potencijal, da kao imigranti ne preplave gradove Zapada...), i borbama oko uspostavljanja te granice.

Stoga Račan uočava ideološku realnost situacije kad kaže da se vodi borba s koje će strane pasti nova 'željezna zavjesa', tko će biti integriran u svjetski poredak razvijenog kapitalizma a tko će ostati isključen, i strahuje 's koje će se strane, unutarnje ili vanjske, naći Hrvatska'. Ono što Račan zaboravlja je da se upravo na ovom teritoriju ta borba vodi već proteklih deset godina i da su kako lokalna politička dinamika tako i djelovanje i nedjelovanje Zapada i SAD-a rezultirali stotinama tisuća mrtvih, osakaćenih, ranjenih, izbjeglih i raseljenih, uništenih života, obitelji, kuća, sela i tvornica. U toj se borbi ni na koji način ne pokušava subjektivirati, već se bespogovorno pristaje na 'jedinu igru u gradu' – od ulaska u NATO do diktata MMF-a u demontiranju socijalne države, a odgovornost za rješavanje unutarnjih problema prebacuje se na druge (međunarodna zajednica, Evropa, MMF... traži od nas da...)

BESKRAJNA PRAVDA

Dok su prema situaciji na Balkanu SAD nastupale kao neurotik (simptomatično, tu nije bilo riječi o ratu, nego o intervenciji), a prema svim globalnim inicijativama (UN, konferencije o globalnom razoružanju, rasizmu, zaštiti okoliša, minama, itd.) zauzimaju perverznu poziciju – bojkotiraju nalaze tih konferencija i donose vlastita pravila, u ovom slučaju vlada potpuna dominacija psihotičkih simptoma. Tamo gdje bi neurotik zastao i pitao se što nešto znači (Zašto su napali zgrade WTC-a i Pentagona? Što su htjeli time reći? Što sam mogao učiniti u tom trenutku? Kako bih trebao odgovoriti? Kako ne bih smio odgovoriti?), psihotik se ne koleba, ne zastaje, ne postavlja 'suvišna' pitanja. Jer psihotik zna: i zašto je bilo to što je bilo, i zašto baš na taj i takav način, a ponajmanje mu je nejasno značenje *masterplana* u kojemu on ima centralnu ulogu. Bush nema nikakva pozitiviteta na koji bi se mogao pozvati ('Teroristi od nas traže to i to...'), nego je psihotičnost njegova diskursa u tome da je Amerika, s jedne strane, 'logičan' izbor terorističkih napada, a, s druge strane, podjednako logičan izbor za predvodnika 'križarskog rata' (da ne kažemo džihada!) protiv terorista.

George Bush često naglašava svoje kršćanstvo, pa danas, u predvečerje mogućeg i gotovo izvjesnog ratnog sukoba, zamislimo nemoguće – da Bush svoju ljubav prema Kristu doista shvati ozbiljno, i počne se držati onih naputaka da treba 'ljubiti svog neprijatelja', 'okrenuti i drugi obraz', da onome koji tebe napadne kamenom treba uzvratiti kruhom te da se suzdrži od odmazde i doista barem dio novca namijenjenog za besmislenu vojnu intervenciju uloži u zemlje trećeg svijeta, u otpis dugova, razvoj proizvodnje itd.

Budući da takvo što, mada jedino razumno, potpuno nevjerojatno, jedini bi pravi odgovor na Bushovo inzistiranje 's nama ili protiv nas' bilo upravo nepristajanje na zauzimanje ijedne od ponuđenih strana, nego uvođenje u igru nove konfiguracije u kojoj će se obje Bushove opcije, i vojna sila Pentagona i teroristi, zapravo naći na jednoj strani (gdje, zapravo, opće je mjesto mnogih komentara, već jesu) te u toj konfiguraciji dosljedno ustrajati na mogućnosti političke alternative 'novom svjetskom poretku'. Z

Demonski Ahabov kit ne zove se Islam

Možda bismo trebali odstupiti od imaginarnih granica koje razdvajaju jednu grupu ljudi od drugih te preispitati *etikete* takvih razdvajanja

Edward Said

Spektakularni užas koji je pogodio New York (u manjem stupnju i Washington) uveo nas je u svijet kakav još nikada nismo iskusili, svijet nepoznatih napadača, svijet terorističkih misija bez političke poruke, svijet besmislene destrukcije. Osjećaji konsternacije, straha, potisnutog bijesa i šoka stanovnike ranjenog New Yorka zasigurno će pratiti još dugo vremena, kao što će s nama još zadugo ostati i osjećaj istinske žalosti te duboka ojađenost zbog pokolja koji nam je svima zajedno tako surovo nametnut.

Giulianijev primjer

Stanovnici New Yorka imali su sreću što je o njima u kriznom vremenu brinuo gradonačelnik Rudy Giuliani, obično odbojna, neugodno agresivna, štoviše nazadnjačka ličnost, ali i ličnost koja je ovom prilikom zadivljujuće brzo zasjala upravo čerčilovskim ugledom. Smireno, bez sentimentalnosti, no pritom iznimno suosjećajno, upravljao je gradskom policijom, vatrogasnim službama i službama hitne pomoći u doista herojskim naporima spašavanja ljudskih života. Rezultati su bili zadivljujući, iako, na žalost, plaćeni golemim gubicima među samim spasiocima. Giulliani je također bio prvi glas koji je upozoravao da se ne smijemo prepustiti panici i šovinističkim napadima na arapske i muslimanske zajednice, dakako legitimne dijelove njujorške urbane cjeline. Prvi je progovorio o zajedničkom osjećaju boli, prvi je inzistirao na akciji vraćanja u normalu nakon strašnih napada.

Medijski pristup

Da je bar takav pristup zaživio i drugdje. No, nacionalna je televizija svojim neumornim, upornim i često neinformiranim izvještavanjem u svako kućanstvo ulijevala užas pred groznim, nezaustavljivim *krilatim čudovištima*. Većina je komentara naglasila, dapače i *pojačala*, očekivane i predvidljive parametre američke reakcije: strašan gubitak, bijes, nečuvenost događaja, osjećaj oskvrnuća i ranjenosti, želju za osvetom i neograničenom odmazdom. Onkraj formulaičnih izričaja žaljenja i patriotizma, svaki je političar i konzultirani autoritet ili ekspert odano ponovio kako *nećemo biti poraženi* i *nećemo se dati zaustaviti sve dok terorizam ne bude zauvijek izbrisan s lica zemlje.* Svi stalno ponavljaju kako je ovo rat protiv terorizma, ali nejasno je *gdje* će se taj rat voditi, *na kojim frontovima*, s kojim konkretnim *ciljevima*? Nitko ne nudi odgovore, izuzmemo li nejasnu sugestiju kako su Bliski istok i islamski svijet ono što je "naš" neprijatelj; implicitno izjednačen s teroristima koje valja uništiti. Najdepresivnija je, međutim, koliko se malo vremena posvećuje nastojanjima da se objasni uloga Amerike u današnjem svijetu, kao što se u medijima ne objašnjava ni direktna umiješanost Amerike u kompleksnu stvarnost izvanameričkih zemalja; toliko dugo nedostupnu, udaljenu i doslovce "odstranjenu" iz neposredne svijesti prosječnog Amerikanca. Prema medijskim biste izvještajima pomislili kako je "Amerika" u stvari *dobri uspavani div*, a ne supersila koja je gotovo konstantno ratovala, ili sudjelovala

u državnim konfliktima, u svim zemljama islamskog svijeta. Ime Osame bin Ladena i njegovo lice sada su postali toliko zatupljujuće općepoznati svim Amerikancima, da im je vjerojatno pošlo za rukom izbrisati svaku faktičnu povijest koju su Bin Laden i njegovi sljedbenici imali PRIJE no što su postali klišejizirani simboli svega što je vrijedno prezira i mržnje u kolektivnoj imaginaciji.

Mit u službi rata i manipulacija "slobodom"

Neminovno se, dakle, kolektivne strasti usmjeravaju prema ratu, i to ratu koji neobično podsjeća na misiju kapetana Ahaba u proganjanju mitskog kita ili Moby Dicka, a ne na političku stvarnost koja se doista odvija u pozadini mitova: Ameriku kao imperijalističku silu koja je prvi put u povijesti pretrpjela ozbiljnu povredu, ali i silu koja je vlastite interese u ostatku svijeta ostvarivala toliko sistematski, da danas govorimo o sasvim novom iscrtavanju geografije konflikta; geografiji bez jasnih granica i bez vidljivih protagonista. Manihejski simboli i apokaliptični scenariji nastavljaju se množiti, dok je razgovor o realnim posljedicama konflikta ili bilo kakva retorička suzdržanost, pa i promišljenost, bačen u smeće.

Meni se, naprotiv, čini da sadašnja situacija, umjesto plemenskog poziva na novo ratovanje, zahtijeva racionalno razumijevanje. George Bush i njegov tim zasigurno bi željeli suprotno: da se zadržimo na ritualnom pozivanju na rat. Valja reći kako je većini ljudi islamskog i arapskog svijeta američka vanjska politika ionako sinonimna beskrajno arogantnom silom, poznatom po samozadovoljnom i darežljivom potpomaganju ne samo Izraela, nego i mnogih drugih arapskih režima, a znanoj i po nezainteresiranosti čak i za minimalnu mogućnost dijaloga sa svjetovnim pokretima i ljudima koji su u stvarnoj nevolji. U takvom kontekstu, antiamerikanizam ne proizlazi iz mržnje prema modernitetu ili zavisti prema američkoj tehnologiji. Naprotiv, antiamerikanizam temelji se na naracijama konkretnih američkih vojnih intervencija, specifičnih porobljavanja te (u slučaju iračkog stanovništva) podvrgnutosti istim američkim sankcijama koje, s druge strane, pružaju punu pomoć sada već tridesetčetverogodišnjoj izraelskoj okupaciji palestinskih teritorija. U ovom trenutku Izrael cinički iskorištava američku katastrofu tako što intenzivira vojnu okupaciju i opresiju Palestinaca. Politička je retorika u Americi ionako raspirila spomenute događaje razbacujući se riječima kao što su "terorizam" i "sloboda"; pri čemu se – naravno – radi o ogromnim apstrakcijama koje skrivaju pohlepne materijalne interese, kao, na primjer, dostupnost nafte. Kao posljedica iste politike, sada nam se događa konsolidacija cionističkih lobija koji drže pod kontrolom čitav bliskoistočni teritorij, pojačavajući i prastaru religioznu mržnju prema "Islamu" (mada bi točnije bilo reći njegovo nepoznavanje). Govorim o mržnji/nepoznavanju koja svaki dan poprima nove oblike.

Intelektualna odgovornost kritike rata

Intelektualna odgovornost, dakle, zahtijeva još kritičniji odnos prema aktualnim događajima. Istina je da nam se događa nasilje; nasilje o kojem je nesumnjivo ovisio svaki nepriznati i suvremeni pokret. To je jednako tako točno za ANC Nelsona Mandele kao i za cioniste. Štoviše, američko bombardiranje bespomoćnog stanovništva F-16 avionima te njihovo mitraljiranje iz helikoptera ima istu strukturu i isti učinak kao i konvencionalni, dakle nacionalistički terorizam.

Strahota cjelokupnog terorizma leži u njegovu združivanju s religioznim ili političkim apstrakcijama i reduktivnim mitovima koji se drastično udaljavaju i od povijesnih činjenica i od zdravog razuma. Kada mit ipak uzme maha, trenutak je da svjetovna odgovornost poduzme sve da se u javnosti čuje i njezin glas, svejedno radilo li se o javnosti Amerike ili Bliskog istoka. Nikakav sveti cilj, nikakav Bog, nikakva apstraktna ideja ne mogu opravdati masovna klanja nevinih ljudi, pogotovo ne u slučaju kada je vrlo mala grupa ljudi zadužena za upravljanje i odlučivanje o svima ostalima i kada se toj grupici čini da zastupa *svete ciljeve,* premda joj za to zapravo nitko nije dao nikakav mandat. Osim toga, ma koliko se oko toga sporilo u muslimanskom svijetu, ne postoji jedinstveni Islam; postoje jedino *islami*, baš kao što postoje i *Amerike*. Raznolikost je prisutna u svim tradicijama, kako religioznim, tako i nacionalnim, pa makar neki od nasljednika pluralnih tradicija uzaludno pokušavaju povući oko sebe "čvrste granice" i zakucati svoje ciljeve što nesmiljenijom izoliranošću. No, povijest je isuviše složena i kontradiktorna da bi dopustila da je *predstavljaju* demagozi, primjerice demagozi koji su puno manje *reprezentativni* nego što bi to voljeli njihovi sljedbenici ili protivnici. Nevolja s religioznim ili moralnim fundamentalistima u tome je što se njihove primitivne ideje revolucije i otpora, uključujući i spremnost da ubiju i budu ubijeni, danas mogu i prelako povezati s tehnološki sofisticiranim oružjima te užasnim djelima odmazde, koja su, čini se, sama sebi nagrada. Ali, ne zaboravimo da suicidalni avionski napadači New

BESKRAJNA PRAVDA

Yorka i Washingtona, koliko znamo, pripadaju bogatijem i obrazovanom srednjem građanskom sloju, a *ne* siromašnim izbjeglicama.

Providnost ratnohuškačkih stjegova

Problem s izbjeglicama, s jedne strane, tiče se njihova lakog i gotovo očajničkog potpadanja pod utjecaj magijskog mišljenja i krvavih rješenja, umjesto da im se osigura mudro rukovodstvo ili politika koja stalno ističe važnosti obrazovanja, masovnog mobiliziranja ljudskih potencijala te strpljivosti oko postizanja vlastitih ciljeva. Brza i krvava rješenja zapakirana su u lažljive religiozne brbljarije. S druge strane, ogromna vojna i ekonomska moć nisu nikakav jamac ni mudrosti niti moralne ispravnosti. Kao što pokazuje primjer Amerike, u sadašnjoj krizi ondje nismo čuli ni sumnjičave ni humane glasove. Čuli smo da se Amerika sprema na dugačak rat koji će se voditi *tamo negdje*, a u tome će joj pomoći saveznici prisiljeni na suradnju pod vrlo neizvjesnim motivima i s krajnje nepreciznim ciljevima. Možda bismo trebali odstupiti od imaginarnih granica koje razdvajaju jednu grupu ljudi od drugih te preispitati *etikete* takvih razdvajanja, kao i razmotriti ograničenost izvora energije koji su nam na raspolaganju te odlučiti podijeliti svoju sudbinu s drugima na način na koji su to različite kulture ionako oduvijek činile, bez obzira na ratnohuškačke povike i uvjerenja. "Islam" i "Zapad" naprosto su neadekvatni kao stjegovi koje valja slijepo slijediti. Možda će se dio ljudi pokušati skriti iza njihovih zastava, ali osuda budućih generacija na dugački rat, na dugotrajno ispaštanje (oko kojeg se ni na trenutak nismo kritički zamislili, niti smo proučili međusobno ovisne povijesti nepravde i opresije), osuda na nemogućnost zajedničke emancipacije i zajedničkog prosvjetljenja, čini mi se *hotimičnom*, a ne *nužnom*. Demonizacija Drugoga nije dostatna osnova ni za kakvu poštenu politiku, a pogotovo ne u trenutku kada se korijeni nasilja i nepravde mogu imenovati, teroristi izolirati, udaljiti ili izbaciti iz poslovne suradnje. Treba nam strpljenja i obrazovanja. Oni ostaju investicijama koje smatram daleko vrednijima od daljnjeg porasta nasilja i ljudske patnje. Z

S engleskog prevela
Nataša Govedić

* Tekst Edwarda Saida objavljen je u časopisu *The Observer*, 16. rujna 2001.

O bombardiranju

Noam Chomsky

Teroristički napadi bili su najveće grozote. Možda ne mogu dostići stupanj mnogih drugih, primjerice, Clintonova bombardiranja Sudana bez vjerodostojna razloga, kojim je uništena polovica farmaceutskih zaliha i ubijen nepoznat broj ljudi (nepoznat zato jer su SAD blokirale istragu UN-a i nikome nije stalo da je nastavi). Da ne govorimo o mnogo gorim slučajevima kojih se lako prisjetiti. No, ovo je bio, bez sumnje, grozan zločin. Žrtve su, uglavnom, kao i obično, bile radni ljudi; portiri, tajnice, vatrogasci i dr. Vjerojatno je da će to uroditi snažnim udarom na Palestince i druge siromašne i ugnjetavane narode. Također je vjerojatno da će to rezultirati strogim sigurnosnim kontrolama, s vrlo širokim rasponom mogućnosti potkopavanja građanskih sloboda i unutarnje slobode.

Događaji otkrivaju, i to na dramatičan način, besmislenost projekta "proturaketnog štita". Kao što je bilo očito cijelo vrijeme, a na što su opetovano ukazivali strateški analitičari, ako netko želi nanijeti nesagledivu štetu u SAD-u, uključujući oružje za masovno uništavanje, malo je vjerojatno da će koristiti projektile i tako osigurati trenutačno uništenje. Postoje nebrojeni lakši načini koje je nemoguće zaustaviti. No, nedavni događaji će, najvjerojatnije, biti iskorišteni za povećavanje pritiska za razvoj tih sustava i njihovo postavljanje. "Obrana" je proziran izgovor za planove o militarizaciji svemira, i s dobrom promidžbom, čak i najnevjerojatniji filmski argumenti imat će određenu težinu među prestravljenom javnošću.

Ukratko, zločin je poklon vatrenim pristalicama borbene politike, onima koji se nadaju da će moći koristiti silu da bi kontrolirali svoja područja. To je slučaj čak i ako ostavimo po strani vjerojatne američke akcije, i ono što će one izazvati – možda još ovakvih napada, ili čak i gorih. Budućnost izgleda zlokobnijom no što se činilo prije ovih napada.

Što se tiče reakcije, imamo izbor. Možemo izraziti opravdan užas; možemo pokušati razumjeti što je dovelo do tih zločina, što znači napor ulaska u um mogućih počinitelja. Ako izaberemo taj put, ne možemo učiniti ništa više no, kako mislim, saslušati riječi Roberta Fiska, čije je ogromno znanje i uvid u događaje u regiji nemjerljivo nakon višegodišnjeg izvještavanja. Opisujući "Zloću i užasnu okrutnost potlačenih i poniženih ljudi", on piše "da to nije rat demokracije protiv terora kako se očekuje da svijet povjeruje u sljedećih nekoliko dana. Riječ je također i o američkim projektilima koji ruše palestinske domove i o američkim helikopterima koji su gađali libanonske ambulante 1996. godine, kao i o američkim čahurama u selu imenom Qana i o libanonskoj policiji – koju plaćaju i opskrbljuju američki saveznici Izraelci – koja ruši, siluje i ubija prolazeći izbjegličkim kampovima." I mnogo više. Ponavljam, imamo izbora: možemo pokušati razumjeti ili odbaciti takav prijedlog, pridonoseći vjerojatnosti da nas čeka nešto još strašnije.

BESKRAJNA PRAVDA

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Naša nam snaga neće pomoći

Amerika u šoku: Pogrešna jednoglasnost komentara

Susan Sontag

Kao užasnutoj i tužnoj Amerikanki i Njujorčanki čini mi se da Amerika nikada nije bila udaljenija od stvarnosti kao protekloga utorka, onoga dana kada se na nas obrušila prekomjerna stvarnost. Alarmantan i deprimantan je nesrazmjer između, s jedne strane, događaja i načina na koji su oni prihvaćeni i prerađeni i, s druge strane, nesamokritične gluposti te drskih obmana praktički svih političara (uz iznimku gradonačelnika Giulianija) i TV komentatora (izuzevši Petera Jenningsa). Izgleda da su se mjerodavni glasovi, kada treba komentirati ovakav događaj, urotili u kampanju. Njihov cilj je još veće zaglupljivanje javnosti.

A gdje je priznanje da se nije radilo o "kukavičkom" napadu na "civilizaciju", "slobodu", "čovječnost" ili "slobodan svijet", nego o napadu na Sjedinjene Države, jedinu samozvanu super-silu svijeta: o napadu koji je izvršen kao posljedica američke politike, interesa i postupaka? Koliko je Amerikanaca svjesno da Amerikanci još uvijek bacaju bombe na Irak? A kada se koristi riječ «kukavica», bolje bi bilo da se ona odnosi na one koji iz neba provode strašnu odmazdu, a ne na one koji su spremni sami umrijeti kako bi ubili druge. Kada govorimo o hrabrosti, jedinoj moralno neutralnoj vrlini, atentatorima se – štogod bi se inače o njima dalo reći – ne može predbaciti jedno: da su kukavice.

Naše nas političko vodstvo odlučno uvjerava da je sve u redu. Amerika se ne plaši. Naš duh nije slomljen. «Oni» će biti pronađeni i kažnjeni (tkogod «oni» bili). Imamo predsjednika koji nas poput robota neprestano uvjerava da se Amerika kao i dosad drži uspravno. Od mnogih osoba iz javnoga života, koje su donedavno oštro kritizirale vanjsku politiku Bushove vlade, sada se može čuti samo jedno: oni zajedno s cjelokupnim američkim narodom ujedinjeno i neustrašivo stoje iza predsjednika. Komentatori izvještavaju da se u psihološkim centrima vodi briga o onima koji tuguju. Naravno da nam nisu pokazali stravične slike o onome što se dogodilo ljudima koji su radili u Svjetskom trgovačkom centru. Pa takve slike bi nas samo mogle obeshrabriti. Tek dva dana kasnije, u četvrtak (gradonačelnik Giuliani ponovno je iznimka), odvažili su se na prve javne procjene o broju žrtava.

Rečeno nam je da je sve u redu ili da će barem biti dovedeno u red, iako će utorak ući u povijest kao dan podlosti i iako se Amerika sada nalazi u ratu. Ništa nije u redu. A ovaj događaj nema ništa zajedničko s Pearl Harborom. Trebat će vrlo temeljito razmisliti – a možda su u Washingtonu i na drugim mjestima već počeli razmišljati – o kolosalnom podbačaju američkih tajnih službi, o budućnosti američke politike, posebice na Bliskome Istoku te o razumnim vojnim obrambenim programima za ovu zemlju. No, jasno se može raspoznati da su naši vođe – oni koji su u službi; oni koji žele službu; oni koji su jednom bili u službi – uz uslužnu podršku medija odlučili od javnosti ne očekivati previše istine. Nekad smo podcjenjivali jednoglasno ogovarane i nesamokritične plitkosti sovjetskih partijskih dana. Jednoglasnost licemjerne retorike nije dostojna demokracije, retorike koja iskrivljuje realnost i kojom se ovih posljednjih dana služe gotovo svi političari i komentatori u medijima.

Naše su nam političke glave dale na znanje da svoju obvezu shvaćaju kao nalog za manipulaciju: stvaranje povjerenja te menedžment tuge i patnje. Politika, politika demokracije, koja za posljedicu ima neslogu i proturječje i koja potiče iskrenost, zamijenjena je psihoterapijom. Tugujmo zajedno. Ali ne dopustite da se zajedno prepustimo gluposti. Jedno zrnce povijesne svijesti moglo bi nam pomoći da shvatimo što se dogodilo i što će se još dogoditi. "Naša zemlja je jaka", neprestano nam govore. To mi se baš ne čini utješno. Tko uopće sumnja da je Amerika jaka? No, snaga nije sve što Amerika sada mora pokazati.

S njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

**Tekst Susan Sontag objavljen je u* Frankfurter Allgemeine Zeitung, *15. rujna 2001.*

Život nije film

Dok je redatelj ID4, govorio o neprijatelju s ogromnim svemirskim brodovima u kojima se nalaze na stotine letjelica, američki predsjednik govori o zemlji u kojoj stanovnici ne mogu pobjeći iz zemlje, jer, kako tvrdi jedan od stanovnika Kabula, automobila nema dovoljno, a autobusa nema

Dalibor Petković

Slike zabijanja aviona u WTC, a onda i Pentagona u plamenu mnogima su izgledale nevjerojatno, gotovo irealno, kako je rekao jedan od Zagrepčana, komentirajući navedene događaje tijekom nedjeljne «kavice». Razlozi za takve dojmove, naravno, ne samo u Zagrepčana i Zagrepčanki, već i ljudi širom svijeta, najvećim dijelom leže u onima političke, vojne ili ekonomske prirode, no i dijelom u onima psihološke, na koji utječu i holivudski filmovi, koji, pak, nerijetko služe u propagandne svrhe. Ne mislim pritom na američki san, kojima se bavi većina američkih komercijalnih filmova, već na filmove s vojnom i terorističkom tematikom, gdje je ekran ispunjen najsuvremenijom vojnom tehnologijom, kojom upravljaju nabildani američki sinovi, s nekoliko ratišta i fakulteta iza sebe te sve češće kćeri, koje su seksipilne zavodnice natprosječne inteligencije. Oni, pak, samo zbog dramske napetosti sve rješavaju u zadnji trenutak. Kada se govori o takvoj vrsti filmova bitno je napomenuti da ako želite koristiti tu «svemoguću» tehnologiju, kao filmske rekvizite, morate zadovoljiti standarde američkog ministarstva obrane. Zbog toga većina takvih filmova, u kojima ne postoji kritički odmak prema američkoj vojsci, obavještajnim službama i drugom, prerasta u propagandne spektakle, poput serija «smeća» s Michaelom Dudikoffom, *Navy S.E.A.L.S.* s Charlie Sheenom ili *Executive Decision* s Kurt Russelom i *Air Force One* s Harissonom Fordom. Ostatak filmova sa zanimljivim zapletima ili pitanjima «troši» se na marketinški efekt happy enda u kojem «naši», dakle dobri dečki, moraju pobijediti sve te silne teroriste (*Siege* s Denzel Washingtonom, *Patriot Games* i *Clear and Present Danger* s Harissonom Fordom. Ovdje bi se, vica radi, mogla izdvojiti trilogija *Die Hard* s Bruce Willisom. Naime, u prvom dijelu bijaše neboder, u drugom avion, a u trećem pokušaj «rušenja» američke burze. Vrijedi dodati da je nerijetko «mozak» terorista ili njihov sponzor upravo neki zli Amerikanac, po mogućnosti psihički bolesnik, koji pokušava naplatiti služenje domovini.

SF spektakl

Zbog navedenih razloga čine mi se loše paralele nedavnih događaja sa spomenutim vrstama filmova. Ipak, katkad se, namjerno ili ne, kroz priču, koja naizgled nema veze s terorizmom ili globalnom politikom, provuku zanimljive poruke.

Naime, osim Pearl Harboura, često se, kad već ne u novinama, onda barem u zagrebačkim kavanama, spominjao SF spektakl *Independence day* Rolanda Emericha. Osim snimki, koje neodoljivo podsjećaju na spektakularne scene izvanzemaljskog napada iz tog filma, važnija je sličnost u samoj priči, jer smo se takvih slika nagledali na brojnim ratištima širom svijeta. ID4 govori o izvanzemaljcima koji razaraju ne samo sve gradove SAD-a, već i cijeli svijet. Pritom, da bi uspjeli razoriti, Bijelu kuću (rings a bell?), a onda i sve ostalo, koriste komercijalne satelite zemljana, preko kojih se onda napajaju energijom. Nakon napada, tko drugi do američki predsjednik, poziva svijet da se ujedini u borbi protiv te zle sile. Planet se ujedinjuje, Will Smith i Jeff Goldblum, Klada i Um, nuklearnom bojevom glavom razaraju «glavu» te pritom ostale «ćelije» padaju. Happy end. Slično je bilo i proteklih dana. Dok to «zlo, koje će prevladati dobro», nije dobilo ime mogli smo zamisliti i toga krakatog Emerichova vanzemaljca, susjeda, poštara...George W.(TC) je, ograničen pravilima istrage u pravnoj državi, govorio kao i Bill Pulman u ID4, ujedinit ćemo se protiv zla, protiv terorizma, protiv sotone. Naći ćemo ih i istrijebiti. Ali koga, kume? Afganistan. I tu stvarna priča poprima dimenzije kakve bi Emerichov film dobio u Simpsonima ili South Parku. Dok je redatelj ID4, govorio o neprijatelju s ogromnim svemirskim brodovima u kojima se nalaze na stotine letjelica, američki predsjednik govori o zemlji u kojoj stanovnici ne mogu pobjeći iz zemlje, jer, kako tvrdi jedan od stanovnika Kabula, automobila nema dovoljno, a autobusa nema. Od ozbiljnijeg naoružanja posjeduju SCUD-ove i stotinjak američkih «Stingera». Ta zemlja, ako je suditi po svim podatcima, ne može napasti ni samu sebe, a kamoli Amerikance. No, imaju tu grešku da drže pogrešnog osumnjičenika.

Simpsonijada

Osim vladajućih struktura «simpsonijadi» se pridružila i najpoznatija američka TV kuća – CNN. Proteklih dana «servirali» su nam sve američke ikone, točno onako kako bi nam ih prikazali gore navedeni scenaristi. Tako smo mogli vidjeti trojicu vatrogasaca kako podižu zastavu, poput vojnika na Iwo Jimi, američkog 'Nam veterana, kako se dere "Git our bombers in the sky and git' em mr. President. Git' em! Git' em!". Nastavili su s reprizama američkih kongresmena kako pjevaju «God bless America» uzbuđenom spikericom koja objašnjava ljudima da Kongres, unatoč napadima i evakuaciji, nije ni prestao zasjedati, jer, eto, svi su bili na okupu, a svjetlo na krovu Kongresa nije prestajalo gorjeti, jadnom ženom koja je sanjala supruga kako joj mobitelom javlja da je sada u raju i da pjeva s ostalim žrtvama, bivšim zapovjednikom NATO-a za Europu Wesleyem Clarkom, koji na novinarsko pitanje o izvorima terorizma na karti zaokružuje gotovo sve zemlje Bliskog istoka, koje prosječni Amerikanac povezuje s islamom, južnjačke guvernere s njihovim sweet talkom o lovu, nuklearnom oružju i drugom... Naravno, tu je i neizostavna američka «zvjezdarnica» koju, «ako malo bolje pogledate, možete vidjeti razapetu s desne strane zgarišta Pentagona» i tako svaki put kad se javje iz Pentagona. Tu su i neizostavne holivudske zvijezde – Mathew Broderick, koji svojim piskutavim glasićem traži da se kazni «bastards». Nakon takvih slika, može se biti zahvalan da nisu snimali poginule, jer bi se sve pretvorilo u jedan neukusan *trash movie*.

BESKRAJNA PRAVDA

Hollywood vs. Ordinarywood

Gdje ste bili kad je grmilo?

Sandra Antolić

Za predvodnika vatrogasaca treba uzeti Aleca Baldwina. Ovaj potkoženi bijelac najbolje bi predstavljao Ameriku koja profesionalno pomaže. U vatrogasnu brigadu dodati još nekoliko muških zvijezda u usponu: recimo Stevea Zahna kojem bi karijeru baš osvježila uloga racionalnog suportera. On bi mogao imati i obitelj, za njega bismo strahovali, primjerice žena mu je baš ovih dana rodila blizance. On bi morao poginuti. Doći mu na grob, utaknuti američku zastavu.

Među otetim putnicima tehnikom paralelne montaže treba uspostaviti "konkurentne" grupe. Njima bi se pokazalo kako se individualnom voljom grupa može organizirati i otežavati otmičarima put u zajedničku smrt. Druga grupa bila bi inertna. Ona bi predstavljala onu Ameriku koja je sklona lijevim verbalnim ispadima i od koje nikada ništa, pogotovo za republikanske administracije. Onu s kojom se ne možete dogovoriti, koja se napaja Chomskim i Camillom Paglia.

Među otmičarima sve jedan crnji od drugog, no ipak bilo bi dobro da se barem na djelić sekunde u jednom od njih rodi sumnja; treba li toliko nasilja ovom svijetu? To bi se činilo relativno neuvjerljivo, u Alaha se ne sumnja, ali zato za tu ulogu treba uzeti vrlo mladoga glumca, za kojeg još doslovno ima kronološke šanse za preobraćaj, možda nekog od dječjih zvijezda planetarno popularnog iranskog filma (ne?, dobro, samo predlažem).

Među predsjedničkom svitom kočila bi se plejada najzvučnijih; Harrison Ford, Denzel Washinton, Kevin Spacey, Kevin Costner, Tom Hanks – ne, previše je Tom Hans, za ravnotežu uzeti Sigourney Weaver, Marshu Gay Harden, Jeane Tripplehorn...

Ljude u neboderima WTC-a i u Pentagonu regrutirati među televizijskim glumcima, lica moraju biti relativno popularna, ali ne i na prvu loptu prepoznatljiva. Jednostavno nam ne treba prevelika količina identifikacije, budući da će većina njih stradati oko četrdeset i pete minute. Oni preživjeli moraju biti zvijezde u nastajanju, mladi uglavnom, ali treba nam i pokoji veteran, bitna je dobra dramaturška ekvilibracija. Želimo povijest prošarati s osobnim, propagandu s pozivom na opće moralne vrijednosti, patnju s radošću novoga života, profesionalizam s ovjenčanom američkom improvizacijom i pionirstvom. Riječju – epopeja – bar dvjesto milijuna dolara, režiser – samo najbolji (uz tri asistenta s iskustvom), efekti -Industrial Light and Magic, snimanje i postprodukcija – do Oscara, himna – bar tri puta i u glazbenoj matrici, treba uzeti Johna Williamsa, snimatelj s već osvojenim Oscarom.

Busha Juniora može glumiti netko rayliotteskan, uostalom on je već igrao Sinatru, a zna se da je ovaj podržavao republikance – odjednom sve paše...prva klapa za mjesec dana, kad se ovo malo smiri s bin Ladenom. A Ladena, of corse, u filmu nema, to je ionako borba Amerike koja je zaboravila svoju grandezzu s onom novom koja će je obnoviti. Mislim da će to tako ići, mislila sam o tome kad su padali prvi betonski blokovi na nevidljive žrtve i sjekli im udove.

Dan Nakon, u Botaničkom vrtu rasprodavale su se sadnice. Ponuda je bila srednja, cijene se nisu obazirale na najnoviji pad dolara, a vrijeme je davalo na kišu. U umjetnom su jezercu s istočne strane kornjače surfale među lopočima u cvatu, a par s bebom jeo je kokice. Čuo se tramvaj u Vodnikovoj gdje su niže tekli upisi u novu školsku godinu škole stranih jezika. Već je cijela dvadeset i četiri sata trajao treći svjetski rat, premda se u dućanu Kerametala *moglo čuti da nije ni počeo. Na tržnici u Španskom tri su branitelja Domovinskog rata ukrstila kolica kod štanda s plastikom i loncima za cvijeće i govorili kako su gledali televiziju i kako su vidjeli i što su kako vidjeli. Nisu se pitali što nisu vidjeli, jer su ionako dovoljno vidjeli – već ranije. Na Internetu američki su intelektualci pisali kolumne. Bojali su se nekontroliranog ponašanja vodeće administracije u ratnom režimu rada. Bojali su se jačanja nacionalnog kolektivizma i odmazde prema Amerikancima islamskoga kruga (kojih je posljednjih desetljaća broj rapidno rastao i među povijesno autohtonim Afro-Amerikancima). Na stranici "babes" gole su žene stimulirale svoje genitalije on-line i dan Dan Nakon i sutradan.*

Ove nebitne događaje, naravno, izostaviti. Premda ne bi bilo loše uzeti onog malog iz te zemlje. Vishnik, Visnyich... nije loš, može za vatrogasca??

Riga, europski mjesec kulture

Stopalo podignute pete

Naima Balić

Riga, glavni grad baltičke zemlje Latvije ove godine proslavlja osamstotu godišnjicu postojanja, a proglašen je uz Basel europskim mjesecom kulture uz moto "od europske prošlosti do budućnosti".

Predsjednica Latvije Vaira Vike-Freiburga uputila je poslanicu građanima glavnoga grada: "Riga je naša prošlost, Riga je naše naslijeđe. Utemeljena je prije mnogih gradova Europe. Okupirali su je mnogi u ovih 800 godina, a ove godine, po prvi put Riga slavi okruglu godišnjicu kao glavni grad neovisne Latvije pod svojom crveno-bijelom-crvenom zastavom. Riga ne predstavlja samo našu prošlost i našu sadašnjost, nego je i izazov za naš budući razvitak. Riga nije, kao ni Latvija, izgrađena, završena do kraja, ona se stvara, razvija. Latvija se trajno mora stvarati..."

Kulinarsko putovanje stoljećima

Upravo taj splet prošloga, sadašnjega i budućega vidljiv je u svakom dijelu prekrasnoga secesijskog grada Rige koji leži na rijeci Daugavi. Arhitektura Rige, koja se mijenjala kroz stoljeća, ostavljala je tragove novoga iz svakog vremena, čuvajući lokalnu tradiciju. Stara Riga sačuvana je u cijelom lokalitetu srednjovjekovnoga utvrđenoga grada, tzv. prstena u kome promatramo stilove romanike, gotike, klasicizma, eklekticizma i baroka. Stara Riga, dio zvan Lačpleša, upisana je u UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine, u kome su sačuvane drvene kuće građene na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Riga, kao drugi hanzeatski grad uz Lübeck, obogatio se trgovinom spajajući zapad i istok Europe, što je vidljivo u starim dijelovima grada građenim do Drugoga svjetskog rata.

Svjesni ljepote grada, dijelom očuvanih i danas većinom obnovljenih fasada, Riga s pravom nosi naslov "grada inspiracije" te je logo upravo tako i osmišljen. Osmisliti proslavu 800 godina grada 18. i 19. kolovoza, sa 800 minuta u jednom danu i drugom za djecu toliko raznolikog, a izvanredno osmišljenog programa rijetka je pojava. Toga dana Riga je pjevala, Riga je plesala, Riga je uživala u hrani, Riga je svirala, Riga se kroz 33 generacije odijevala kroz stoljeća. Dobro označenim, prepoznatljivim znakovima uređene su ulice u kojima se moglo plesati stare narodne plesove, mogli ste jesti hranu u ulici s postavljenim stolovima dužine 800 metara. Nudili su se specijaliteti kulinarskog *putovanja stoljećima* podijeljenih u četiri povijesna razdoblja, antičkoga, srednjovjekovnoga, klasičnoga i modernoga doba. U antičkom dobu, na stolu su se našli prirodni proizvodi, povrće, žitarice, riba i meso (lov). U srednjovjekovnom, citrusi i uvezene mirodije i voće. U klasičnom, slastice i sladoled, a u modernom – fast food.

Ulica je bila označena skulpturama žlica, vilica i noževa, a posjetitelji su mogli promatrati i proizvodnju hrane u ta četiri različita povijesna razdoblja. Kanalima rijeke Daugave cijeli dan se plovilo na splavima kroz stoljeća, uz sudjelovanje građana Rige predstavljajući značajne godine tih osam stoljeća postojanja grada.

Zvijezde i krune

U novoobnovljenim zgradama Arsenala otvorena je u nazočnosti predsjednice Latvije i švedskog kralja Gustava VI. izložba *Tri zvijezde – tri krune* posvećena osam stoljeća postojanja Rige i 750. godini grada Stockholma.

Povijesni period od ere Vikinga do danas prikazuje zajedničku povijest, ali i razlike u povijesti Latvije i Švedske, kronološki određujući šest dijelova izložbe – jezik, vjeru, regionalni i nacionalni intentitet, bitke na obalama Baltika, kulturu i ekonomiju. Tri zvijezde i tri krune simboli su obiju zemalja i njihovih glavnih gradova.

U Muzeju umjetnosti otvorena je izložba Latvijca Vilhelmsa Purvitisa (1872.-1945.), posebne slikarske ličnosti 20. stoljeća, slikara pejzaža i mrtve prirode, koji je 1900. sudjelovao na svjetskoj pariškoj izložbi, osnivača muzeja, utemeljitelja likovne akademije, začetnika moderne u Latviji.

Navečer 17. kolovoza započeo je Festival duhovne glazbe koji ima ekumenski karakter. U prva tri dana izvedena je glazba Georga Pelecisa *Bog je ljubav* posvećena latvijskom pravoslavlju, u katedrali su izvedene misa Rikarda Dubra, Signum Magnum posvećena katoličkoj tradiciji te luteranska liturgija Maija Einfeldea *Jutarnja liturgija*.

Sljedeći dan pod geslom *Riga kroz stoljeća 800 godina u 800 minuta* uz ranija događanja u ulicama Rige glazbena zbivanja su i te kako vrijedna spomena. Na otvorenim prostorima grada, trgovima, parkovima, nastupilo je: Latvijski nacionalni simfonijski orkestar uz državni zbor *Latvija* te radio zbor i zbor Ane Sol izvevši Carmina Burana Carla Orffa.

Nov i lijep život

Baroknu glazbu izvodio je Ansambl mladih Rige *Brass*. Latvijski nacionalni balet izveo je dijelove iz baleta *Srebrni veo* J. Karlsonsa. Nastupili su brojni folklorni ansambli, jazz i rock grupe uz gostovanja ruskih, njemačkih, litvanskih i estonskih umjetnika. Pred ponoć izvedena je praizvedba naručene vokalno-instrumentalne skladbe *San o Rigi* posvećene 800. obljetnici Rige, skladatelja Martinsa Braunsa koji je pratio vatromet – svjetlosna izvedba na obali rijeke Daugave. Stručnjaci za vatromet iz Australije radili su zajedno sa skladateljem, kompjutorski sinkronizirajući glazbu s izmjenom svjetla i boja. Na upit novinara kako se odlučio skladati glazbu, znajući da će je pratiti vatromet, Braunsa je odgovorio: "Postoji stvarna Riga i ona koju zamišljam, i tako je nastao san. San koji počinje riječima *Živimo još jednom novim i lijepim životom*... Skladba ima tri dijela – prvi koji evocira vrijeme prije nastanka Rige, drugi klasični, varijacije za simfonijski orkestar te treći – glazba bliska rock glazbi koju je Brauns slušao u djetinjstvu. Doživljaj slušatelja glazbe Braunsa uz vatromet zaista je nezaboravan ne samo zbog impresivne izvedbe, već i zbog tehničkog savršenstva svjetla, boje i zvuka. Navečer su u Operi na gala koncertu nastupili vrhunski latvijski umjetnici koji djeluju diljem svijeta, sopranistica Ines Galante, Vadims Gluzmans, Gidons Kremers, Elina Garanča, Egils Silinš i drugi. Paralelno s obljetnicom, započela su kulturna događanja Europskoga kulturnog mjeseca grada Rige – kolovoz – rujan 2001. godine. Ideja Europskoga kulturnog grada, ideja je Meline Mercuri, velike glumice i bivše grčke ministrice, koja je 1985. predložila Europskoj uniji da svake godine jedan grad bude grad kulture. Do danas su 24 grada bili gradovi kulture, a u devet gradova organiziran je mjesec kulture. U 2001. godini

Napuštanje galerija i muzeja

Kulturni pluralizam nalazi se pod prijetnjom integracije u globalne marketinške strategije velikih korporacija ili podčinjavanja političkim ambicijama državnih službenika

Ministrica kulture Latvije Karina Petorsone organizirala je neformalnu ministarsku konferenciju europskih zemalja s dvije teme: *Multikulturalna događanja i njihov utjecaj na kulturnu različitost u okviru globalizacije* te *Netradicionalna mjesta za kulturna događanja: još uvijek alternativa ili samo drugi oblik integracije u glavne tendencije?* Predložak za ovu drugu temu bio je slogan Majakovskog *Ulice su naši kistovi, trgovi naše palete,* koji je zajedno s lijevo orijentiranim futuristima i nadrealistom Chagallom pokušavao stvoriti slavljeničke dekoracije za Moskvu tijekom crvenih dana. No, u svakom slučaju, napuštanje galerija i muzeja te odlazak na ulicu zbog razgovora i interakcije s prolaznicima, nije više toliko kreativno.

Predložak dalje navodi: "Urbana infrastruktura čini se da je postala fleksibilnija i otvorenija izumima umjetnosti. Cijeli gradovi pretvaraju se u galerije suvremene umjetnosti i festivalske dvorane u okviru godišnjih, dvogodišnjih ili četverogodišnjih marketinških strategija razvijenih zbog turističkih atrakcija. Mediji daju sve više prostora području kulture i umjetnosti, no to ne znači da sada živimo u svijetu kulture.

Kultura je postala integrirani, vitalni te visokoprofitabilni sektor ekonomije. Nema sumnje da nova industrija kulture, koja je često samorodna (sama sebe stvara) i orijentirana na formu radije nego na sadržaj, postiže uspjeh koji sve više leži u kombinaciji tehničkih izuma, marketinških strategija i radikalne detradicionalizacije.

Izazov kulturnog pluralizma s specijalnim osvrtom na netradicionalna mjesta za kulturna događanja bila je glavna tema međunarodne diskusije u Rigi.

Kulturni pluralizam nalazi se pod prijetnjom integracije u globalne marketinške strategije velikih korporacija ili podčinjavanja političkim ambicijama državnih službenika. Kako razviti i održati kritičko razumijevanje važnosti? Kako analizirati široku paletu modernih stilova života, kulturnih običaja i subkulturnih stavova, kako analizirati preplavljujuću masovnu produkciju banalnosti a ne postati sam banalan?

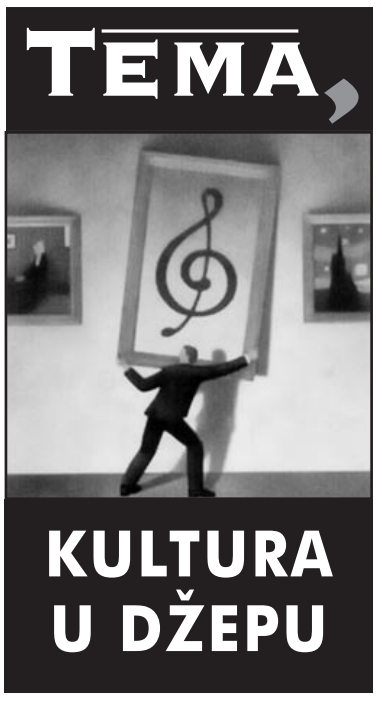

Umjetnost dovesti recipijentu

Brisanje razlika između tradicionalnih i netradicionalnih prostora iz umjetničkih razloga već je nastupilo

Iz govora Naime Balić na Neformalnoj ministarskoj konferenciji europskih zemalja u Rigi

Netradicionalna mjesta kulturnih događanja otvorena su svim vidovima kulturnih događanja, kao što su to i tradicionalna mjesta. I sam prostor u kojemu se odvija određena umjetnička akcija dio je te umjetničke akcije. Kao što subverzivne i suvremene umjetničke forme kontekst galerije ili kazališta uokviruje u istu umjetnost, tako i klasičnim djelima specifični prostori poput rudnika ili tvornica daju životnu auru. Zbog toga je brisanje razlika između tradicionalnih i netradicionalnih prostora iz umjetničkih razloga već nastupilo. No, naravno, ne smijemo zanemariti niti tehničku i financijsku stranu umjetnosti radi koje se još uvijek i još će se duže vremena preferirati prostori koji su stalno pripremljeni i postavljeni za izvedbe umjetničkih djela, bili oni tradicionalni poput kazališnih kuća ili netradicionalni poput tvorničkih postrojenja.

Na nekoliko primjera iz Hrvatske predstavljena je živost otvorene scene kod nas. Festival novog kazališta *Eurokaz,* koji je ove godine proslavio 15. obljetnicu postojanja, zapravo je nastavak na zagrebačku tradiciju festivala istraživačkog kazališta (alternativnih grupa 70-80-ih godina) kojim su pokazali nove organizacijske modele, tražeći novu publiku i nove prostore.

Alternativna kulturna događanja u traženju novih urbanih prostora nastoje dovesti umjetnost recipijentu uz reinterpretaciju tih prostora kroz određeni umjetnički oblik. Propituje se prostor: umjetnički proces: recipijent.

Upravo je *Eurokaz* svih ovih 15 godina igrao predstave u nekazališnim prostorima, tvorničkim halama, kolodvorima, podzemnim hodnicima, skloništima, napuštenim kućama, susrećući se i s povećanim troškovima prilagodbi prostora. S druge strane, stvorena je nova publika, mladi su hrlili na predstave, kao što je i stanovništvo okolice gdje se predstava održavala privučeno i samo sudjelovati.

Urbani festival (povodom 86. svjetskoga esperantskoga kongresa 21.–28. srpnja 2001.) prvi put održan ove godine u Zagrebu, multimedijalni je projekt ostvaren različitim kulturnim događanjima unutar strukture grada Zagreba (ulični teatar, performance, instalacije, urbane intervencije kazališnih i likovnih umjetnika, radionice za mlade i djecu). Umjetnost se promatra kao sastavni dio društvene prakse i kao takva uspostavlja komunikaciju s urbanim stanovništvom. Publika je bila multinacionalna i multikulturalna (3500 sudionika Festivala uz turiste i građane grada). U Hrvatskoj postoje slična događanja u Rijeci. Tjedan performansa, u Dubrovniku Karantena Art radionice, u Labinu Art Express, u Zadru Zadar snova te u Svetvičentu Festival uličnih performansa.

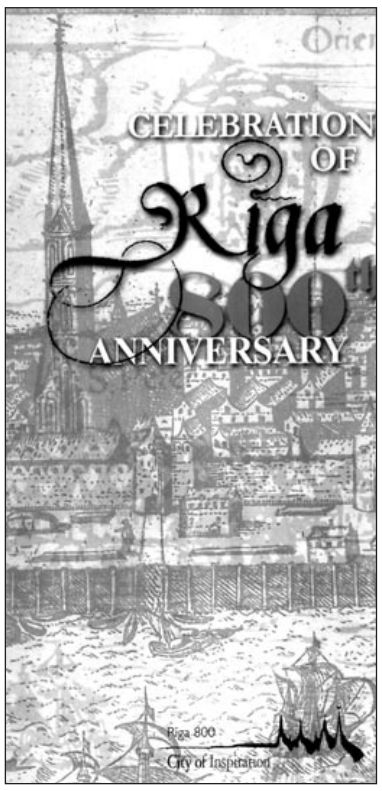

četiri grada dobila su status gradova kulture. Dva grada su kulturne prijestolnice – Porto i Rotterdam, gradovi juga i sjevera kontinenta s kulturnim događanjima cijele godine. a od kolovoza do studenog Riga i Basel.

Kontinuitet i beskrajnost

Znak europskoga kulturnog mjeseca u Rigi osmislio je poznati latvijski slikar Ilmars Blumberg, autor zadivljujuće, impresivne scenografije i kostimografije Aide, izvedene na sceni Opere u Rigi. Kako je moto, ne gubeći prvobitnu ideju, promijenjen u *Slijediti stope budućnosti*, to je zapravo poziv na aktivnost i razvitak, poziv da se stvaraju nove vrijednosti koje će pripadati budućnosti. Blumberg objašnjava logo sljedeći riječima: "Logo Europskoga kulturnog mjeseca prikazuje slikom stopalo koje dodiruje tlo uz podignutu petu koja označava pokret. Spirala na zglobu akcentira kontinuitet i beskrajnost pokreta. To je noga u pokretu. Ona pripada Gei koja također okružuje zvjezdani nebeski svod. Ženska noga ostavila je na zemlji trag još u grčkoj kulturi i utjecala na europsku kulturu do današnjeg dana."

Program mjeseca kulture izuzetno je bogat i zasniva se na međunarodnim projektima i događanjima ne samo u tradicionalnim već u novim prostorima kao što su Željeznički muzej, napuštena tvornica, zračna luka, utvrde uz rijeku Daugavu i dr. Tjedan dana trajao je čelo festival Mstislava Rostropoviča pod motom *Čelo u orkestru, čelo s orkestrom i čelo nad orkestrom*. Nastupili su David Geringas, Ivan Monighetti, Josip Feigelson, Monika Leskovar i dr.

U Nacionalnoj operi izvedena je opera *Carmen*, Georgesa Bizeta, Verdijeva *Aida*, Mozartova *Čarobna frula* te tri baleta – *Srebrni veo* Jurisa Karlsona, *Romeo i Julija* Sergeja Prokofjeva te u koreografiji Borisa Eiffmanna plesna drama *Čajko-vski*.

U rujnu će Peter Greenaway pripremiti poseban projekt, a gostovat će britanska i švedska kazališta, održat će se Međunarodni festival novih medija, poetski video festival, filmski festival te brojne izložbe među kojima ističem izložbu suvremene latvijske umjetnosti te izložbu drvene arhitekture – Europa Nostra.

Bogatstvo i otvorenost

Diskusija o multikulturalizmu pokazala je različitost shvaćanja pojma, od njegova nerazumijevanja do veličanja. Ipak, većina je prihvatila vrijednosti prepoznavanja kulturnih različitosti kao doprinosa razvoju društva, a time i vrijednosti multikulturalizma (jezik, identitet, nematerijalna kultura...). Upravo je grad Riga primjer suživota različitih naroda, različitih kultura i sačuvanih vrijednosti, što su pokazala brojna, kvalitetna, osmišljena umjetnička događanja obljetničkoga glavnoga latvijskoga grada.
Poželimo da i u gradu Zagrebu za nekoliko godina bude održan Europski mjesec kulture te da pokažemo bogatstvo umjetničkog izričaja i otvorenosti drugim kulturama. Z

studija
visual arts magazine
special issue in July

PETER GREENEWAY
MSTISLAV ROSTROPOVICH
GUNARS BIRKERTS
CONTEMPORARY ART CENTRE IN RIGA
LATVIAN ART IN 90-TIES
ART PROJECT *CITY = GALLERY*
FESTIVAL *ART+COMMUNICATIONS*
FESTIVAL OF POETIC VIDEO
PROJECT *HIP HOP LV*
THEATRE FESTIVAL *HOMO NOVUS*
OPERAS *THE MAGIC FLUTE, AIDA*
GIDON KREMER
PETERIS VASKS
EUROPEAN SOUND SYMPOSIUM

RIGA EUROPEAN CULTURAL MONTH CITY 2001.VIII-IX

see and subscribe
http://www.studija.lv

11. novembra krastmala 35-103, Riga, LV-1050, Latvia
Ph./fax +371 7222647, ph. +371 9198494, e-mail: studija@delfi.lv

Lidia Varbanova, Arts and Culutre Network

Za sve to ne znamo

Ako ste dobar umjetnik, nikada nećete postati menadžer; ako ste dobar menadžer, nikada se nećete baviti umjetnošću

Boris Beck

Može li kultura ikad biti roba?

Podupiranje nacionalne kulture, izravno ili neizravno, prvenstveno je državna zadaća. To, naravno, ne isključuje razvijanje tržišta kulture i uvećavanje mogućnosti da se kulture i proda. A teško je promijeniti sustav i uvesti novi - zato moramo ići korak po korak. Zato u srednjoj i istočnoj Europi još uvijek imamo stari sustav vođenja i financiranja kulture u kojem većina novca dolazi od države. Naravno, europske zemlje i inače podržavaju kulturu na nacionalnoj razini, stoga ni Hrvatska neće nikada prijeći na čisti tržišni sustav. No, korak po korak, morat će se uvesti miješani model u kojem subvencioniranje neće ovisiti samo o državnom budžetu nego će se prenijeti i na regionalnu razinu.

Vladine nevladine organizacije

Ne uzimajući u obzir što se naših zakona nitko ne drži, ima li Hrvatska zakona previše ili premalo?

Može vam se činiti i da je propisa previše, i da ih se nitko ne drži, ali Hrvatska ih barem ima, a to je prvi korak. Hrvatsko Ministarstvo kulture čini u pogledu legislative vrlo mnogo, napose zadnjih godinu dana. Legislativa je u Hrvatskoj znatno dalje odmakla nego u drugim zemljama srednje i istočne Europe. Riječ je tu o indirektnoj podršci države: to znači da se država ne očekuje samo da daje novac i da puni proračune kulturnih institucija, nego da stvara okvir unutar kojega možete prikupljati novac iz drugih izvora. Velika je novost da velike tvrtke mogu dati za kulturu ili nevladine organizacije određen postotak prihoda koji im se odbija od poreza. Dakako, to je još novo i ne zna se kako će se reflektirati u stvarnosti.

Od Ministarstva se ipak očekuje jedino baš to da puni proračune državnih kulturnih institucija...

Regionalizacija i decentralizacija predstavljaju važnu fazu: većina kulturnih događaja odvija se u velikim gradovima, ne samo u Hrvatskoj. Vaše ministarstvo kulture, međutim, radi i na tome kako distribuirati novac, odgovornosti i kulturne događaje i u manje gradove. Važno je da se ohrabruje podnošenje projekata državi - jer do sada ste imali samo budžete, a institucije, kazališta i muzeji dobivali su svoj novac za plaće i održavanje. Problem je u tome što nije ništa ostalo za programe, prave programe. To je veliki problem i za ministarstvo - kako da preoblikuju institucije u nešto fleksibilnije? Ali kod vas se radi na promjeni modela financiranja tako da bude utemeljen na programima, a ne na budžetima. Dobar je i trend zadnjih godinu dana da i ministarstvo kulture i grad Zagreb ne potpomažu samo državne institucije nego i nevladine organizacije.

Ima li još negdje da vlada financira nevladine organizacije?

Kad vi nemate vlastite nacionalne fondacije za kulturu, a nevladin sektor, kojeg također praktički nemate, ima veliki udjel u životu svake demokratske zemlje. A ne smijete se samo oslanjati na zapadne fondacije, da dođu ovamo i daju vam novac: morate imati i nacionalne fondacije. U Hrvatskoj nije zakonski regulirana ni mogućnost privatnih donacija. U Mađarskoj je to prihvaćeno prije dvije-tri godine i tamo pojedinci mogu donirati 1% godišnjega prihoda za različite kulturne ili nevladine udruge. Vjerujem da bi se i u Hrvatskoj našlo bogatih pojedinaca koji bi dali novac za kulturu.

Umjetnici bez publike

Ne znam baš...

Naravno, nije riječ o tome da nema novca nego je riječ o mentalitetu - novi bogataši pripravni su potrošiti novac na druge stvari, ali ne i na kulturu. To će doći s vremenom: kada se bolje razvije privatni sektor, povećat će se i navika sponzoriranja. Predrasude ne mogu nestati za samo deset godina.

Može li se ikako kultura sama financirati?

Naravno, postoji mogućnost i da se kultura sama izdržava, da ne bude sponzorirana, nego da sama ubire novac iz svojih aktivnosti i tako bude samodostatna. To je ono što ste nazvali kulturnim tržištem. No onda morate imati tržišne igrače, a to u Zagrebu nemate, dobre posrednike u trgovini umjetninama i umjetničke producente, a morali biste imati i dobrostojeću srednju klasu spremnu da potroši novac za kulturu, što također u Hrvatskoj nije slučaj. Bez ta dva čimbenika teško je prepustiti kulturu tržištu - zato i ne možete u Hrvatskoj još govoriti ni o kulturnom tržištu, ni o kulturnoj industriji.

U Zagrebu nemate dobre posrednike u trgovini umjetninama i umjetničke producente, a nemate ni dobrostojeću srednju klasu spremnu da potroši novac za kulturu - bez ta dva čimbenika teško je prepustiti kulturu tržištu

Zato imamo obilje hladnih pogona i ljudi na plaći koje još dodatno treba plaćati da bi štogod i radili (osim svojih fuševa). Hoće li se to ikad promijeniti?

Sve je to dio starog razmišljanja. U svim zemljama srednje i istočne Europe imamo kulturne institucije koje postoje već stoljećima i financiraju se ne razmišljajući o prodaju ulaznica; nije ih briga ni za publiku niti im pada na pamet publiku razvijati; reklamiranje i marketing smatraju besmislenim. Ljudi u tim institucijama još uvijek ne mogu shvatiti da umjetnike koji na početku 21. stoljeća nemaju publiku ne možemo zvati profesionalnim umjetnicima.

Promjene neće moći izbjeći. Jedna je od strategija naše mreže preoblikovanje postojećih struktura. Želja nam je da državno dotirane kulturne organizacije budu preoblikovane, da im se restrukturira menadžment, da usvoje strategije prikupljanja novca, da nauče kako privući publiku i da promijene svoj imidž u društvu - sve to mi ohrabrujemo i podržavamo.

Dobri umjetnici, loši menadžeri

Problem je što umjetnike sve to ne zanima. Oni se žele baviti svojom umjetnošću i ne žele se brinuti oko novca...

To je istina. Umjetnici su umjetnici i ne žele se petljati s ugovorima, novcem, pregovorima; oni hoće stvarati. Ako pisac hoće pisati, nije na njemu da brine oko toga tko će to čitati ili koliko će knjiga stajati: to je posao menadžera. Moji su se studenti uvijek šalili na račun umjetničkog menadžmenta. Govorili su da je to vrlo bizarna profesija - ako ste dobar umjetnik, nikada nećete postati menadžer; ako ste dobar menadžer, nikada se nećete baviti umjetnošću jer umjetnost nije

Lidia Varbanova, predavač, konzultant i istraživač u području kulturne politike, umjetničkog menadžmenta, prikupljanja sredstava i privatizacije u kulturi. Dugogodišnja je predavačica kulturnog menadžmenta na Sveučilištu za nacionalnu i svjetsku ekonomiju (Sofija) te jedna od utemeljiteljica višeg obrazovanja u tom području u Bugarskoj i drugim zemljama srednje i istočne Europe; sudjelovala je na istraživačkim projektima na Sveučilištu Chukyo (Nagoya), University of California i Ruskin Collegu (Oxford). Održala je predavanja na konferencijama o tržištu, privatizaciji i menadžmentu u kulturi na brojnim konferencijama (Helsinki, Amsterdam, Talin, Beč, Barcelona, Kopenhagen, Moskva). Posebno proučava menadžment i marketing u neprofitnim djelatnostima, o čemu je napisala i knjigu.

Lidia Varbanova direktor je programa Arts and Culture Network Fundacije Soros u Budimpešti. U tom sklopu postoje programi CULTURELINK i ARTSLINK. Oni podržavaju festivale, diskusije, konferencije, izložbe i slične događaje, ne isključivo umjetničke naravi, koji omogućuju sudionicima razmjenu informacija. Također potiču i promjene unutar zakonodavstva, regionalizaciju kulture, uvođenje visokog obrazovanja za umjetničke menadžere, preoblikovanje postojećih struktura te uvođenje novih modela prikupljanja novčanih sredstava za kulturu i umjetnost. Z

profitabilna. A dobar menadžer želi zarađivati - inače nije dobar menadžer.

Tko su onda bili vaši studenti?

Mladi koji su upisivali studij umjetničkog menadžmenta već su završili određen oblik visokog umjetničkog obrazovanja. Već su diplomirali na umjetničkim akademijama i već su bili umjetnici te su svoje sposobnosti željeli nadopuniti menadžerskim obrazovanjem. Drugi su potjecali iz umjetničkih obitelji, glazbeničkih primjerice, a njihovi roditelji nisu željeli da im djeca budu siromašni umjetnici poput njih te su ih uputili na takav interdisciplinaran studij. To je problem i u Hrvatskoj: ako nemate visokoobrazovane menadžere, koji bi postigli akademske stupnjeve magistara ili doktora znanosti, nećete se približiti kulturnom tržištu.

Hoće li biti takvih studija u Hrvatskoj?

Kod vas vrlo komplicirano osnovati novi studij: morate dobiti sve te dozvole od ministarstava, pa specijalne akreditacije, tako da za sada neće biti dodiplomskog studija, nego samo poslijediplomski za ljude koji već imaju fakultetske diplome, a žele naučiti više o marketingu, menadžemtnu, prikupljanju sredstava, europskoj suradnji. I taj će studij biti osnovan u bliskoj budućnosti, za godinu ili dvije: morate uključiti produciranje u glazbene i dramske akademije, to vam je jedan od smjerova razvoja

Drugi je smjer razvoja organiziranje susreta za profesionalce u, primjerice, kazalištu, tako da se menadžeri nađu dva dana na seminaru o marketingu i oglašavanju ili razvoju publike. Ljudi iz umjetničkih branši mogli bi se okupljati i razgovarati o cijenama umjetnina ili njihovom tržištu. Od takvih stvari valja početi i onda napredovati malim koracima.

Volonterska kultura

A što je s kulturnim časopisima i novinama?

Kulturni su časopisi ozbiljan problem za sve zemlje, ne samo za Hrvatsku. Njihovo je tržište vrlo ograničeno, zbog čega se ne mogu osloniti na pretplatu i prodaju. Često se tiskaju tek u 500 primjeraka što još više poskupljuje proizvodnju, toliko da se ne mogu pokriti ni troškovi tiska. Većina kulturnih časopisa koje je Fondacija Soros pomagala zadnjih godina u srednjoj i istočnoj Europi prestala je izlaziti čim im je potpora ukinuta.

U bogatim je zemljama drugačije: ondje kulturne časopise usvoje ili fondacije ili korporacije koje ih redovno financiraju. Čak i knjižnice, koje su u zapadnoj Europi vrlo bogate, mogu izdvajati novac za časopise, dok neke časopise financira i država. Časopisi su u najtežoj situaciji unutar izdavaštva jer imaju ograničeno čitateljstvo, a žele biti vrhunski proizvod, zbog čega veliki troškovi sile ljude na volonterski rad.

To mi je previše tužna tema. Kako da mala zemlja poput Hrvatske snimati filmove?

Budući da nemate umjetničke industrije, nemate ni filma, jer film je industrija. Film ne možete financirati kao kulturnu baštinu. Ako država više nije jedini financijer, onda je stvarno pitanje tko će drugi uložiti u umjetnost. U Hrvatskoj ima mnogo primjera privatizacije, ali nijedan u kulturi. Nitko ne želi investirati u kulturu jer je to vrlo riskantan posao, a nije privlačan. Strani investitor, ako i postoji, neće investirati u kulturu, pa ni u filmsku industriju. U Hrvatskoj stvarno ne postoji novac kojim bi se mogla pokrenuti filmska industrija.

Kako da onda preživimo?

Jedna je od opcija da uspostavite što više kontakta s ostatkom svijeta. Ja vidim kako je Zagreb lijep i kako su ljudi u njemu divni, ali da bih to vidjela moram doći ovamo. Vrlo malo toga poznato je izvan vaših granica. O vrlo interesantnom identitetu vaše zemlje, o čudesnom kulturnom nasljeđu, o tome što ste sve postigli unatoč ratu i političkim poteškoćama, vani se vrlo, vrlo, vrlo malo zna. Da biste privukli ljude s novcem, kao i ljude koji imaju zamisli o tome kako da preživite, trebali biste pokušati prodati svoj imidž vani, i to na sve načine koji vam padnu na pamet. Razgovarajući s ljudima odgovornima za to u Zagrebu, stekla sam dojam da oni nemaju strategiju kako da se grad proda vani, u najboljem značenju te riječi

Informativna katastrofa

Zagreb nije turistički grad...

Ali treba biti. Vi trebate kulturni turizam. Kulturni je turizam jedan od mnogih primjera za to da kultura može donijeti novac gospodarstvu. Mnogi misle da je kultura samo trošenje novca, ali kulturni turizam pokazuje kako da ljude s novcem dovedete u zemlju, pa da oni troše u restoranima i hotelima, ali i da troše na kulturne događaje. A kod vas se mnogo toga događa - zašto onda ne povezati turizam s kulturom? S vremenom ćete sigurno pronaći i investitore koji bi mogli reći: "Ovo je zanimljivo mjesto, zašto ne bismo uložili u njihovu kulturu."

Isto se odnosi i na vaše kontakte s međunarodnim udrugama, mrežama i producentskim kućama - mnogo se toga događa u Europi i izvan nje. Govorim o mrežama, o mjestima na kojima se ljudi koje povezuje zajednički interesi i polje rada sastaju i izmjenjuju iskustva, na kojima dogovaraju zajedničke projekte. Prilika je za vašu filmsku industriju u koprodukcijama s kompanijama koje imaju novca - ali za to trebate imati kontakte, morate ići van, razgovarati, pozivati, pregovarati i pogađati se s ljudima koji imaju novac i iskustvo u tom poslu.

U Hrvatskoj je i izdavaštvo skrahiralo...

Izdavaštvo je u problemima u svakoj zemlji čiji se jezik govori na ograničenom području. Pitanje je hoćete li čitavo izdavaštvo prepustiti u privatne ruke ili ne. Privatizacijski proces u Hrvatskoj bio je nešto uspješniji u izdavaštvu i ono je uglavnom prešlo u privatne ruke. No, kao privatnici oni ne mogu očekivati neke donacije od države ili fondacija. Stoga se moraju osloniti na prodaju, a prodaja ide slabo. Država treba odlučiti hoće li podržati dvoje, troje ili petero izdavača, kako bi održala kvalitetu na tržištu knjiga, a druge da prepusti sudbini.

Bude li uopće netko knjige još i čitao...

Mladi sigurno neće čitati knjige onoliko koliko su je čitale naše generacije. Preferiraju slike, od stripova do Interneta i filmova. Znanje novih generacija možda neće biti utemeljeno na papru. Knjige neće nestati, ali zauzimat će sve manje i manje slobodnog vremena mladih. Problem je što Internet nije za svakoga - većina ljudi u srednjoj i istočnoj Europi nema na njega pristupa. A informacija je novac – nije kao u Londonu ili New Yorku gdje lako pristupate Internetu.

U Gruziji su, recimo, ljudi nesretni zbog nedostatka informacija – stotinjak kilom od Tbilisija, uslijed prekida opskrbe električnom energijom, ne možete pratiti ni televiziju ni radio; zbog toga što ljudi imaju plaće od dvadesetak dolara, ne mogu kupovati ni novine ni časopise. Ondje je prava informativna katastrofa.

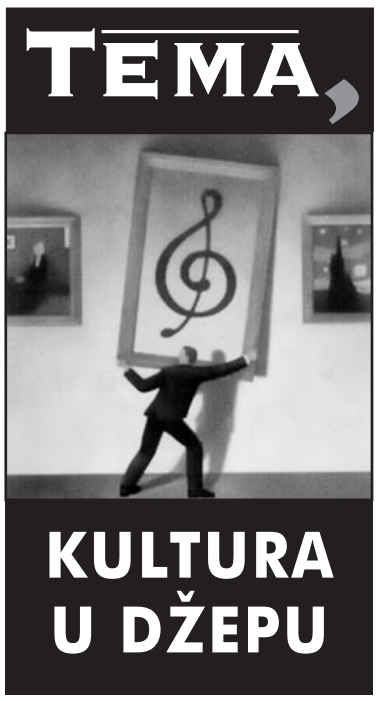

Istok-istok

"Informativna katastrofa", sviđa mi se taj izraz. Mislite li i da je Hrvatska njome poharana?

Vi ste svi vrlo energični i radite da postignete svoje ciljeve, ali izolirani ste jedni od drugih. Vi postižete dojmljive stvari, ali svatko ide u svojem smjeru. Veoma je važno da ljudi sjednu i porazgovore jedni s drugima, ljudi iz različitih umjetničkih disciplina, iz raznih institucija, s raznih nivoa, pa da se vidi gdje je Hrvatska danas i gdje će biti za tri, četiri ili pet godina. Želimo potaknuti debatu u kojoj će se, primjerice, usporediti legislativa u raznim zemljama, da se vidi kakva je situacija u poslovnom sektoru i slično. Mi sve to ne znamo jedni o drugima, a vrlo se malo o tome i istražuje. Piše se o rezultatima - izložbama, predstavama - ali ne ide se ispod površine; malo se zna o drugim zemljama, slabo poznajemo procese koji su doveli do određenog kulturnog proizvoda.

Dakle, razgovora je malo?

Vaše je zakonodavstvo poduzelo velike izmjene, ali i vi i druge zemlje morate više razmjenjivati informacije. Neke su zemlje više napredovale u pogledu autorskih prava, druge su bolje u obrazovanju umjetničkih menadžera, treće su uspješnije u regionalizaciji kulture. U svim se zemljama srednje i istočne Europe zadnjih deset godina mnogo napravilo. Problem je u tome što za sve to ne znamo, malo toga dijelimo, a tuđa su iskustva, makar i o greškama, uvijek dobrodošla.

Mi još uvijek gledamo na zapad, pozivamo predavače sa zapada (što ohrabruju i uvjetuju i zapadne fondacije), ali nećete pozvati u Hrvatsku nekoga iz Novosibirska. Ljudi i znanja, konzultanti, predavači umjetnici i umjetnički menadžeri, službenici ministarstava iz zemalja srednje i istočne Europe također mogu mnogo pomoći. Zašto ne bi tko iz Hrvatske proveo mjesec dana u Mongoliji i prenio onamo svoja znanja i iskustva? Zašto ne bi tko iz Mongolije došao u Hrvatsku? To bi bilo važnije, interesantnije i korisnije nego od razmjene koja se odvija isključivo u smjeru istok-zapad. Dolazi vrijeme kada će se iskustva i znanje sve više i više razmjenjivati u smjeru istok-istok. Z

razgovor

Aleksandar Damovski i Iso Rusi

Netrpeljivost ispod tepiha

Opravdana je sumnja da bi do terorističkih akcija u Makedoniji došlo i da su ustavne promjene bile usvojene ranije

Omer Karabeg

Šestomjesečni rat u Makedoniji završen je dolaskom trupa NATO-a i donošenjem Okvirnog sporazuma o rješenju krize u Makedoniji koji su nakon dugih i mučnih pregovora sredinom kolovoza u Ohridu potpisali lideri makedonskih i albanskih parlamentarnih stranaka. Ovim sporazumom predviđene su ustavne promjene kojima Albanci u Makedoniji dobivaju znatno veća prava, prije svega u službenoj upotrebi albanskog jezika i u mnogo većoj zastupljenosti Albanaca u organima vlasti i policiji. O tome hoće li ovaj sporazum konačno donijeti mir Makedoniji u Mostu Radija Slobodna Evropa razgovarale su dvije istaknute ličnosti makedonske javne scene – Aleksandar Damovski, direktor najtiražnijeg makedonskog lista *Dnevnik*, i Iso Rusi, glavni urednik časopisa na albanskom jeziku *Lobi* koji izlazi u Skoplju. Z

Je li Ohridski sporazum pravedan? Među Makedoncima je dosta raširena mišljenje da su tim sporazumom učinjeni preveliki ustupci Albancima. Dijelite li to mišljenje, gospodine Damovski?

– Damovski: Mislim da su ustavne promene koje su donele napredak u pravcu građanskog karaktera naše države bile neminovne i verujem da bi se dogodile i da nije bilo oružanog pritiska Albanaca. Glavni problem je u tome što se sve to desilo kao rezultat agresije albanskih terorista u Makedoniji, pa ispada da je dogovor koji je potpisan u Ohridu posledica terorističkih akcija.

Gospodine Damovski, to znači da se vi slažete sa onima koji smatraju da je albanska pobuna nagrađena, da su Albanci praktično oružjem izborili veća prava?

– Damovski: Da, da. Dogovor u Ohridu je upravo to.

– Rusi: Do ove krize je došlo zbog toga što je u proteklom periodu vrlo malo učinjeno da se uspostavi puna nacionalna ravnopravnost. Danas je jasno da su tokom jedanaest godina nezavisnosti mnogi problemi gurani pod tepih. A kad se tako radi, kada se problemi ne rešavaju na vreme, onda se rađa aždaja. Tačno je, na žalost, da je na kraju pod pritiskom oružja i nakon oružanog sukoba došlo do ispunjavanja albanskih zahteva, koji su bili zapisani u programima albanskih partija, ali sve se to ne bi dogodilo da su problemi položaja Albanaca u Makedoniji rešavani na vreme.

– Rusi: Tako ispada, mada su se, da je bilo mudrosti, da su političari seli za sto i razgovarali hladne glave i bez oslanjanja na stereotipe, zahtevi Albanaca mogli realizovati i normalnim putem.

– Damovski: Istina je da je zahtev za ustavnim promenama bio sastavni deo političkih programa albanskih partija, ali je vrlo interesantno da nakon izbora 1998. godine nijedna albanska partija nije otvorila to pitanje, nije to postavila kao problem koji se mora rešiti u mandatu ove vlade. U proteklom periodu glavni zahtev albanskih partija bio je osnivanje univerziteta na albanskom jeziku i taj problem je rešen. Međutim, niko od albanskih lidera, ni Arben Džaferi ni Imer Imeri, nije ustavne promene postavio kao ključni problem, iako je to bilo zapisano u programima njihovih partija. Otuda i opravdana sumnja da bi do terorističkih akcija došlo i da su ustavne promene bile usvojene ranije.

Da li lideri albanskih partija snose odgovornost za izbijanje oružanog sukoba, bar indirektnu, zbog toga što nisu na vrijeme postavili pitanje ustavnih promena?

– Rusi: Oni su već na određeni način platili za takvo svoje ponašanje. Pojava makedonske UČK značila je diskreditaciju albanskih političara u njihovoj izbornoj bazi. Mislim da će se nakon Ohridskog sporazuma albanski politički lideri i njihove partije suočiti sa velikom krizom. Ja mislim da je, recimo, Arben Džaferi već deo istorije, i da njegova partija, Demokratska partija Albanaca, ozbiljno gubi svoje pozicije, da se u istoj kaši, da tako kažem, nalazi i Partija za demokratski prosperitet. Neki članovi te partije priznaju da je došlo do potpune diskreditacije albanskih političkih stanaka i izlaz traže u kadrovskoj obnovi, u dolasku novih ljudi. Čak su obe partije poslednjih meseci pokušale da malo koketiraju sa Ali Ahmetijem, političkim liderom UČK, odnosno Oslobodilačke nacionalne armije. Na početku su se čak i otvoreno nudili da im budu politički predstavnici. Sve to govori da su oni shvatili da su svojom neefikasnošću i svojom nedelotvornošću praktično doprineli pojavi vojne organizacije kakva je UČK.

Damovski: Dogovor u Ohridu znači da je Albanska pobuna nagrađena

Lider bez partije

Da li smatrate da je politički lider Oslobodilačke nacionalne armije Ali Ahmeti danas praktično najznačajniji albanski lider u Makedoniji?

– Rusi: Smatram da je, nakon svega što se dogodilo, on na neki način postao najpopularnija ličnost među običnim Albancima u Makedoniji. Imajući u vidu njegov marksističko-lenjinistički *background* teško da bi od njega mogao postati jak, savremen političar, ali je činjenica da je on dosta moćan i da će iz pozadine, ne formirajući političku partiju, igrati veoma važnu ulogu na sledećim parlamentarnim izborima.

– Damovski: Posle svega što se desilo normalno je da je Ali Ahmeti sada jedna od najuticajnijih ličnosti medju Albancima, ali bi njegov eventualni politički angažman na teritoriji Makedonije bio problematičan, ne samo zbog reakcije Makedonaca, nego i zbog toga što on nema kvalitete koje mora da ima jedan političar.

Zar nećemo onda imati paradoksalnu situaciju – najpopularni albanski lider Ali Ahmeti neće imati svoju partiju, a faktički će od njega zavisiti rejting svih albanskih političkih partija.

– Damovski: To se može lako rešiti ako se Ali Ahmeti učlani u Demokratsku partiju Albanaca, na primer. O tome se i govori. Uostalom u toj partiji će morati da dođe do promena, pre svega zbog zdravstvenog stanja Arbena Džaferija.

Imam utisak da u Makedoniji jača antizapadno raspoloženje, i da Makedonci nisu sa velikim oduševljenjem prihvatili misiju NATO pakta u svojoj zemlji.

– Damovski: U pravu ste, to je tačno. Jedan od glavnih uzroka takvog raspoloženja je, da tako kažem, "revolucija" koja je u Makedoniju uvezena sa Kosova. Ne slažem se sa tvrdnjom gospodina Rusija da je makedonska UČK izvorna, da je ideja o njenom osnivanju potekla od makedonskih Albanaca. Mislim da smo, barem u februaru ove godine, bili svedoci pravog uvoza terorizma sa Kosova u Makedoniju, što je, delimično i zbog nesposobnosti političkih lidera Makedonije da se tome suprotstave, stvorilo plodno tle za jačanje UČK i u Makedoniji.

Mislite da je pobuna u stvari osmišljena na Kosovu?

– Damovski: Odatle je sve počelo i to je, rekao sam, glavni uzrok antizapadnog raspoloženja u Makedoniji, jer na Kosovu su i KFOR i NATO. Tako razmišlja običan makedonski građanin.

– Rusi: Iskreno da vam kažem ja nisam ljubitelj teorija zavera i konspiracija. Smatram da ne bi došlo do ovakvog razvoja događaja da za to nije postojalo pogodno tle. Možda bi se moglo govoriti o uvozu revolucije, ili o agresiji sa Kosova, kako naš premijer Ljupče Georgijevski običava da govori, da i on sam pre izvesnog vremena nije priznao da osamdeset posto pripadnika UČK čine ovdašnji i uglavnom mladi Albanci. Naravno da se može govoriti i o nekim vezama sa Kosovom. Nije nikakva tajna da su Ali Ahmeti i ostali lideri makedonske UČK, koji su rođeni u Makedoniji, svojevremeno bili upleteni u osnivanje kosovske UČK i u prikupljanje finansijske pomoći za vojsku. Tako da ja verujem da Ali Ahmeti i svi ti ljudi odlično poznaju bivše komandante Oslobodilačke vojske Kosova, ali isto tako imam sasvim pouzdane informacije da Ali Ahmeti i vojno rukovodstvo makedonske UČK nisu prihvatili sugestije tih komandanata kada su oni svojevremeno na traženje Zapada vršili pritisak na makedonsku UČK.

Kavez za Makedonce

– Damovski: Zaista ne mislim da Ali Ahmeti ne deluje samostalno, niti da je on nekakav otpadnik od Kosovskog zaštitnog korpusa u koji se pretvorio bivši kosovski UČK. Mislim da su akcije Kosovskog zaštinskog korpusa, Oslobodilačke vojske Preševa, Medveđe i Bujanovca i UČK u Makedoniji vrlo dobro povezane i koordinirane.

Vi mislite da iza svega stoji jedinstvena koncepcija? Koja?

– Damovski: Koncepcija osvajanja teritorije u Makedoniji.

Da li je to ideja o stvaranju Velike Albanije?

– Damovski: Da, ujedinjenje Kosova, dela zapadne Makedonije i Albanija. To se svakog dana sve više i više potvrđuje. U Makedoniji su etničkom čišćenju izloženi Makedonci, a ne Albanci. Gospodine Rusi, kakvo vi gledate na tezu da je cilj pobuna Albanaca na jugu Evrope stvaranje Velike Albanije?

– Rusi: Ponudio bih neke činjenice. Na lokalnim izborima na Kosovu učestovala je samo jedna partija koja je u svom programu imala svealbansko ujedinjenje i ta partija nije dobila nijedno odborničko mesto u lokalnoj samoupravi. Jedna druga partija koja je to pominjala ušla je, istina, u drugi krug izbora, ali je još uvek jedna od najmarginalnijih kosovskih partija. Što se tiče Albanije, i tamo je jedna partija pokušala da nešto ućari igranjem na kartu svealbanskog ujedinjenja, ali nije baš slavno prošla. Tako da mislim da je ideja o Velikoj Albaniji i Velikom Kosovu više proizvod spoljnih faktora, nego što je to ambicija i program samih Albanaca.

– Damovski: U Makedoniji je trenutno 60.000 Makedonaca izvan svojih domova, ne svojom voljom, njih su iz njihovih vlastitih kuća proterali albanski ekstremisti koji deluju na teritoriji Makedonije. Pritisak na Makedonce na teritoriji gde je albanska manjina u većini iz dana u dan je sve veći i veći. Makedonci u Tetovu i Gostivaru zaključani su u svojim stanovima, ne mogu izaći.

Akademska kuhinja

Mislite da je na djelu etničko čišćenje Makedonaca?

– Damovski: To se ovde svaki dan dešava.

– Rusi: Koliko se sećam, jedini projekat koji je mirisao na neku razmenu teritorija i na razmenu stanovništva izašao je iz kuhinje Makedonske akademije nauka i umetnosti uz jasnu podršku nekih makedonskih visokih političara. A što se izbeg-

lica tiče, treba imati na umu i to da je najmasovniji talas izbeglica bio albanski i da se on desio na početku sukoba, 50 do 60 hiljada Albanaca izbeglo je na Kosovo, čak i u južnu Srbiju.

– Damovski: Ti ljudi su otišli pre nego što su počela bilo kakva dejstva makedonske armije. Odlazili su žene i deca, a muškarci su ostajali u selima i oblačili uniforme. Albanci nisu odlazili ni pod kakvim pritiskom, oni su se jednostavno, valjda po nekoj komandi, ili već ne znam kako, bez ikakvog pravog razloga iseljavali iz Makedonije i odlazili u južnu Srbiju, na Kosovo, čak i u Tursku.

– Rusi: Ja iznosim podatke Visokog komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija. Sumnjam da su albanske porodice odlazile iz svojih sela da bi njihovi muškarci nesmetano i bez opasnosti po članove svojih porodica mogli da ratuju za ideju o Velikoj Albaniji. S druge strane, kad je reč o UČK u makedonskoj javnosti se stvara velika konfuzija. Od samog početka govori se o šačici pripadnika UČK, a ovih dana Ministarstvo unutrašnjih poslova Makedonije saopštava da UČK treba da preda 85.000 komada raznog oružja, što bi značilo da ta vojna formacija ima najmanje 20.000 boraca. Međutim, po međunarodnim procenama UČK u Makedoniji ima između tri i šest hiljada pripadnika, dok se u zvaničnim procenama makedonskog Ministarstva odbrane pominje da ih je između tri i pet hiljada. Ne može se najpre govoriti o šačici avanturista koja je došla sa Kosova, ili ko zna odakle, a sada, kada UČK treba da bude razoružana, pričati o silnom naoružanju koje podrazumeva vojsku od 20.000 ljudi.

– Damovski: Tačno je da se manipuliše brojkama. Pominjalo se i milion komada oružja, ali nije bitno koliko će NATO prikupiti pušaka i minobacača. Bitno je da je neko ilegalno, sa oružjem, ušao u ovu državu i napao njen demokratski sistem. To je glavni problem. Nije makedonska armija ušla na Kosovo, nego su pripadnici nekakvih ilegalnih vojnih struktura, zvale se one UČK ili Oslobodilačka vojska Preševa, Medveđe i Bujanovca, ušli u ovu državu i počeli da sprovode nasilje, što je nedozvoljivo u normalnom svetu.

Rat bez novinara

Mislite da je u ovom ratu bilo elemenata agresije?

– Damovski: Da li je jedan čovek pucao na predstavnike makedonske policije, ili ih je bilo stotinu, to nije bitno. To je napad na demokratski sistem jedne države. Nisam mogao poslati novinarsku ekipu da snimi uništenje manastira u Lešoku, zbog toga što se građani ove države ne mogu slobodno kretati po svojoj teritoriji. Ja imam kuću u Mavrovu, a u tu kuću nisam otišao već osam meseci, zbog toga što nije bezbedno. S jedne strane, moja država ne može da mi garantuje bezbednost, a s druge strane, u mojoj državi postoje područja gde se šetaju banditi koji pljačkaju ispražnjena makedonska sela.

– Rusi: I ja bih mogao govoriti o tome da postoji makedonska paravojska, mogao bih navesti primere ponašanja makedonske policije, ali čemu sve to. Ja razumem ovo što govori gospodin Damovski, normalno je da su građani frustrirani kad se ne mogu slobodno kretati u svojoj zemlji, ali ne zaboravimo da je sadašnja kontola pojedinih teritorija sankcionisana primirjem koje su obe strane potpisale uz garancije NATO pakta.

Je li ovaj rat u Makedoniji koji je, nadam se, završen, bio građanski ili je to bio rat za teritorije?

– Rusi: Što se tiče teorije da je to bio rat za teritorije, ja bih upozorio da je famozna Prizrenska deklaracija koju su makedonski političari žestoko kritikovali, bila prilika da se pre tri meseca rešimo rata. Prizrenska deklaracija, koja je na nož dočekana, u suštini se ne razlikuje od onog što se naziva "mirovnim planom Trajkovskog". Na samom početku te deklaracije piše da etnički čiste teritorije nisu rešenje za Makedoniju i da predstavljaju opasnost za mir u regionu. To isto piše i u uvodnim napomenama Ohridskog sporazuma. Ne verujem da su Imeri, Džaferi i Ahmeti potpisali taj sporazum da bi se nekome ulagivali, oni su ga prihvatili zato što stvarno misle da stvaranje etnički čistih teritorija nije u interesu albanske populacije u Makedoniji. Šta bi značila albanska teritorija koja bi obuhvatala delove zapadne Makedonije, a ne bi uključivala, recimo, Kumanovo? Šta bi bilo sa tamošnjim Albancima? Ni u jednom javnom istupu Ali Ahmetija nisam video da pominje otcepljenje teritorija, ili da govori o nekoj državi koja bi ujedinila sve Albance. Govori sasvim suprotno. U svim svojim izjavama Ahmeti ističe da je za očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta Makedonije.

Rusi: Ne vjerujem da ćemo uskoro dobiti partiju koja nije zasnovana na etničkom principu

Papir trpi sve

– Damovski: Svi ovi mirovni dogovori, sva saopštenja - to su samo papiri. Papir sve trpi. Bitno je šta se dešava na terenu. A na terenu je na delu etničko čišćenje Makedonaca sa teritorija gde su Albanci u većini. Začuđuje što nijedan albanski politički lider, ni Džaferi, ni Imeri, ni Ahmeti, nijedan albanski intelektualac nije javno osudio to što se dešava u zapadnoj Makedoniji, to što su pripadnici UČK radili i rade u Lešoku, u Tetovu i na drugim područjima zapadne Makedonije. To što se tamo dešava zaista je strašno, a albanski političari i intelektualci ćute.

– Rusi: Što se mene tiče, ne smatram da svakog dana treba da nudim svoje izjave makedonskim medijima da bih potvrdio da sam protiv upotrebe sile u borbi za politička prava. Ako treba, mogu svom prijatelju Aleksandru Damovskom da pošaljem sve ono što sam tokom poslednjih šest meseci izjavljivao u medijima koji su se interesovali za moje mišljenje.

Da li mislite da je Ohridski sporazum prvi korak ka federalizaciji Makedonije?

– Damovski: Ne, ne mislim. Mislim da je to zaista dobar početak izgradnje normalne države, normalnog sistema, normalnog uređenja koji će moći da zadovolje želje svih stanovnika Makedoniji, ali samo kao građana, a ne kao pripadnika etničkih kolektiviteta. To je, nadam se, glavni cilj Ohridskog sporazuma. Barem tako piše u tom dokumentu, a ja se nadam da su i albanski i makedonski lideri, koji su potpisali taj sporazum, časni u svojim namerama.

Mislite da Makedoniji ne preti podjela na dva entiteta, albanski i makedonski?

– Damovski: Ako se držimo Ohridskog sporazuma, onda ne preti. Ali, kažem vam, ono što se dešava na terenu, ono što neki politički lideri rade, to je upravo federalizacija.

– Rusi: Ja verujem da do federalizacije neće doći iz prostog razloga što to nije u interesu građana Makedonije. U svakom zlu ima i nečeg dobrog, pa i u ovome koje nas je zadesilo. Ako uspemo da konačno izađemo iz nacionalnih šema, ako počnemo da izgrađujemo građansko društvo, bit će eliminisane političke manipulacije na etničkoj osnovi koje su i dovele do svega ovoga.

Da li mislite li da se u Makedoniji, nakon dolaska NATO trupa, može dogoditi ono što se dogodilo u Bosni, da Zapad uvede neku vrstu protektorata, kao što je praktično urađeno u Bosni i Hercegovini?

– Damovski: Ne, ne mislim da će se to tako tragično završiti.

– Rusi: Ni ja ne verujem da ćemo doživeti bosansku sudbinu. Mislim da su iskustva iz Bosne i Hercegovine uticala na to da sadašnji angažman Zapada u Makedoniji bude drugačiji. Verujem da je Makedonija daleko od mogućnosti da u njoj bude uspostavljen protektorat, rekao bih da i NATO pakt i domaći politički faktori beže od toga kao đavo od krsta. Ni jedni ni drugi nisu za to da NATO vojnici duže ostanu u Makedoniji. Zbog toga mislim da smo daleko od toga da doživimo bosansku sudbinu.

Daleko od suživota

Ima li nakon svega što se dogodilo šanse za obnovu zajedničkog života? Da li su se nakon ovog rata dvije zajednice toliko udaljile da zajednički život više nije mogućan?

– Damovski: Razume se da smo se dosta udaljili – i kao ljudi, i kao prijatelji, i kao pripadnici dve etničke zajednice. Osećanje nepoverenja prema pripadnicima druge nacije veće je nego što je bilo pre ovog sukoba. Bit će potrebno dosta truda da bismo se vratili bar na onu situaciju kakva je bila pre šest meseci, dok je o nekom poboljšanju u međunacionalnim odnosima teško govoriti. Dosta toga je razrušeno i poremećeno za poslednjih šest meseci.

– Rusi: Slažem se da ništa nije isto kao što je bilo, mada je i ranije Makedonija imala društvo koje je bilo dosta podeljeno na etničkoj osnovi, to je naročito došlo do izražaja nakon sticanja nezavisnosti. Od početka smo imali etničke partije, čak i etničke građanske organizacije, ali činjenica je da je sadašnje stanje još gore i da će nam biti potrebno dosta vremena i mnogo strpljenja i dobre volje da povratimo ono stanje međunacionalnih odnosa koje smo imali pre sukoba, a s kojim nismo bili baš previše oduševljeni.

Mislim da ćemo o suživotu moći da govorimo onda kad se na makedonskoj političkoj sceni pojavi jedna partija u kojoj će biti i Albanci i Makedonci.

– Damovski: Da, slažem se, ali daleko smo od toga.

– Rusi: I ja mislim da smo daleko, setimo se samo kako je propao pokušaj Vasila Tupurkovskog i njegove Demokratske alternative koji su igrali na tu kartu. Ne verujem da ćemo uskoro dobiti partiju koja nije zasnovana na etničkom principu. Z

Feral Tribune
LA PAZZIA REGINA DAL MONDO
SLOBODA NARODU!

Decentralizacija u kulturi

Opsežni i riskantni zahvati

Decentralizacija u kulturi mora biti održiva, koordinirana, intersektorska i poticajna

Sanjin Dragojević

U svim je tranzicijskim zemljama kulturna decentralizacija jedno od najvažnijih pitanja njihovoga sadašnjega i budućega kulturnog razvoja. Nije također slučajno da upravo oni koji žive od kulture ili uz kulturu o decentralizacijskim procesima, barem onakvim kakvi su se zbivali naročito u ponekim tranzicijskim zemljama, imaju skeptično ako ne i negativno mišljenje. Decentralizacijski zahvati općenito, a posebno u kulturi nedvojbeno predstavljaju jedan od najopsežnijih i najriskantnijih razvojnih zahvata uopće.

Decentralizacija i dekoncentracija

Uvažavajući određene pouke iz takvih iskustava, a znajući da je proces decentralizacije neumitan i nezaustavljiv proces i kad nas je Hrvatski pravni centar inicirao obuhvatni projekt pod nazivom *Decentralizacija javne uprave u Republici Hrvatskoj*. Područje kulture tek je jedno od područja kad je u pitanju jedan ovakav projekt. Vlada Republike Hrvatske i Institut Otvoreno društvo Hrvatska podupiru ovaj projekt koji bi u svojim najvažnijim dijelovima trebao postati sastavni i vrlo važan dio ukupne razvojne strategije zemlje. Tekst koji slijedi donosi neke konceptualne i praktične dvojbe kad je proces kulturne decentralizacije posrijedi.

U novijoj literaturi koja se odnosi na pitanje kulturne decentralizacije u Europi luči se pojam decentralizacije od dekoncentracije. U tome smislu pojam decentralizacije određuje se kao oblik priznavanja samostalnosti kulturnim ustanovama, tijelima, organizacijama čije je demokratsko djelovanje odvojeno od procesa odlučivanja na središnjoj razini. Ovako shvaćen (*očišćen*) pojam decentralizacije odnosi se prije svega na zemlje s vrlo visokim stupnjem političke decentraliziranosti, dakle na federalne ili konfederalne države – kao što su Švicarska, Belgija ili Njemačka. U svojemu manje *čistom*, *rastezljivijem*, odnosno manje zastupljenom vidu podrazumijeva pravo postojanja samostalnih tijela i ustanova koji ipak imaju obvezu savjetovanja prije svake odluke, pravila ili programa čije je provođenje ovisno na bilo koji način o autoritetu središnje vlasti. Ovako pojmljena decentralizacija u mnogo većoj mjeri prisutna je unutar europskih zemalja te je karakteristična i za Hrvatsku. Dekoncentracija, s druge strane, podrazumijeva način na koji se osigurava izvršenje odluka, pravila ili programa koji su određeni na središnjoj razini i koji se tek do određene mjere mogu prilagođavati različitim situacijama na tzv. nižim teritorijalnim razinama ili razinama uprave, a smjeraju ravnomjernom kulturnom razvitku jedne zemlje. U tome smislu, Francuska od vremena kad je ministar kulture bio Andre, Malraux bila bi zemlja koja je sustavno provela mjere dekoncentracije, ali ne i decentralizacije.

Okomita i horizontalna decentralizacija

U našem slučaju, radi preglednosti i jednostavnosti, isključivo ćemo rabiti pojam decentralizacije proširujući ga i na pojam dekoncentracije. Kulturnu decentralizaciju stoga ćemo shvaćati maksimalno obuhvatno i to kao bilo koji oblik djelovanja u kulturi – bilo s razine središnjih kulturnih vlasti bilo s razine onih županijskih, gradskih i općinskih – putem kojeg se proširuju ovlasti i samostalnost lokalne inicijative u kulturi, na način koji ne ugrožava već dostignutu kvalitetu i standarde kulturnog života, stvaralaštva i održavanja kulturne baštine, a omogućuje daljnji ukupni kulturni razvitak. Dakle, našu pažnju jednako ćemo posvetiti decentralizaciji odlučivanja i financiranja (što se prema navedenoj literaturi i imaju jedino smatrati mjerama decentralizacije), kao i decentralizaciji kulturnog života i kulturne infrastrukture (što se pak drži područjima na koja se odnose mjere dekoncentracije). Nadalje, posebno ne naznačujući, predložit ćemo mjere kojima se podjednako potiče tzv. okomita decentralizacija koja podrazumijeva prijenos ovlasti i resursa sa središnjih na lokalne vlasti, kao i ona vodoravna decentralizacija kojom se snaži utjecaj neprofitnog, civilnog, odnosno trećeg sektora na mjere i funkcioniranje kulturnih politika kako središnje tako i lokalnih vlasti, ali i kojom se prijenosi obujam kulturnih djelatnosti od javne na civilnu kulturnu inicijativu.

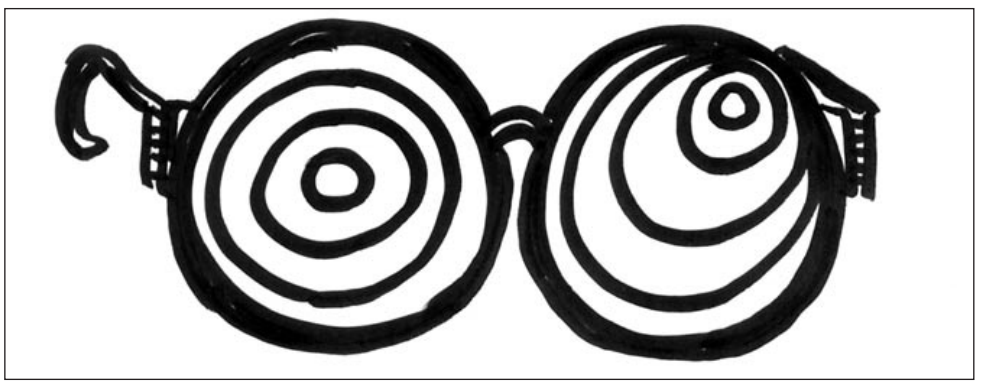

Decentralizacija u tranzicijskoj zemlji kao što je Hrvatska mora ispuniti četiri uvjeta koji su dijagnosticirani kao bitni za uspostavljanje i razvitak stabilnog kulturnog sustava. Ona, dakle, mora biti: 1. održiva; 2. koordinirana; 3. intersektorska; 4. poticajna. Prvi uvjet jasno je već istaknut u našem određenju pojma decentralizacije i njime se, dakle, podrazumijeva takav niz mjera koji neće dovesti u pitanje već dostignutu razinu kulturnog života, stvaralaštva u kulturi kao i stanja kulturne infrastrukture i kulturne baštine, već će omogućiti novo dulje razdoblje kulturnog razvitka i to prvenstveno poboljšavajući kulturnu komunikaciju, podižući unutarnju učinkovitost u kulturi, strategijski usmjeravajući resurse te razvijajući resursnu osnovu (kadrovsku, financijsku, informacijsku, organizacijsku).

Austrijski model

Za postizanje ciljeva iz prvoga uvjeta od ključne je važnosti točan i unaprijed dogovoren, usuglašen i široko prihvaćen niz mjera koje su temeljem proceduralne jasnoće odnosno koordiniranog djelovanja na svima trima razinama kulturne politike (središnjoj, županijskog, gradskoj, odnosno općinskoj), ali i djelovanja koje ima transformativni karakter na sve kulturne djelatnosti (književnost i nakladništvo, likovnu umjetnost, glazbu, scensku umjetnost, film itd.).

Kulturni razvitak složen je multidimenzionalan proces, koji u sebi ujedinjuje čitav niz područja koja se tradicionalno smatraju područjima kulture, ali i ona koja se takvima ne smatraju i bez kojih on nije moguć (turizam, komunikacije i transport, znanost i obrazovanje, poduzetništvo i obrt, proučavanje okoliša i planiranje prostora itd.). Stoga, isključivo intersektorski pristup jamči uspješnost u postizanju zadanih decentralizacijskih ciljeva. Njime se inzistira na *interesnim spojkama* koje prevladavaju prepreke unutar samih kulturnih djelatnosti (poglavito kad je riječ o tzv. javno financiranoj ili institucionaliziranoj kulturi), ali i prepreke koje odvajaju područje kulture od svakodnevnog života i svijeta rada.

Upravo stoga, decentralizacijske mjere moraju biti poticajne, što znači da moraju u jednakoj mjeri biti prihvatljive kako javnom sektoru, tako i onom neprofitnom ili privatnom. Stvaranje preduvjeta koji omogućuju njihovu načelnu ravnopravnost dovodi do jasnijih konkurentskih odnosa unutar kulture, jačeg profiliranja kriterija i standarda te izdvajanja kakvoće koja je u ovome području od ključne važnosti.

S obzirom na modele kulturnih politika koji su s uspjehom razvijeni u Europi, Hrvatskoj trenutačno, prema našem sudu, ponajviše odgovara transformirani austrijski, kao primjer zapadnoeuropskoga kontinentalnog modela. U pitanju je zemlja unutar koje sve tri razine kulturne politike imaju jasno postavljene i određene uloge, pa se ujedno može govoriti o tzv. simetričnom modelu kulturne politike. Nijedna od razina nema pretežnost u važnosti, iako razina središnjih kulturnih vlasti, dakako, ima znatnije ovlasti u određivanju prioriteta kulturnog razvitka te u održavanju ukupnoga kulturnog sustava. To je zemlja unutar koje se područje kulture trajno smatra razvojnim prioritetom, s jasnim i nezaobilaznim zadaćama države. Unatoč tomu, velik je naglasak na vezi kulturnih djelatnosti s onima srodnim (posebno turizmom) te na upotrebi novih tehnologija u kulturi. Kulturna infrastruktura obimna je i razgranata, ali se ne teži njezinu smanjivanju već boljem korištenju i intersektorskom povezivanju. Kulturni život, stvaralaštvo i čuvanje baštine smatraju se osnovicom samoprepoznavanja unutar zemlje i izvan nje te predstavljaju jedan od najvažnijih indirektnih društvenih proizvoda jer se blagostanje zemlje temelji prvenstveno na visoko razvijenom uslužnom sektoru.

Tri razine djelovanja

S obzirom na ovaj model mogu se definirati i tri osnovne razine kulturnog djelovanja. Prva, središnja razina, može se odrediti kao razina određivanja kulturnih ciljeva i mjera koje trebaju imati sinergijski učinak u poticanju i podržavanju kulturnog stvaralaštva, zaštiti već postojećih kulturnih dobara i vrijednosti te podizanju ukupne kakvoće kulturnog i društvenog života. Regionalna razina je pak ona na kojoj se susreću dinamika djelovanja od gore prema dolje i obratno. Na njoj se uspostavlja suodnos između teritorijalno definiranih kulturnih potreba koje određuju izravni akteri i ukupnih resursa kojima raspolaže zajednica. Podregionalna (gradska ili općinska) razina zadužena je pak za uspostavljanje konstruktivnog odnosa između kulturne, društvene i okolinske dinamike. Z

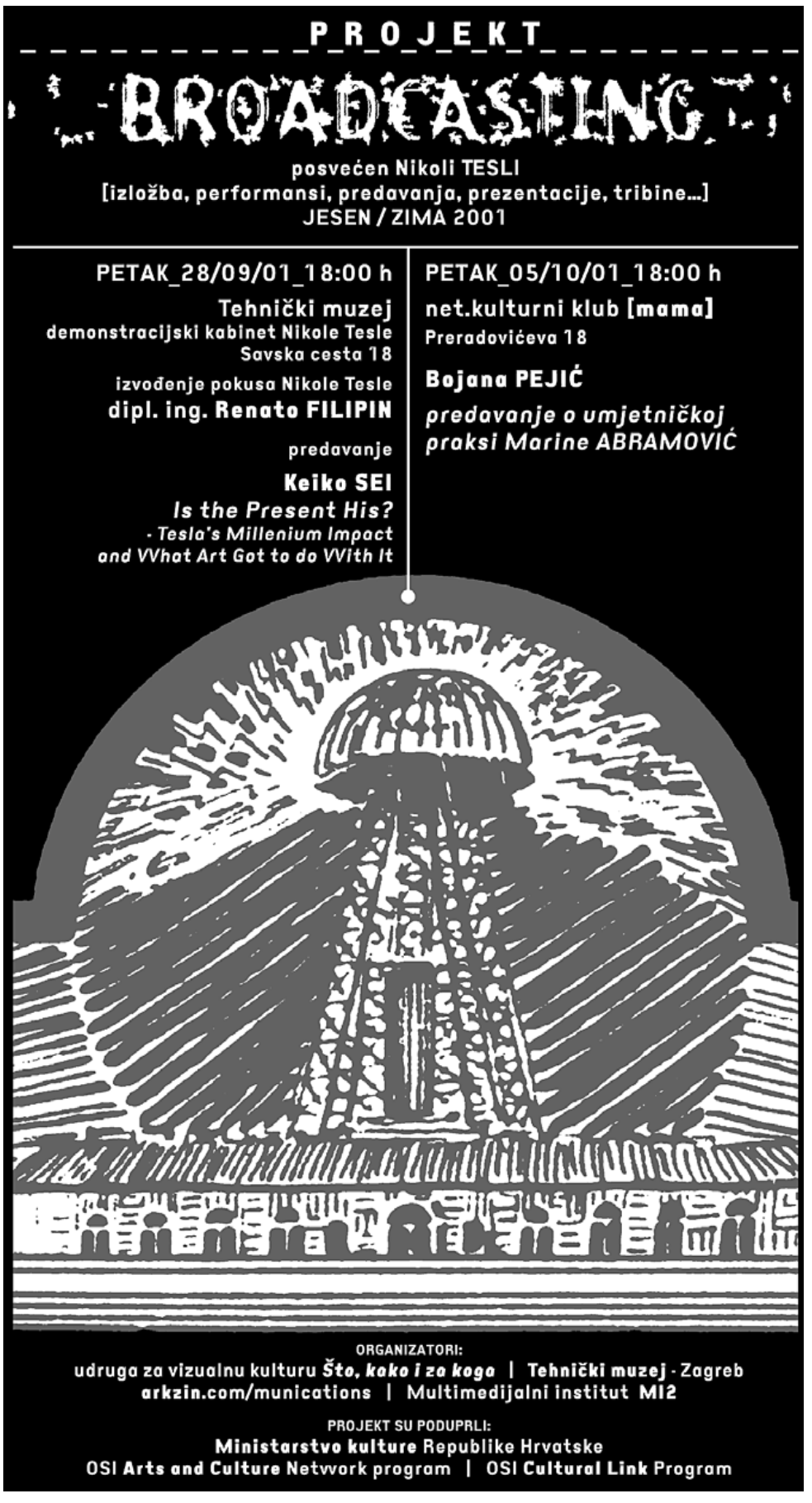

LIKOVNOST

Izložbe

Moda je ono što će izaći iz mode

Koncept izložbe koja se samo-dovršava kao odgovor na birokratsko-špediterske zavrzlame oko transporta eksponata

Pustene pustolovine – Splice, izložba Elizabeth Cohen, Galerija Miroslav Kraljević, od 6. do 26. rujna 2001.; On the road, izložba Michaela Talleya, Galerija Križić Roban, od 6. do 26. rujna 2001.

Silva Kalčić

Polimedijalnom izložbom u Galeriji Miroslav Kraljević Elizabeth Cohen naizgled prenamjenjuje galerijski interijer u krojačku radnju ili frivolni boutique. Galerija je, naime, nastanjena obezglavljenim poprsjima, krojačkim maniquinima (naziv instalacije je Tjelesne privlačnosti) koji su dopunjeni pravim kabinetom kurioziteta – zoomorfnih i antropomorfnim aksesorijem, našivcima od bijeloga vunenog filca, ručno načinjenim, iz kojih proliferiraju "proteze" nalik na sonde, produžne kablove i robijaške kugle. Na bespolna torza aplicirani su uvećani ili hipotrofirani tjelesni organi kirurški preciznih rubova, spooky detalji koji neminovno prizivaju suvremene transplatacijske metode uljepšavanja i tjelesnih korekcija. Podcrtani hladnim osvjetljenjem difuznoga medicinskog svjetla bez žarne niti, komentar su na stvarnost antropotehničke hibridizacije, obistinjenog sci-fi-ja "u kojoj znanost i tehnologija bdiju nad ljudskim tijelom i neminovno skrbe o poboljšanju kvalitete života" (Rada Janković).

Na zidovima su kaširane fotografije koje slijede semiološki sustav modne ilustracije (ekskurs sebeljubivosti i artificijelnih metamorfoza tijela), no s jednako humornom pustenom menažerijom, a tu su i nazuvci s detaljem pustenih zrakoplova (taj simbol za brzinu slučajno je nedavno dobio negativni publicitet) kao suvremene Merkurove sandale. Preko oglavlja kosljedeće godine. Sirena kao protežni motiv parade simbol je opasnosti i smrti "Ako se život usporedi s putovanjem, sirene su u njemu zamke rođene iz želja i strasti", navodi Rječnik simbola Chevaliera i Gheerbranta.

Tjeskobne privlačnosti, postav/Anxious Afinities, instalation view, M. Kraljević Gallery, 2001

je podsjeća na tzv. plis (kod kosovskih Albanaca), krešendo priče je catwalk fotografija modela s pustenom loptastom glavom, koja utjelovljuje klon sindrom, anonimnost i bezizražajnost, utopljenost u masu kao posljedicu slijepog pokoravanja modnom diktatu. No nije li već Coco Chanel suho primijetila: "Moda je ono što izlazi iz mode"?!

Polusatni video *Parada sirena*, možda parafraza karnevalizacije svakodnevice, dokumentira karnevalsku povorku s bruklinskog Coney Islanda. Ludičko afektiranje i tematsko kostimiranje proizlaze iz potrebe za pretjerivanjem i uživanjem u masovnim događanjima "društva spektakla", gotovo paganski prizivaju "plodnost" gradskih "polja"

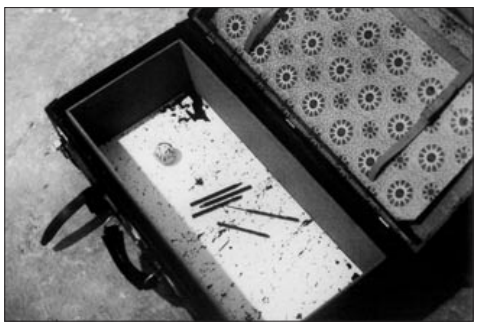

Zračna Prtljaga #8/Air Cargo #8, 2001

Bijesni nasumični ples tih elemenata, omeđen formatom kovčega i određen doktrinom determinističkog kaosa, ishodio je kvazi-znanstvenim seizmogramom putovanja

Transport kao slikarstvo

Dva dijela istog projekta su izložba Elizabeth Cohen i u Galeriji Križić Roban paralelno realizirana izložba Michaela Talleya kerouacovskog naziva *On the road*. Dvoje umjetnika povezano je bračnim zavjetom, a njihovi radovi elementom humora. Rad Michaela Talleya također je, na žalost, dobio na aktualnosti nedavnim američkim događajima. Air Cargo, paklene napravice – putni kovčezi tvrde ljuske i torba za spise iz Drugoga svjetskog rata iz autorove zbirke perifernalija, upisane u sanduk, komore su u kojima se samorealizira apstraktni metauzorak. Unutrašnjosti kovčega prepariranih bijelim papirom (tijelom slike), kovčezi transportirani iz Brooklyna do aerodroma JFK i potom u utrobi aviona do Plesa, na posljetku su istovareni u Galeriji Kraljević.

Zbog pomicanja i trešnje postali su poprišta mikro-događanja: razlijevanja tinte (crne i cijeloga koloristićkog spektra) iz staklenih laboratorijskih pipeta i patrona, markiranja pravocrtne ili kružne putanje tuševa i flomastera učvršćenih na klizače i opruge, ili kotrljanja i odbijanja od stijenki kovčega bojica i pastela (pri čemu nastaju linije, točke i mrlje), ili loptica čija se tekstura otiskuje valjanjem u svježem tragu boje. Bijesni nasumični ples svih tih elemenata, omeđen formatom kovčega i određen doktrinom determinističkog kaosa, ishodio je nesvrsishodnim, kvazi-znanstvenim seizmogramom (odnosno kineziogramom) putovanja. Neslikanim slikama (koje navode i na promišljanje o autarkičnosti strojeva u doba robotike) autor je posegnuo za dekonstrukcijom likovnih, estetskih i tržišnih vrijednosti imajući idejne prethodnike u projektu Magareći rep, polockovskom drippingu, tašizmu, akcionom slikarstvu ili kinetičkoj umjetnosti.

Važan je proces

Kao u nekom alkemijskom ritualu svi okupljeni na otvorenju izložbe, pa i sam autor, nisu sa sigurnošću mogli predvidjeti ishod otvaranja kovčega. Uostalom, natruhe dramaturgije i napetost na otvorenju su itekako poželjni. Samorealizacija izložaka na tragu je ideje Bertranda Russella "procesi su ti, ne proizvodi, koji bi trebali biti oblikovani". Ujedno, "koncept izložbe koja se samo-dovršava na putu do svog odredišta na drugom kraju svijeta, praktičan je i duhovit odgovor na zahtjevne organizacijske probleme transporta izložbi i birokratskih prelazaka granica", naglašava Branko Franceschi u predgovoru kataloga izložbe.

Dvoje umjetnika u terminu održavanja izložbe u prostoru zagrebačkog HDLU-a vode radionicu, na koju je pozvano sedam hrvatskih umjetnika radi produkcije zajedničkog video rada. Snimljeni materijal umjetnici će montirati u New Yorku, koji će u prosincu biti prikazan u Galeriji Kraljević. Z

LIKOVNOST

Izložba

Intimno osjećanje vremena

Bezizglednost našeg truda i stalno vraćanje ponovnim pokušajima u vremenu osnova je radova Ivane Jelavić

Ivana Jelavić, *Vrijeme je kratko*, Galerija proširenih medija, Zagreb, 14 – 24. rujna 2001.

Leila Topić

Rad umjetnice Ivane Jelavić uznemirujućeg naziva *Vrijeme je kratko* sastoji se od tri video projekcije u prostoru Galerije proširenih medija. Kružni oblik izlagačkog prostora ukida kronološku hijerarhiju promatranja radova, no dominira projekcija koja prikazuje kotrljajuće morske valove. Ona se nameće kao prva u vremenskom slijedu promatranja rada jer jedina posjeduje i element zvuka, ali dominira i veličinom. Valovi upućuju na prekid, raskid s postojećim trajanjem u vremenu. Njihove dvije faze; uzdizanje i padanje, paradigma su života. Kaže se 'prepustio se plimi' za onoga koji se pasivno prepušta da život, kojemu je imanentno

prolazeće vrijeme, prolazi mimo njega. Zašto valovi? Osim na simboličkoj, oni djeluju i na formalnoj razini. Valovi 'otvaraju' opažaj, gledatelj zastaje i promatra oblike koji nastaju njihovim valjanjem. Njihovo hipnotičko brujanje koje odzvanja izlagačkim prostorom te stalno odlaženje i vraćanje na neki način ukida objektivno poimanje vremena, vrijeme nestaje, odnosno mjeri se dolaskom sljedećeg vala. Vrijeme postaje subjektivno, nemjerljivo kronometrijskim sustavima. I upravo kao što je profesor Bartleboom iz Baricco-va romana *Ocean More* pokušao spoznati koncept kraja mora, onu točku u vremenu i prostoru gdje završava more, tako je i gledatelj pozvan u proces traženja početka i kraja snimljenih valova. Taj je proces početak promišljana odnosa pojedinca kroz vrijeme

Biblijsko upozorenje "Ovo hoću reći braćo: Vrijeme je kratko", ujedno je i moto izložbe

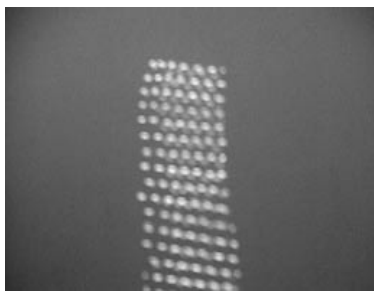

ili jedan od načina na koji gledatelj može doživjeti vrijeme, kako je pojasnila autorica.

Neprestano vraćanje istom

Drugi rad prikazuje naizgled nepomičnu skupinu svijetlih mrlja ili objekt koji je zamućen do neprepoznatljivosti, ili pak namjerno nije izoštren. On izgleda kao da "traje" u vremenu, ne mijenjajući se. No, kako vrijeme provedeno pred projekcijom prolazi, pažljivi/idealni gledatelj (odnosno onaj komu vrijeme dopušta promatranje) spoznaje da se radi, zapravo, o projekciji snimljene svjetlosti propuštenoj kroz otvore na roletama. Ta svjetlost pomiče se vrlo polako, sukladno vremenu kojim se kreće Sunce, koje je izvor svjetlosti. I upravo ta spoznaja, otkriće te suptilne i intimne dinamike protoka vremena te prepoznavanja onoga što je umjetnica zabilježila kamerom, svojevrsna je nagrada za uloženo vrijeme provedeno pred projekcijom. Površan gledatelj, odnosno onaj koji protjecanje vremena bilježi i osjeća tek intenzitetom događaja, ne može percipirati tu dinamiku, taj ritam vremena te zasićen monotonijom tj. odsutnošću vizualnog događaja u vremenu promatranja projekcije, vrlo brzo odlazi. Projektor projicira video zapis na zid pomoću tri snopa svjetlosti te se tim prolaskom slika dislocira, razlaže na snopove te na trenutak postaje dinamična. No, dinamika je uzgredna pojava, ona je lažna. Taj vizualni trenutak nije željeni trenutak koji otkriva tijek vremena, i gotovo se može nazvati zloupotrebom vremena koje je potrebno uložiti u otkrivanje umjetničke intencije koja se otkriva kao varka.

Vrijeme je kratko

Treći dio rada sastoji se od projekcije koja prikazuje staricu zaokupljenu opsesivnom radnjom slaganja prekrivača. Gledatelju se ta radnja čini veoma jednostavnom, gotovo nesvjesnom i mehaničkom. Očito je potrebno veoma malo vremena da bi se obavila tako jednostavna i nezahtjevna radnja. No, starica ne shvaća da je potrebno da se podigne kako bi složila pokrivač na kojemu sjedi. I upravo ta nemogućnost da se neka radnja ili zadatak, svima ostalima jednostavan, obavi na valjani način potaknula je Ivanu da snima staricu. Starica se zapravo "zaplela" u vremenu. Njezino subjektivno vrijeme je stalo, dok se njezini bezuspješni pokušaji ponavljaju, uvijek iznova…Valja napomenuti da je realna projekcija zapravo vrlo kratka, ali je montirana u *loop* tako da naglašava besmislenost staričinih pokušaja i uzaludnost napora u našem, objektivnom vremenu. Bezizglednost našeg truda i stalno vraćanje ponovnim pokušajima u vremenu osnova je ovog rada. Ivana Jelavić tematizira odnose čovjeka kroz vrijeme, uz biblijsko upozorenje, koje je ujedno i moto izložbe: "Ovo hoću reći braćo: Vrijeme je kratko." Z

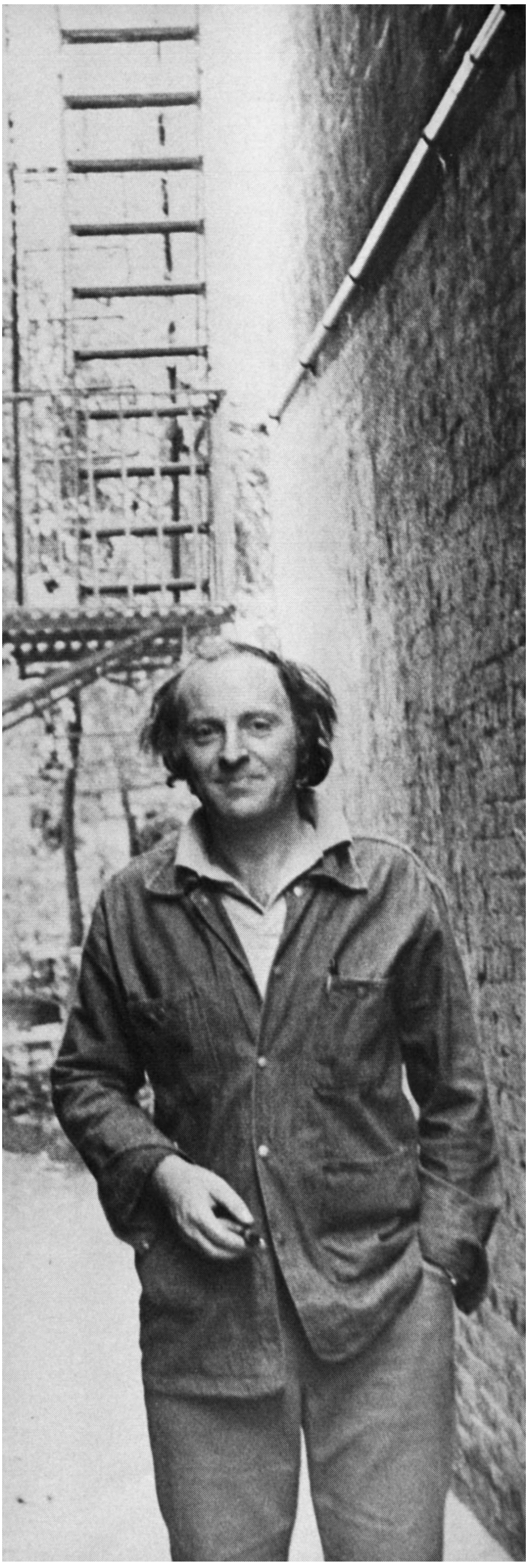

Brodski i proza

Neke se stvari mogu bolje reći stihom, a druge prozom. Brodski je to znao

Muharem Badzulj

Tipično pjesnički, Brodski se prema prozi odnosi pomalo prezrivo. Znamenit je u tom smislu njegov esej *Pjesnik i proza*.

Podela književnosti na poeziju i prozu nastala je pojavom proze, budući da ta podela može jedino u prozi i da se primeni. (...) Čemu poezija uči proznog pisca? Uči ga da specifična težina reči zavisi od konteksta, uči ga sažetom mišljenju, izostavljanju onoga što se samo po sebi razume, opasnostima koje se kriju u uzvišenom usmerenju misli. Čemu pesnika uči proza? Ne baš mnogo čemu: obraćanju pažnje na detalje, upotrebi svakodnevnog jezika i rečnika birokratije, u retkim slučajevima načinu stvaranja kompozicije (za šta je mnogo bolji učitelj muzika). Ali, i jedno i drugo i treće lako se može naći i u iskustvu same poezije (pogotovo poezije renesanse), tako da teorijski – ali samo teorijski – pesnik može opstati bez proze.

(Josif Brodski, *Pesnik i proza,* u *Udovoljiti senci*, Dečje novine, Gornji Milanovac, 1989.)

No ovo općenito razmatranje samo je uvod u esej o konkretnom stvaraocu, o Marini Cvetajevoj, o njezinoj prozi, odnosno odnosu njezine proze i njezine poezije. U istom ovom eseju Brodski će o prozi Cvetajeve napisati i onu famoznu rečenicu, toliko puta citiranu u vezi s njim samim i njegovom vlastitom prozom: *Da parafarziramo Klausewitza: proza je za Cvetajevu bila samo nastavljanje poezije, ali drugim sredstvima.*

Prije razmatranja same proze Josifa Brodskog valja nam još nešto kazati o prozi i poeziji općenito. Na početku ovog ogleda stoji da je odnos Brodskog prema prozi *tipično pjesnički*. Da bismo potkrijepili ovu tezu navedimo i ocjenu Octavia Paza. (A kad govorim o Pazu i Brodskom ne mogu se ne prisjetiti one fotografije iz 1974. godine na kojoj su Paz, njegova žena i Brodski. Fotografija je objavljena u jugoslavenskom izdanju Pazovih izabranih pjesama *Himna među ruševinama*. Brodski, naravno, drži cigaretu.) Pazov esej iz knjige *Luk i lira* već svojim naslovom podsjeća na citirani esej Brodskog; zove se, naime, *Stih i proza*. (Vrijedi napomenuti da je knjiga *Luk i lira* objavljena 1967., a da je esej *Pjesnik i proza* datiran u 1979. godini).

"Proza je zakasneli rod, ona je plod nepoverenja razuma u prirodne težnje jezika. Poezija pripada svim epohama: ona je prirodni oblik čovekovog izražavanja. Nema naroda bez poezije; a ima ih bez proze. Prema tome, moglo bi se reći da proza nije bitno spojena s pojmom društva, dok je nezamislivo postojanje nekog društva bez pesama, mitova i drugih poetskih izraza. Poezija ne zna za napredak ili evoluciju i njeno poreklo i ciljevi mešaju se s poreklom ili ciljevima jezika. Proza, koja je prevashodno sredstvo kritike i analize, zahteva sporo sazrevanje i nastaje samo posle dugog niza napora da se ukroti govor. Njen napredak se meri stepenom vladavine misli nad rečima. Proza nastaje u stalnoj borbi protiv prirodnih sklonosti jezika i njeni najsavršeniji rodovi su govori i razlaganja, u kojima ritam sa svojim stalnim kretanjem tamo-amo ustupa mesto napredovanju misli." (Octavio Paz, *Stih i proza* u *Luk i lira*, Kultura, Beograd, 1979.)

I Paz i Brodski pisali su sjajnu prozu, no pomalo opsesivno smatrali su se prvenstveno pjesnicima. A pjesničko veličanje poezije podsjeća na onu anketu kada je znanstvenicima svih profila postavljeno pitanje koja je nauka najznačajnija za čovječanstvo. Tad su matematičari listom govorili da se radi o matematici, fizičari su hvalili fiziku, kemičari kemiju, a biolozi – biologiju!

Pjesnik uči prozaika

Argumenti Brodskog i Paza lijepo zvuče, no to su subjektivni argumenti koji nipošto nemaju univerzalno značenje. Kad Brodski nabraja čemu poezija uči proznog pisca, odnosno proza pjesnika tada je on naglašeno i pristrano sklon preuveličavanju poetskih lekcija prozaiku prema proznim lekcijama poeti. A, ako čovjek malo pažljivije iščita i jedne i druge lekcije (ne ulazeći sad u pitanje točnosti te cjelokupne podjele) naći će se u nemaloj dilemi šta je važnije: ono što (po Brodskom) poezija uči proznog pisca ili ono što proza uči pjesnika. Čisto kvantitativno, rezultat je četiri prema tri (u korist poezije). No, i to je pomalo sofizam. *Sažeto mišljenje* i *izostavljanje onoga što se samo po sebi razume* su manje-više ista stvar. Što se, pak, Pazova argumenta o primatu poezije nad prozom zarad činjenice da je *proza zakasneli rod* tiče na njega je najlakše odgovoriti protutezom da je upravo to razlog prednosti – proze! Možemo se pozvati na Flauberta: "Proza se rodila jučer. Stih je oblik stare književnosti *par exellence*. Metričke su kombinacije iscrpljene; s prozom, međutim, nije tako." Na drugom mjestu Flaubert veli da roman (još) čeka svog Homera, a Borges komentira: *Proza u povijesti književnosti dolazi poslije stiha; taj je paradoks potakao Flaubertovo častoljublje.* S argumentima Brodskog i Paza moguće je, dakle, polemisati do unedogled, no možda je bolje povinovati se starom savjetu *Audiatur et altera pars* i poslušati šta o poeziji ima reći jedan paradigmatski prozaik – poljski *enfant terrible*: Witold Gombrowitz. U znamenitom eseju *Protiv pjesnika* Gombrowitz ovako zbori:

"Teza ovog ogleda: *da gotovo niko ne voli pesme i da je svet stihovane poezije fiktivan i krivotvoren* učiniće se, pretpostavljam, isto tako smela koliko i neozbiljna. A ipak ja evo ustajem pred vama i izjavljujem da se meni pesme uopšte ne dopadaju i da me čak gnjave. (...) Zašto ne mogu da podnesem taj monotoni pev, neprekidno uzvišen, zašto me uspavljuju ritam i rima, zašto mi se jezik pesnika čini najnezanimljiviji od svih mogućih jezika, zašto je ta Lepota tako malo privlačna i zašto ne znam ništa gore, ništa smešnije no što je način na koji Pesnici govore o sebi i svojoj poeziji? (...) U čistoj stihovanoj poeziji zamara prekomernost, prekomernost

Josif Brodski (1940 – 1996.)

Pola brod, pola nebo

poetskih reči, prekomernost metafora, prekomernost sublimacije, najzad kondenzacije i očišćenosti od svih antipoetskih elemenata, što pesme čine sličnim hemijskom proizvodu. (...) Samo dobrovoljnom zaslepljenošću može se objasniti nečuveni simplicizam kojim se pesnici (ljudi inače ne glupi niti naivni) brane kad čovek dirne u njihovu umetnost."

(Witold Gombrowitz, *Protiv pesnika u Dnevnik I (1953 –1956*), Prosveta, Beograd, 1985.

Najradije bih citirao cijeli Gombrowitzev esej, no valjda će i fragmenti biti dovoljni. Gombrowitz se poput kobca ustremljuje na prepotentnu aroganciju poezije.

Obrana poezije

Posljednja citirana rečenica zbilja je efektna ako se ima u vidu more *odbrana poezije* koje razni pjesnici pišu već pet stoljeća. Onako *na prvu* padaju na pamet Ser Philip Sidney, Shelley, Herbert Reed: sva trojica su napisala *Defence of Poetry*, Danilo Kiš također je napisao esej pod nazivom *Odbrana Poezije*, a i sam Octavio Paz je na kraju predgovora svojoj knjizi *Drukčije mišljenje* napisao ovo: *Ove stranice nisu ništa drugo do još jedna varijacija 'Odbrane poezije' koju već više od dva veka neumorno pišu moderni pesnici.* (Octavio Paz, *Drukčije mišljenje*, IP Svetovi, Novi Sad, 1991.) Ako je poezija, kako je Paz ranije rekao, *prirodni oblik čovekovog izražavanja* šta će joj tolike odbrane? No, naročito je ironična činjenica da su *odbrane poezije* uglavnom pisane u prozi. U citiranom eseju Gombrowitz veli da je dobar stil onaj koji sam sebe brani. A za poeziju kaže da je u pitanju stil koji je *nesposoban da se brani i bori; nesposoban je za pravi život; to je stil tesan*. Ne vjerujem da postoji ijedna *odbrana proze* (što bi prema Gombrowitzu valjda značilo da se ovaj stil sam brani), no siguran sam da i ako postoji neka da ona nije pisana u stihovima.

Vrlo je, međutim, zanimljiva činjenica da pjesnici i prozaici (ako za simbol prvih uzmemo Brodskog i Paza, a drugih Gombrowitza) jedni drugima zamjeraju iste stvari! I Brodski i Gombrowitz ne vole uzvišenost i prekomjernost, no jedan ih veže za prozu, a drugi za poeziju. Mogli bismo bez prevelikog pretjerivanja zaključiti da i Brodski i Gombrowitz napadaju ono što općenito nalaze lošim u umjetnosti, no jedan simbol za to nalazi u poeziji, a drugi u prozi. Jedan od rijetkih pisaca koji je bio i poetski i prozni genij Jorge Luis Borges, u jednom svom eseju o Flaubertu ovako je zborio: *Držao je da se svaka stvar može reći samo na jedan način i da je obaveza pisca pogoditi taj način.* Neke se stvari mogu bolje reći stihom, a druge prozom. Brodski je to znao.

***

Ovdje želim reći nešto o prozi Josifa Brodskog. Skoncentrisati ću se uglavnom na prozne tekstove koji su prevedeni na srpski i hrvatski jezik i koji su objavljeni kao knjige na području nekadašnje SFRJ. Radi se o sljedećim knjigama: *Udovoljiti senci* (Dečije novine, 1989.), *Vodeni žig* (Znanje, 1995.) te *Posvećeno kičmi* (Meandar, 2000.).

Udovoljiti senci zbirka je eseja prevedenih s engleskog jezika; *Vodeni žig*, dugački esej-putopis o Veneciji, također je preveden s engleskog; dok je knjiga *Posvećeno kičmi* – po riječima priređivačice Irene Lukšić – *zbirka proznih radova koji žanrovski gravitiraju putopisu*, no važno je napomenuti da su prozni radovi iz ove knjige prevedeni s ruskog jezika. Zanimljivo je da se u *Udovoljiti senci* nalaze neki tekstovi prevedeni s engleskog, dok prevode ruskih verzija tih tekstova donosi *Posvećeno kičmi*. Makar je riječ o suštinski identičnim tekstovima Brodski im u zavisnosti od jezika mijenja naslove. Tako ruski *Lenjingrad* na engleskom postaje *Vodič za grad kojem je promijenjeno ime* kao što i rusko *Putovanje u Istanbul* postaje engleski *Bijeg iz Bizanta*.

Gradovi i pjesnici

O čemu piše Brodski-prozaik? Najkraći odgovor bio bi: o pjesnicima, gradovima te o samom sebi. Piše o Ahmatovoj, Cvetajevoj, Kavafiju, Montaleu, Mandeljštamu, Audenu; o Petrogradu, Istanbulu i Veneciji; o petrogradskom djetinjstvu, istanbulskom izletu, redovitim mletačkim ekskurzijama. Međutim, pjesnici i gradovi također su i česta tema poezije Josifa Brodskog. Dovoljno se sjetiti pjesama posvećenih T. S. Eliotu ili Johnu Donnu odnosno petrogradskih pjesama poput one o jevrejskom groblju ili *Stanice u pustinji*. Ne može se, dakle, na području tematike povući granica između poezije i proze iz pera Brodskog.

Jedna je stvar ipak vrlo znakovita: sva je proza Josifa Brodskog – *non fiction*. Ima u njoj putopisnih, esejističkih, autobiografskih i inih elemenata, no ona ni u kojem slučaju nije *fiction*. Ona je – poslužimo se Kišovim izrazom (a Brodski je, znamo, napisao predgovor za prijevod *Grobnice* na engleski jezik) – *faction*, nešto što se bavi faktima.

Proza Brodskog jest, najkraće rečeno, njegov odgovor na nemoć poezije. Tamo gdje je stih nemoćan Brodski se služi prozom. Kako stihom opisati tragediju promjene jezika? Kako u lirsku krletku smjestiti ono osjećanje koje je Emil Cioran maestralno sažeo u znameniti aforizam: *Za pisca promijeniti jezik znači pisati ljubavno pismo pomoću rječnika*? U svom putopisu *Manhattan* Milan Milišić piše i u o svom susretu s Brodskim u njegovom stanu na legendarnoj njujorškoj adresi *Morton 44*. Na jednom mjestu u putopisu citira sljedeće stihove Brodskog.

Čovjek izdurava, kao riba na suhom: on
Uspuza u grmlje i stojeći na nogama krivim
izmiče, kao ispod penkale crta
u dubine kontinenta.

Uz stihove Milišić navodi i ono što je primijetio Henry Gofford: da Brodski u pjesmi napisanoj na ruskom koristi englesku riječ *fish*. Goffordova je poanta – *Bolno prilagođavanje je otpočelo*.

Na drugom jeziku

No nije *fish* u ruskoj pjesmi jedino što Brodski ima reći o promjeni jezika. Poslušajmo šta nam veli prozom.

"Kada se jedan pisac lati nekog drugog jezika pored svog maternjeg, on to radi ili iz nužnosti, kao Conrad, ili iz žestoke ambicioznosti kao Nabokov, ili radi većeg otuđenja kao Beckett. Pošto ja nisam u toj ligi, leta 1977. u New Yorku, posle pet godina provedenih u ovoj zemlji, kupio sam u jednoj maloj radnji za pisaće mašine u Šestoj aveniji portabl mašinu *Lettera 22* i počeo da pišem (eseje, prevode, poneku pesmu) na engleskom, iz razloga koji nije imao nikakve veze sa onim što je gore navedeno. Moj jedini cilj, kao i sada, bio je da budem bliskiji čoveku za koga smatram da je najveći um dvadesetog veka: Wystanu, Hughu, Audenu." (Josif Brodski, *Udovoljiti senci*, u *Udovoljiti senci*, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1989.)

Može li uopće postojati *poetskiji* razlog za (djelomičnu) promjenu jezika? Ne! No, razlog se ipak mora navesti u prozi.

Upravo proza potvrđuje Brodskog kao velikog pjesnika. Poetska briga za formalnu organizaciju teksta (fragmentiranost svih iole dužih tekstova, česta numeriranost tih fragmenata); raskošna metaforika; lirski drhtaji sjećanja; brojni citirani stihovi; sve su ovo svojstva proze Josifa Brodskog. Postoji li ljepša *poema* (u onom smislu u kojoj Gogolj *Mrtve duše* naziva poemom, a Kiš *Mansardu* satiričnom poemom) o Veneciji od *Vodenog žiga*? (Brodskom nije strano da o proznom djelu govori u poetskim terminima; on sam je Kiševu *Grobnicu* prozvao elegijom.) Ima li *poetskijeg* opisa odnosa s roditeljima o eseja *U sobi i po*?

U već citiranom eseju *Pesnik i proza* Brodski veli kako *postoje takvi sižei koji se samo u prozi mogu izložiti* te nastavlja: *Priča o više od tri lica suprostavlja se gotovo svakoj poetskoj formi izuzev epa*. To Brodski kaže u kontekstu svog razmatranja o razlozima zašto se brojni pjesnici okreću prozi. Ali proza samog Brodskog ne nastaje iz razloga koji on navodi. Kod Brodskog gotovo da i nema sižea s više od tri lica.

Razlozi za okretanje Brodskog prozi vrlo su slični njegovim razlozima da počne pisati na engleskom jeziku (a većina njegove proze i jest napisana na engleskom). Objašnjavajući zašto misli da će se Audenu najbolje približiti pisanjem na en-

gleskom Brodski veli: *u nemogućnosti da uzvrati sve ono što mu je dato, čovek se trudi da bar uzvrati u istoj valuti*. Zahvalnost prozi (*nota bene*, i pjesničku zahvalnost!) Brodski iskazuje pisanjem proze, makar u srcu ostao uvijek vjeran jedino poeziji. To je ona strasna vjernost koja izbija iz Audenovih stihova koje je Brodski toliko volio.

Ako već ne postoji podjednaka ljubav,
Neka budem ja onaj koji više voli.

Rečeno je već da je poezija voljela Brodskog, no Brodski je nju volio više. Toliko da je prema prozi znao biti nepravedan; i prema svojoj prozi!

Izlaz

U siječnju 1984. Brodski je u New Yorku održao predavanje o suvremenoj ruskoj prozi. Kasnije ga je objavio pod naslovom *Katastrofe u vazduhu*. U tom predavanju postoji i ova rečenica: *Veliki pisac je onaj koji ljudskoj senzibilnosti daje dalekosežniju perspektivu, koji čoveku u bezizlaznom položaju pokazuje izlaz, put koji treba da sledi*. Cijelo je predavanje posvećeno prozi pa se da naslutiti da ono *veliki pisac* označava ustvari *velikog proznog pisca*.

Cijeli život Josifa Brodskog jest upravo život koji *ljudskoj senzibilnosti daje dalekosežniju perspektivu*, Brodski je baš onaj koji *čovjeku u bezizlaznom položaju pokazuje izlaz, put koji treba slijediti*. Dokaz za to jednako su i njegov *život* i njegova *literatura,* čiji neizostavan dio čini i proza. Navest ću ovdje samo jedan primjer. Maturantima Williams koledža na kraju školske godine 1984. (ništa nije slučajno, pa ni godina) obratio se i Josif Brodski. I taj će govor kasnije resiti njegove knjige eseja. Naslovljen je jednostavno: *Govor na kraju školske godine*. Jer on se ne odnosi samo na učenike iz klase 1984., a naročito ne samo na one s Williams koledža.

Sjetimo se kako Brodski opisuje velikog pisca. To je, kaže, onaj koji čovjeku u bezizlaznom položaju pokazuje izlaz. Navedimo primjer bezizlaznog položaja! To je valjda nešto što je svakome poznato iz vlastitog iskustva. Završetak školovanja! To je jedan od najbezizlaznijih

Josif Brodski (1940 – 1996.)

Pola brod, pola nebo

položaja u ljudskom životu koji normalno teče.

Šta, dakle, Brodski poručuje ljudima u bezizlaznom položaju.

"Bez obzira koliko bili hrabri ili oprezni, suđeno vam je da u toku života dođete u neposredan fizički kontakt s onim što je poznato kao Zlo. (...) Najsigurnija odbrana od Zla je krajnji individualizam, originalnost mišljenja, hirovitost, pa čak – ako želite – ekscentričnost." (Josif Brodski, *Govor na kraju školske godine* u *Udovoljiti senci*, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1989.)

Nakon što kaže ovo Brodski će se pozabaviti konceptom *pasivnog otpora* izvedenog iz onoga famoznog Kristova nauka o okretanju drugog obraza. No, Brodski ne bi bio Brodski kad se ne bi razlikovao od Tolstoja, Gandhija, Martina Luthera Kinga. On maturantima priča jedan doživljaj iz vlastitog života. Naime, dok je Brodski kao dvadesetčetverogodišnjak robijao u zatvorima je postojao običaj da kada treba nacijepati drva čuvari to predstavljaju kao *socijalističko takmičenje u sječenju drva*. Brodski je upitao čuvara šta bi bilo ako bi on odbio sjeći drva, a ovaj mu je odgovorio da u tom slučaju neće dobiti hranu. Šta je Brodski uradio? Dvanaest je sati, bez prekida, cijepao drva. Kad su ostali sjeli jesti – on je cijepao, kad su se otišli odmoriti – on je cijepao, kad su svi prestali – on je cijepao. Čuvari i zatvorenici prvo su mu se rugali, zatim se čudili, da bi ih na posljetku obuzeo užas. Tek kad je pao mrak Brodski je otišao spavati i otad ga nikad više nisu zvali da sječe drva. A poticaj za ovaj čin Brodski je našao upravo u Isusovim riječima. Jer, *A ja vam kažem da se ne branite od zla,/ nego ako te ko udari po desnome tvom obrazu,/ obrni mu i drugi;* nije cjelovit stih. Postoji i nastavak: *I koji hoće da se sudi s tobom i košulju tvoju da uzme/ Podaj mu i haljinu./ I ako te potjera na jedan sahat,/ idi s njime dva.*

Brodski kaže ovako:

"Kad se citiraju u celini, ovi stihovi imaju malo veze sa nenasilnim ili pasivnim otporom, sa principima da se ne uzvrati istom merom i odgovarajućim dobrim na zlo. Značenje ovih stihova je sve osim pasivno, jer ono nagoveštava da zlo preterivanjem može postati apsurdno; nagoveštava da se zlo može napraviti apsurdnim ako natkriljuješ njegove zahteve snagom svog udovoljavanja, čime obezvređuješ povredu." (Josif Brodski, *Govor na kraju školske godine* u *Udovoljiti senci*, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1989.)

To je izlaz koji Brodski nudi i svojim životom i svojim djelom. A i njegovo pisanje proze uklapa se ponešto u taj *izlaz*. Poeziju je hvalio prozom, a prozu je vrijeđao u prozi! Ekscentričnost je jedan od načina da se sačuva sloboda. Z

Bilješka uz komentar

Josif Brodski

Ono što vam kanim izložiti, odnosno pročitati, krajnje je subjektivno, ne opire se ni o kakve objektivne podatke i očito će mnoge zapanjiti nepoznavanje najočitijega materijala, tj. korespondencije, i tako dalje. To je samo mišljenje nastalo na temelju dviju pjesmama u kojima sam zapazio određenu sličnost.

U komentaru koji prati pjesmu *Magdalena*, napisanu 1949., iz prvoga sveska *Izabranih radova* Borisa Pasternaka, između ostaloga, stoji i ovo:

"Formu Magdalenina obraćanja Kristu, koristio je R.M. Rilke u pjesmi *Pieta* iz knjige *Nove pjesme*, 1907. godine. Pasternak je isto tako znao za Cvetajevin ciklus pjesama pod naslovom *Magdalena*, koji predstavlja dijalog … Pasternak tumači istu priču i oslobađa je erotike".

Ako je suditi prema informaciji s naslovne stranice izdanja, komentar su pripremili pjesnikov sin E. B. Pasternak i njegova žena E. V. Pasternak. Drugim riječima, ovaj komentar obiteljski je posao, domaći, s tendencijom da se, kao kod svakoga ovakvoga ručnog rada, veliki rođak prikaže u najboljem svjetlu.

Stoga je citirani komentar lako izbjeći, ako se iz njega izdvoji samo faktička strana, konkretno – Pasternakovo poznavanje spomenutih djela Rilkea i Cvetajeve, i prepiše napomena autora o oslobađanju erotike na njihovu povećanu osjetljivost, osobito ako se uzmu u obzir inicijali jednoga od njih.

Čini se, međutim, da ovdje ne treba ništa odbacivati ni otpisivati. Prije svega zato što komentar predstavlja izvanredan primjer moralne i metafizičke dezinformacije. Te stvari uvijek idu ruku pod ruku, no o tome nešto kasnije. Vratimo se faktičkoj strani.

Spominjanje *Pietà* (Žalosne), izvanredne po svojem gramatičkom oblikovanju, koje tu pjesmu prenosi – a možda i samoga Rilkea – iz kategorije precedenta Pasternakova diptiha u kategoriju pojave u najboljemu slučaju paralelne. Načelo uzročnosti kao da se prikriva i čak oplemenjuje u određenom smislu stranjskošću samoga imena Rilke.

Opći ton spomenute informacije – nije "on je bio do", nego rasplinuto "i on isto tako". Drugim riječima, zadaća autora komentara jest demonstrirati potpunu neovisnost pjesnika u tumačenju naznačene teme.

Ta zadaća upravo je proporcionalna zadaći koju si je postavio sam pjesnik, kao i općenito njegovoj psihologiji. Pravi pjesnik ne izbjegava utjecaje i nasljeđivanje, nego ih često njeguje i na različite načine podcrtava. Nema ničega fizički (fiziološki čak) radosnijega nego u sebi ili naglas ponavljati nečije stihove. Strah od utjecaja, strah od ovisnosti bojazan je – i bolest – divljaka, ali ne kulture koja je sva naslijeđe, sva – jeka. Neka netko prenese to gospodinu Haroldu Bloomu. Otuda su tako raširene "varijacije na temu", pastiš, imitacije kako žanrovske tako i strofičke, otuda postoje forme: sonet, tercina, rondo, gazele i dr. Otuda Pasternak i piše ne jednu, nego dvije pjesme pod zajedničkim nazivom *Magdalena*: prvu s jasnim odjekom Rilkea, drugu – Cvetajeve.

Ali, mi jurimo naprijed. Zapazit ćemo samo da pjesnik demonstrira svoju neovisnost – osobito kad se radi o evanđeoskome sižeu – ponajprije metafizički. Stilski problemi u ovome slučaju drugorazredna su stvar. Štoviše: kod Pasternaka, ruskoga pjesnika, i Rilkea, njemačkoga pjesnika, čisto tehnički rečeno, nisu se mogli pojaviti. Ako su se i pojavili, onda samo prilikom prevođenja Rilkea na ruski, u procesu kojega su se i rješavali. Što se tiče ovisnosti unutarnje, psihološke, metafizičke, kulturne, onda mu je Pasternak, kao i svaki pjesnik koji je čitao Rilkea, samo mogao biti zahvalan za pročitano i nije to primao kao ovisnost. Nema se što opravdavati. Da nema autora komentara, tako podržavanoga bliskim sentimentima, mogli bismo odcrtati sličnost strofičkoga crteža *Pietà* i *Magdalene*, a da se ne govori o posljednjemu stihu prve pjesme i prvoga druge.

Međutim, nas ne zanima Rilke, dakako. On nas sada interesira samo zato što je od dvije pjesme u Pasternakovu dvostihu prva – slabija. Ona prije stvara dojam varijacije na temu, vježbe, ako hoćete, izvedene k tome nimalo besprijekorno. Uz iznimku zamalo monosilabičkoga prvoga stiha, koji sadrži navještaj balade i folklorne instrumentacije teksta, uz iznimku druge polovice treće strofe i pretposljednjega stiha u posljednjoj, pjesma je osrednja, i sintaksički i eufonijski mehanička te se čini kao da kompromitira izvornost opisanoga religioznoga doživljaja. Ponajviše stoga što je autor sam osvijestio njezinu manjkavost i napisao drugu.

Pokušajmo zamisliti što se zbivalo u tom trenutku u Pasternakovoj svijesti. Izgledalo je to otprilike ovako. Zbog niza uzroka, od kojih će jedan pridati dodatnu dimenziju liku junakinje *Doktora Živaga*, autoru treba pjesma o Magdaleni. Obrazaca koliko hoćeš. Marija Magdalena junakinja je zamalo cijele renesansne poezije. No vani je zna se koje stoljeće, i u autorovu sluhu ponajprije je Rilke i njegova *Pietà*, fenomenalna po izravnosti dramskoga tijeka (otvorena rana od koplja na grudima Krista za Magdalenu su vrata otvorena u Njegovo srce) i općenito po atmosferi intimnosti cijeloga prizora (žena vidi obnaženo tijelo muškarca s tragovima tuđih mu – ne njoj – dodira). Ako znate njemački, ovu pjesmu, po mome mišljenju, nemoguće je ne zapamtiti. Ovaj petostopnik, izmjenična rima, muški i ženski završetci, osjećaj neizbježnosti izrečenoga.

Što činimo u tom slučaju? Da bismo se distancirali od hipnoze njemačke pjesme, petostopnik mijenjamo u četverostopnik, no da bismo osigurali isto tako hipnotički učinak na ruskome, koristimo unutarnju rimu i opkoračenje, koji stvaraju osjećaj neizbježnosti, intimnosti i ideosinkratičnosti onoga što se događa. Za razliku od Rilkea, naša tema nije toliko o ljubavi i tuzi, koliko dopiranje do vjere preko spomenutih stvari, tema –ako hoćete – religioznoga otkrivenja. Međutim, naša sposobnost izvršavanja postavljene si zadaće – naš cilj i naša sredstva – u bîti su racionalni. Osjećaj prepreke ne gubi se prilikom izvršenja zadaće, što, između ostalog, dokazuje, pretposljednji stih Pasternakove pjesme. S obzirom da mora djelovati na čitatelja, ona stvara ponajprije dojam čovjeka koji kuca na zatvorena vrata. Jer vjera je uvijek svladavanje granice, prepreke. Naša pjesma – ne svladava. Krivi smo mi sami s našim filozofskim konstrukcijama, strofikom i poznavanjem svih formalnih postupaka. Ono što nam nedostaje jest – lirizam, plač, utjeha. Što nam je činiti? Otkuda očekivati pomoć?

Dakako, ne od Rilkea koji govori u jambovima. Jer jamb u bîti pretpostavlja kontrolu nad situacijom, ne od njegova petostopnika i čak ne niti od četverostopnika – niti, općenito, od sebi sličnoga. Ali, tko nije sličan pjesniku, štoviše – prevoditelju, koji je, po definiciji, svima sličan? Ne objašnjava li se naš neuspjeh našim profesionalnim muškim timbrom dok je Magdalena ipak žena? Premda se uopće muškarac ne bi trebao navikavati na stvaranje ženske dionice: tko, na kraju krajeva, piše opere? Tko je bio Shakespeare ili spomenuti Rilke? Je li žena ikada pokušala realizirati dionicu Krista?

Ne kanim tvrditi da izneseno reproducira s bilo kojim stupnjem vjerodostojnosti sliku onoga što se zbiva u svijesti Borisa Pasternaka nakon što je napisao prvu pjesmu diptiha *Magdalena*. Štoviše, za njega u tom trenutku ona nije bila prva nego jedina. Tim prije držim da se dosta toga od spomenutoga i dogodilo; barem je tijek njegovih razmišljanja trebao navesti na pomisao o nužnosti drugoga melodijskoga rješenja teme, drugoga – nesvojstvenoga mu – ženskoga – timbra. Ako si dopustimo zamisliti da je Pasternak – pjesnik više taktilan negoli vokalan – mogao osjećati svoju manju vrijednost u odnosu na nekoga pjesnika svojega vremena, ovaj bi ga pjesnik trebao nadmašivati i u vokalnosti i u taktilnosti. Takav pjesnik bila je Marina Cvetajeva, koja je imala, vjerojatno, u Pasternakovim očima u trenutku kad je pisao *Magdalenu* i prednost, takoreći, organskoga odnosa prema evanđeoskoj tematici, koja je kršćena pri rođenju u pravoslavnu vjeru.

Samo to bilo bi dovoljno za Pasternaka da se sjeti ili – prije – ponovno pročita Cvetajevinu *Magdalenu*. Učiniti to, valja pretpostaviti, nije teško. Knjiga mu je bila na raspolaganju i teoretski nije podlijegala zaplijeni, jer je, osim posvete, u najmanju ruku treći dio *Poslije Rusije* prožet njegovom, Pasternakovom, nazočnošću. U slučaju pretresa upravo time bi se možda pokušao zaštititi. U trenutku koji opisujemo Cvetajeva je već osam godina bila mrtva.

Ma kakva bila Pasternakova reakcija na *Poslije Rusije* – a mi dosta znamo o njegovoj egocentričnosti da bismo dopustili nespretnost s njegove strane ili čak izravno odbijanje – barem po čisto formalnim obilježjima ili iz razloga fizičke nemogućnosti za njega adekvatne reakcije na taj čin ljubavi – tako opečeni prsti ispuštaju posudu – ta zbirka je za njega bila više od literarne realnosti. Posve je moguće da su najveće zanimanje mogli izazvati stihovi koji nisu izravno povezani s njime. No, čak i takvo davanje prednosti bio bi već odveć osobni izbor. Moguće je da je on čak i osjećao nekakvu prispodobu prava raspolaganja pjesmama iz te zbirke prema svojemu nahođenju: ovome pokloniti pažnju, a ovome ne pokloniti. Bilo kako bilo, u određenoj mjeri se našao – barem 1949. godine – ovisan o nizu pjesama u *Poslije Rusije*. I u lošem trenutku jedna od njih priskočila mu je u pomoć.

Pročitajmo ponovno Cvetajevinu *Magdalenu*.

Za početak istaknimo da cijeli taj ciklus nije dijalog, kako tvrde naši komentatori, nego trijalog; u najgorem slučaju dramska kompozicija s uvodom – u drugoj pjesmisponi – autora kao gledatelja/komentatora. To, uostalom, nije bitno, ili – zasad nije bitno. U ovom trenutku bitno je da je najznačajnija pjesma ovoga maloga triptiha – treća, koja ne sadrži Magdalenino obraćanje Kristu nego Njegovo Magdaleni. Ono je i činilo temelj Pasternakove "Ljudi pred praznik čiste …".

Dogodilo se to prije svega zato što je "O putovima tvojim pitati neću …" zapanjujuća po svojem intonacijskom kontrastu u usporedbi s dvama prethodnim pjesmama, glavna vrijednost kojih je, dopustit ću si to primijetiti, upravo u tome što su taj kontrast pripremile.

Uzrok ovoga kontrasta nije samo u prekomjernome leksičkome intenzitetu (uobičajenome, uostalom, za Cvetajevin stih) "Između nas je deset zapovijedi …", nego i u dvostrukosti njegova primatelja. Ciklus od tri pjesme započinje obraćanjem konkretnoj, izgleda, osobi i tek u

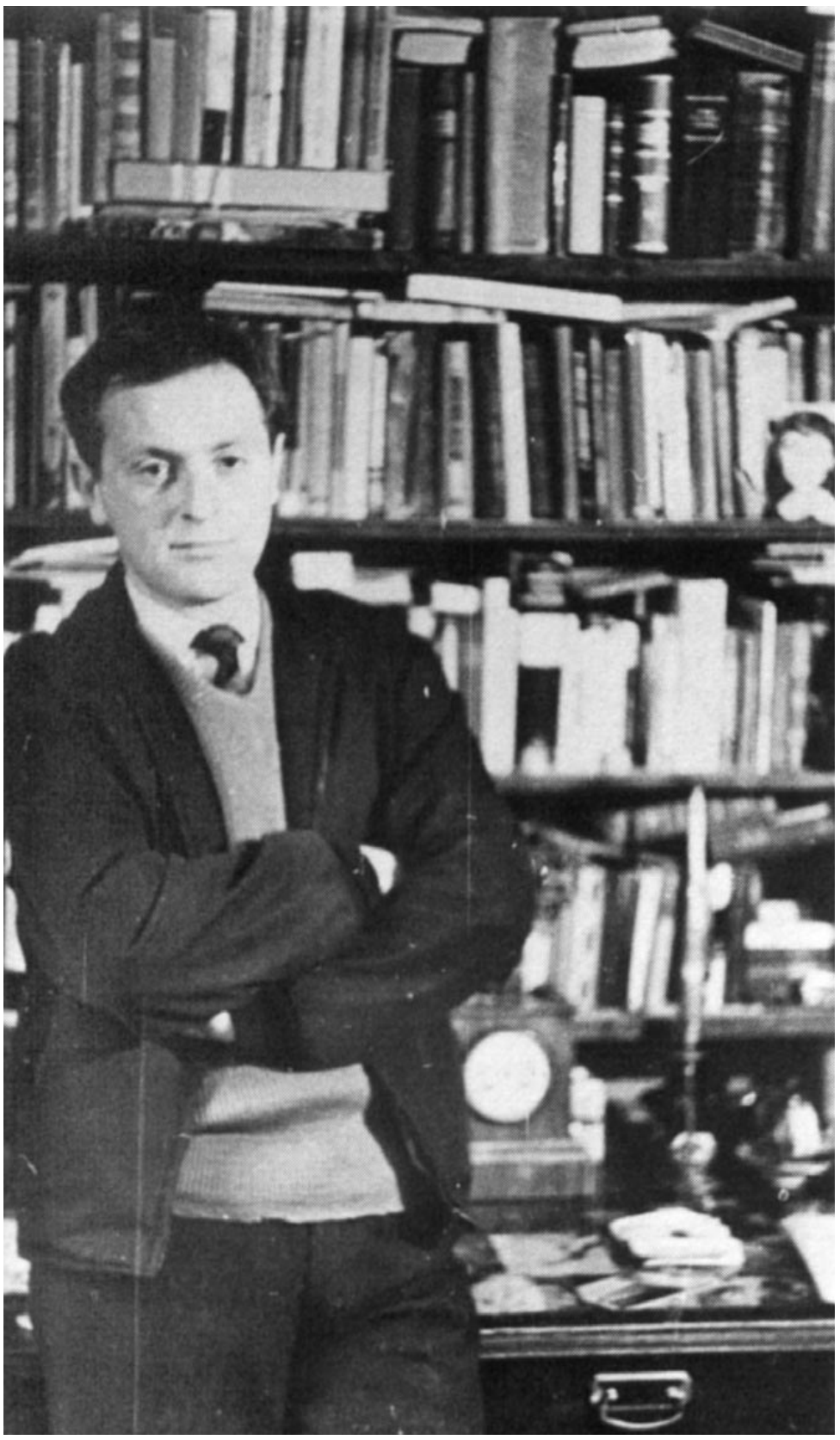

Josif Brodski (1940 – 1996.)

Pola brod, pola nebo

trećoj kitici prerasta u prispodobu Magdalenina obraćanja Kristu. To je više ljubavna lirika negoli tumačenje evanđeoskoga sižea, o čemu u prvome redu svjedoči konjunktiv, u kojemu je napisana. Postupak taj tipičan je za Cvetajevinu liriku: "Kad bi tebe i mene sudba spojila ..." – tipičan je utoliko što se dvostruki fokus "Između nas je deset zapovijedi ..." koleba između autoparodije i autobiografije: i "stvor s kovrčama ognjenim" u potpunosti se može prihvatiti kao parafraza ciklusa *Prijateljica*. Ako nama to pada na pamet, to je moglo pasti na pamet i Pasternaku, čak ako je i pogrešno. U svakom slučaju, dvostrukost žiže u kombinaciji s visokom kinetikom stiha nisu bili ono što mu je u ovom trenutku bilo potrebno.

Još jednom bih želio naglasiti sljedeće. Cvetajevina komunikacija s Magdalenom u ovom slučaju je slobodna. Ta sloboda je prirodna ne samo za ljubavnu liriku, nego i za čovjeka odgojenoga u kršćanskoj vjeri općenito. Magdalena je za Cvetajevu u bîti samo još jedna maska, metaforički materijal, koji se malo čime razlikuje od Fedre ili Arijadne, ili od Lilit. Ne radi se toliko o vjeri koliko o ženskome arhetipu i o njegovu osjećajnome potencijalu, tj. o samoprojekciji. Samoprojekcija? Teško. Prije: projekcija Krista na sebe. Uza svu njezinu necrkvenost. Cvetajeva je kršćanka, i stupanj osjećajnosti za nju je ilustracija stupnja ljubavi: osjećaja duboko kršćanskoga. Posve je moguće da je glavna zasluga upravo u tome da je tome osjećaju dodala metafizičku dimenziju. U tom smislu tvrdnja autora komentara da je Pasternak, objašnjavajući evanđeoski siže "oslobodio" erotike, svjedoči, blago rečeno, o njihovu poganskome pogledu na svijet. Govoreći grubljе, autori komentara jednostavno su divljaci. Jedino što ih spašava jest to da im je tvrdnja lažna. No, tome ćemo se još vratiti.

Ponajbolja u Cvetajevinu ciklusu jest treća pjesma "O putevima tvojim ispitivati neću...". Ona stvara u kontekstu ciklusa zapanjujući i očaravajući dojam već i stoga što se u ovome Kristovome monologu odrješuje od slike žene koja pati – od sebe i, što se kaže, uzima notu više. Ton te pjesme ton je koji nosi opraštanje, ljubav i zahvalnost za ljubav. Ovo i jest, bojim se, formula kršćanske ljubavi. Zanimljivo je općenito, a za našu analizu osobito, da u ovoj pjesmi autor progovara muškim glasom. To jest, odrješujući se od sebe same i gledajući se izvana, junakinja čuje glas koji zvuči kao post scriptum njoj i postojanju njezinoga pošiljatelja. Evanđeoski općenito i individualno za Cvetajevu smisao trećega dijela ciklusa sastoji se upravo u stjecanju tona, u ime kojega se treba osloboditi sebe. Drugim riječima: tamo netko je i ja ću pokušati prozboriti njegovim/njezinim/tim glasom.

Za nas, njezine čitatelje danas, i još više za Pasternaka tada "O putevima tvojim ispitivati neću..." predstavlja prije svega potvrdu postojanja toga tona, isto kao i svijeta iz kojega on dolazi. Potonje je za Pasternaka bilo osobito važno ako se uzme u obzir duhovna i praktična zadaća koja je stajala pred njim.

Ova pjesma do određene mjere ispada iz tradicionalne verzije Magdalenina sižea. S motrišta kanona imamo posla s situacijom/verzijom heretičkom ili barem apokrifnom. Štoviše, "Mila, pa sve se ostvarilo ..." moglo bi biti povezano jedino sa već skinutim s križa, ako ne i jednostavno uskrislim. Otuda, između ostaloga, aberacija Rilkea u njegovoj *Pietà* – tj. ne toliko aberacija, koliko kontaminacija lika Marije (majke) i Marije (Magdalene). No, s druge strane, to je na neki način u duhu kanonskoga tumačenja, koje miješa tri žene: Mariju, Magdalenu i još jednu Mariju. No, o tome nećemo govoriti. "Još uvijek" se "nije realiziralo": još predstoji raspeće i uzašašće. Zbog nepostojanja pri ruci evanđeoskoga teksta podsjetimo barem na Pasternakovu parafrazu: "Sad se mora napisano ostvariti / Neka dogodi se ono. Amen". Ali, to je druga pjesma. "Draga, pa sve se ostvarilo..." i općenito cijela pjesma zvuči kao posljednje riječi izgovorene na ovome svijetu, jer, na posljetku, Magdalena je posljednja Kristova sugovornica na ovome svijetu. I posljednje što on govori na ovome svijetu jest:

> Bijah stvaran, ti si me naklonu
> nježnosti naučila, priljubljena.

Sve se to već govori nekako s druge strane, jer to je – sjećanje. Pritom moramo cijelo vrijeme znati da ovdje žena izvodi mušku dionicu, da se ona zna gledati Njegovim očima izvana. Da imamo posla s odrješenjem izuzetno radikalnim: s prijelazom u drugu kvalitetu, u drugi spol. To više nije literarni postupak i nije maska: to je duhovna a ne ljubavna lirika. Baš ono što je u tom trenutku trebao Pasternak.

Uzet ćemo na znanje isto tako da će čitatelj, osobito muškarac, lako prepoznati svoj glas – sebe – u "Draga, sve se ostvarilo ...". Stih taj – životni izdah, puno puta ponavljan, jer tijekom života "uskrisivati" treba višekratno, napisano se ostvaruje višekratno. I uzevši rečeno u obzir, zamislimo sad da ste taj muškarac Vi, da ste Pasternak ili barem pjesnik, to jest – čovjek koji lako dolazi pod utjecaj reda tuđih riječi, tuđih ritmova. Tim prije što ste upravo napisali prilično dugačku pjesmu u četverostopnome jambu, u kojemu ima više intelekta negoli vjere, više riječi negoli glasa. Koja je više izlaz negoli izdah.

Zamislite, isto tako, da se napisano realizira – i vi to znate. Da se realizira napisano ne samo u Svetome pismu, nego i u vama samima. Da je zbir onoga što ste napisali ono o čemu piše u Svetome pismu i da se to mora ostvariti, da vas kalež neće mimoići. Da vi za to i pišete te evanđeoske stihove kako bi se to ostvarilo.

I zamislite da Cvetajeve, koja vas je voljela svom mogućom snagom odsutne ljubavi, više nema, ali je ostao taj njen petostopni horej s prolomima anapesta i da on u vašoj svijesti zvuči neugodno.

Nasljedovanje ili – bolje i preciznije – ovisnost Pasternakove "Ljudi pred praznik čiste ..." o Cvetajevinoj "O putevima tvojim ispitivati neću..." toliko je očita, kao i njihova različitost. Želio bih pokazati da različitosti toliko ne potcrtavaju tu ovisnost koliko predstavljaju njenu formu. Da su, u krajnjoj crti, "O putevima tvojim ispitivati neću..." i "Ljudi pred praznik čiste ..." – jedna te ista pjesma.

Neću ići dalje od tih pokušaja: nemamo baš puno vremena. Možda je i pokušaj uzaludan. Štoviše, čak niti u slučaju uspjeha ne znam što to može dati cvetajevologiji ili pasternakologiji. Nije mi baš sasvim jasno zašto se toga uopće laćam. Najvjerojatnije stoga što me nešto u te dvije pjesme, osim očita zajedništva metra i tematike, sili da ih spojim, i ja bih to nešto želio definirati.

Želio bih krenuti od pretpostavke da je "O putevima tvojim ispitivati neću..." ušla u Pasternakov unutarnji sustav ne samo kao pjesma iz ciklusa *Magdalena*, već više kao ključ za njegovo razumijevanje same Cvetajeve. To mi se čini tim vjerojatnijim, što pjesma sama na neki način nudi svojemu čitatelju pogled na autora izvana. I čitatelj taj – prvi – primatelj je cijeloga ciklusa; drugi, možda, sam Pasternak (koji je, dakako, s motrišta Cvetajeve upravo njezin "prvi", glavni čitatelj). Da "O putevima tvojim ispitivati neću..." treba izgovoriti onaj tko se zamisli nad njezinom sudbinom – ne samo s intonacijom praštanja, nego i s evanđeoskim "ne dovodite me u iskušenje". U svakom slučaju, to je upravo ono što je mogao i trebao reći – ne njoj: sebi – Pasternak, dok je ponovno čitao *Poslije Rusije* 1949. godine.

"Draga, sve se ostvarilo ..." isto je tako mogao i trebao on reći, jer taj životni – ili vrlo gorki, ako ne i doslovce getsemanski uzdah sadrži ne samo ono što je bilo, nego i ono što se nije dogodilo. Ti stihovi su – posmrtni.

"Bio sam bos, a ti si me obula / Pljuskovima kose – i suza ...". Da li bi joj on to mogao reći? Mislim da bi mogao – ako ne "kose a onda u svakom slučaju "suza". Za to mu je trebalo samo priznati da je 1923. godine, kad je taj ciklus nastao, ili 1949. godine, kad je pisao svoju Magdalenu, bio, metaforički rečeno i, bojim se, metafizički, bos. Ako je suditi po onome što znamo o njegovoj biografiji, o kakvoći njegova osobna života, on je u oba slučaja trebao odgovoriti na to pitanje potvrdno. Kad to ne bi bilo tako, onda se on 1949. godine ne bi prihvatio evanđeoskoga ciklusa.

No posve neobvezatno dometanje stihova, koje je u ovoj pjesmi držao svojima, Pasternak je mogao primiti na svoj račun i da to nije radio. Dovoljno je pretpostaviti da je glas i intonaciju govornika mogao usvojiti već i stoga što je u Cvetajevinoj pjesmi glas onih koji se obraćaju Magdaleni – muški, i prema tome – njegov. Mislim čak da samo ime – Marija Magdalena anagramski sadrži ime Marina – tim prije što se za ruski sluh "Marija" i "Marija" odveć ne diferenciraju. Anagramatičnost se samo pojačava od samoglasnika koji se ponavljaju – a/i/ja i a/i/a i kao ideosinkretička jeka u "mironosica, što će mi izmirna" još potvrđuje.

Mislim da se u potpunosti može dopustiti da je Pasternak pjesmu hotimice ili nehotice prisvojio. Nema nikakve potrebe uranjati u njegovu podsvijest: u sustavu poetskoga mišljenja ulogu podsvijesti obavlja eufonija. O prisvajanju te pjesme posredno svjedoči komična činjenica koju mi je priopćio Tomas Venclova: da je Olga Ivinska uključila u svoja sjećanja ovu pjesmu, pogrešno je pripisujući Pasternaku. Nije isključeno da ju je on njoj čitao naglas, kad se znade karakter njihovih odnosa, njihova prošlost i vlastita budućnost: kako ju je on zamišljao. U svakom slučaju, u trenutku pisanja "Ljudi pred praznik čiste ..." šesnaest stihova *Magdalene*, kako mi se čini, postalo je za Pasternaka ne samo dio njegove osobne mitologije, nego i tonska vilica čija se vibracija ne stišava do kraja njegova života. (Na primjer, *U bolnici*.) Dogodilo se to, naravno, mimo njegove volje: pjesma ga je – vrlo cvetajevski, u najvećoj mjeri cvjetajevski – opsjedala. To što se dogodilo svjedoči o duhovnoj prijemljivosti Pasternaka – da se ne veli: njegovoj krhkosti i izoštrenosti u ovom trenutku njegova sluha. Uostalom, kad imaš posla s pjesnikom - ne treba dijeliti te stvari. Upravo njihova nerazdvojivost je i stvorila evanđeoski ciklus. Jer, pišući ga hotimice ili nehotice poistovjećuje se s Kristom, kao što to čini svaki vjernik, ali, dakako, sustavnije.

Činjenica da su dvije pjesme *Sjećanje na Marinu Cvetajevu* napisane samo dvije godine nakon njezine smrti (jesu li vam poznate te dvije pjesme *Sjećanje na Cvetajevu*? Jesu? "Da ti u saonicama svojim prijeđeš Kamu / U vrijeme provalnika i razbojnika / Pred tobom, kao pred Pikovom Damom / Ja od užasa probio bih led ..." To su grandiozni stihovi, to je najbolje u ovoj pjesmi) ... Činjenica da su dvije pjesme *Sjećanje na Marinu Cvetajevu* napisane tek dvije godine nakon njezine smrti ne govore o tome da je trebalo vrijeme da se oporavi od šoka, nego o odsutnosti unutarnje – a da se ne govori o vanjskoj – nužnosti za takvom pjesmom. Što se tiče šokova, njih u ovome razdoblju isto tako nije nedostajalo. Može se čak dodati da se pred ruskom poezijom općeni-

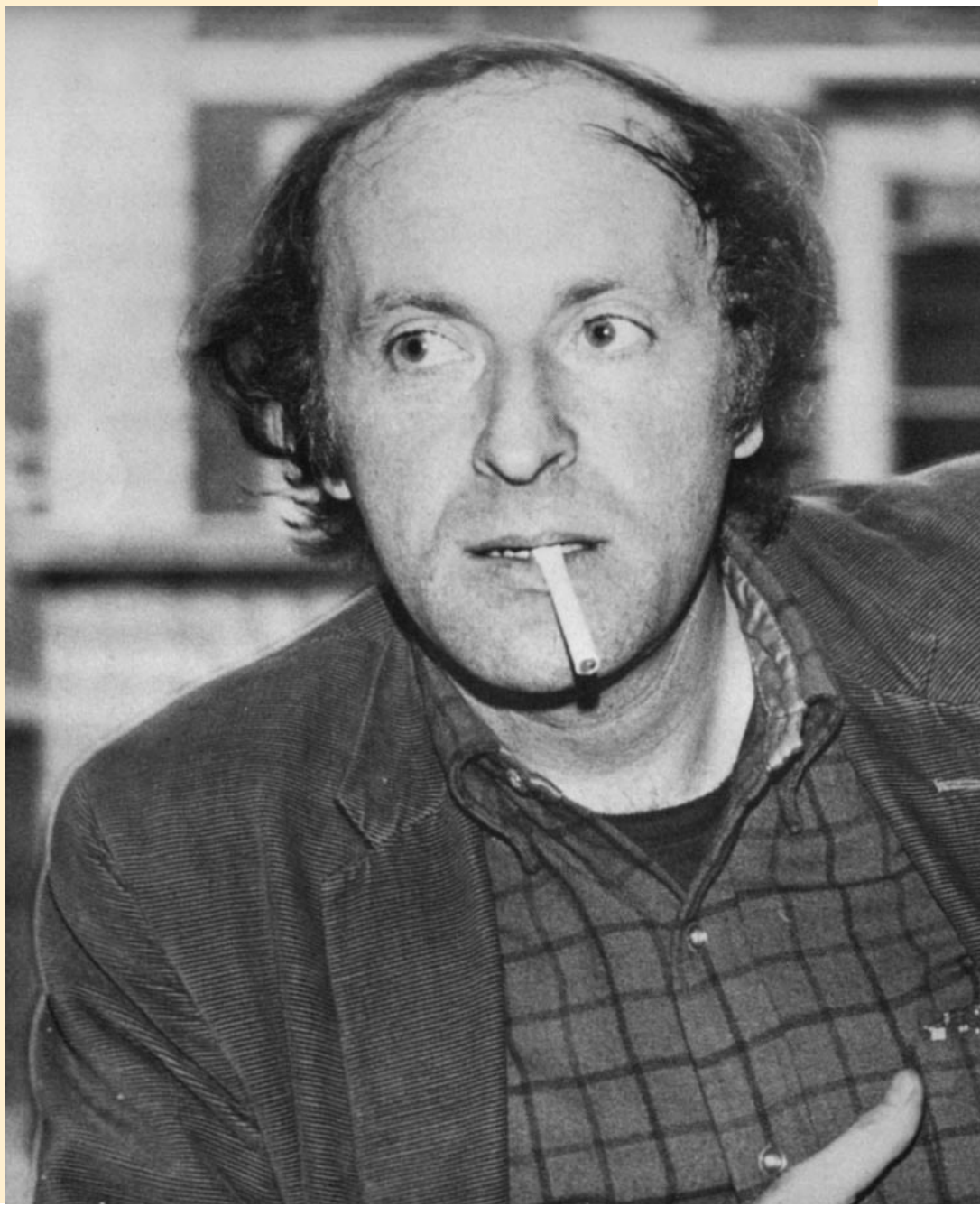

to u tom povijesnom razdoblju pojavilo iskušenje koje ona nije mogla i nije uspjela izdržati, jer adekvatna reakcija na katastrofe takva razmjera nezamisliva je, osim apsolutne nijemosti.) Nepostojanje potrebe kod Pasternaka da napiše pjesmu u znak sjećanja na Marinu Cvetajevu, mislim, objašnjava se postojanjem pjesme "O putevima tvojim ispitivati neću…", koja predstavlja, zapravo, autoepitaf, koji spašava svakoga od potrebe da joj se obraća svojim riječima. Valja pretpostaviti da je 1943. godine Pasternak ili jednostavno zaboravio na postojanje *Magdalene* ili se prihvatio *Sjećanja na Marinu Cvetajevu*, nemajući teksta *Magdalene* pri ruci. Još jedna – i najverojatnija pretpostavka – da sluh njegov u tom trenutku nije bio dovoljno izoštren. Ovdje mu se nema što predbacivati: bio je rat. Osim toga, on je bio nesumnjivo prvi, koji je osvijestio mane svoje pjesme, što se odrazilo kako u različitim čitanjima, tako i u njegovoj kasnijoj spisateljskoj sudbini. Cenzorski razlozi, pretpostavlja se, odigrali su ovdje sporednu ulogu.

U drugom slučaju, 1943. godine, njegova intonacija bila je neadekvatna gubitku. Na kraju dobivamo pjesmu gdje ima više autora s njegovim mikrokozmosom, više nego predmeta o kojima se govori. To se često događa sa žanrom elegije, dogodilo se to i ovdje. Pravi stihovi sjećanja na Marinu Cvetajevu čekali su još šest godina – jer "Ljudi pred praznik čiste …" prije svega stihovi su sjećanja na Cvetajevu.

Godine 1949. on je i sam mogao reći: "Neću te pitati po kojoj cijeni / Ta kupljena su ulja …" Godine 1949. mogao je dodati da je bio "bos", još i "Bijah nag, a ti si me slobodom Tijela, kao zidom ogradila", stavivši sve, uključujući i gorko, značenje u glagol "ogradila" – zato što "ništa nije bilo među nama", što je Cvetajeva uputila Rilkeu u *Novogodišnjemu*, odnosi i na njega, i obratno – na sva tri vrha ovoga velikoga trokuta. I "ulja" u tom kontekstu označavala bi u Pasternakovoj svijesti ne samo umjetnost Cvetajeve, nego i kakvoću njezina duševnoga kretanja, čiji je dodir zamalo opipljiv. Najbolje je ne pitati pod koju cijenu je stečena ta duševna kvaliteta.

"Nagost tvoju prstima diram / Tiše od vode i niže od trava": je li zbog toga vrhunca nevinosti autori komentara čestitaju svojemu rođaku na oslobađanju, i kvalificiraju ga kao erotiku? Što se tiče "vala" u posljednjemu stihu, on pored svoje čistoće, uvijek je više od onoga što zapljuskuje. Drugim riječima, ljudsko je u tom trenutku za Spasitelja veće nego Božansko – u svakom slučaju njegovo vlastito. Upravo takav bio bi, upravo tako trebao se primati efekt Cvetajevina stvaralaštva – cijeloga njezina stvaralačkoga puta, ako hoćete – za svijest svakoga njezina čitatelja, uključujući i Pasternaka.

Godine 1949. on je mogao sve to sam napisati, ali to je već bilo napisano i on je morao ići dalje. Mušku dionicu, drugim riječima, već je izvela žena. Muškarac stoga u "Ljudi pred praznik čiste…" počinje realizirati žensku dionicu. To jest, u ovoj pjesmi Magdalena odgovara Kristu. Zamislimo si sve to na pozornici – ili još bolje na radiju. Prvo se čita "O putevima tvojim ispitivati neću…". Pročitat ću ove pjesme jednu za drugom. Da vidimo što će se dogoditi.

O putevima tvojim ispitivati neću,
Draga! – jer sve se zbilo.

I kao što budućnost upija u sebe – ili čuva u sebi – makar kao sjećanje – prošlost, tako i Pasternakova pjesma upija i čuva u sebi Cvetajevinu. I to ne jednu, nego nekoliko; i to ne samo iz *Poslije Rusije*, nego i kasnije; i to ne samo pjesme nego i Cvetajevu

Bio sam bos, i ti si me obula
Pljuskovima kose –
I – suza.

Neću te pitati po kojoj cijeni
Ta kupljena su ulja.
Bijah nag, a ti si me slobodom
Tijela – kao zidom
Ogradila.

Nagost tvoju prstima diram
Tiše od vode i niže od trave.
Uspravan bijah, i ti si me nagibu
Nježnosti naučila, ljubeć.

U kosi svojoj rupu mi izdubi,
Povij me bez lana.
- Mironosica! Što će mi sveto ulje?
Ti si me zapljusnula
Kao val.

Znate li što treba doći iza toga? Nakon riječi "Ti si me zapljusnula kao val" muški glas se utišava i dolazi ženski:

Ljudi pred praznik čiste.
Po strani od te vreve
Ispirem uljem iz vjedra
Ja stope prečiste tvoje.

Pipam i ne nalazim sandale.
Ne vidim ništa od suza.
Na oči su mi k'o pelene pali
Pramenovi rasutih kosa.

Noge sam tvoje pod halju uvukla,
Suzama ih oblila, Isuse,
Niskom bisera ih omotala s vrata,
I kose skrila kao pod plašt.

Budućnost vidim tako jasno,
Kao da si je zaustavio.
Ja sada proricati mogu
Proročanskim vizijama sibila.

Sutra će pasti zastor u hramu,
Zbit ćemo se u kružok sa strane,
I zemlja će se zatresti pod nogama,
Možda zbog žalosti za mene.

Prestrojit će redovi se konvoja,
I započet će konjanika razlaz.
Kao pijavica u oluji, iznad glave
Prema nebu probit će se križ.

Bacit ću se na zemlju pod noge raspela,
Ukočit se i zagristi usne.
Odveć mnogima ruke u zagrljaj
Raširit ćeš po krajevima križa.

Za koga na svijetu toliko širina,
Toliko muke i takva moć?
Ima li toliko duša i života na svijetu?
Toliko mjesta, rijeka i šuma?

No, proći će tako tri dana,
I udarit će u takvu prazninu
Da za to strašno vrijeme
Dorast ću do uskrsnuća.

Drugim riječima, 16 stihova Cvetajeve i 36 Pasternaka predstavljaju dijalog, ili točnije – duet; pjesma iz 1949. godine ispada nastavak pjesme iz 1923. godine. Dramaturški one predstavljaju jedinstvenu cjelinu. Međutim, ne samo dramaturški.

Pasternakova pjesma "Ljudi pred praznik čiste …" razlikuje se po svojemu tumačenju evanđeoskoga sižea od Luke i Marka otprilike onoliko i u onako kao i Cvetajevina pjesma. Cvetajevina je bliže Evanđelju od Luke, zato što se kod Cvetajeve, grubo rečeno, radi o opraštanju grešnici – u čemu se zapravo i sastoji smisao evanđeoske priče. No i jedna i druga priča prikazuju scenu prije raspeća, dok je u oba Evanđelja mjesto radnje – Šimunova kuća. Posve je moguće da su oba ruska pjesnika nehotice potpala pod utjecaj Rilkeove *Pieta*, premda on uopće nije bio u ovakvoj dramatizaciji – teleskopizaciji – ovoga sižea.

Razlika u dužini ovih pjesama ukida se na račun snažne aliterativnosti Cvetajevina stiha. Aliteracija općenito, a u duhovnim pjesmama osobito, obavlja funkciju semantičke kondenzacije. U Pasternakovoj pjesmi aliteracije zamalo da uopće nema, s izuzetkom trećega stiha, gdje je više unutarnja rima (Isus, bus, burnus), pozvana da pripitomi moguću ekstravaganciju rime Isus-burnus, koja ponešto izlazi iz pjesničke etikete europske poezije, a koja propisuje rimovanje elemenata Trojice samo s pojmovima najvišega karaktera. "Burnus" je, uostalom, dovoljno – doslovce – uzvišen, s obzirom da je to pokrivalo za glavu arapskoga Istoka. Pasternak je, međutim, mučen sumnjama. I zanesen njihovim rješavanjem on, po našemu mišljenju, u toj strofi propušta mogućnost nestandardne metafore. (Dobar primjer iste postoji u pjesmi engleskoga pjesnika 17. stoljeća Andrewa Marwella *Oči i suze*, gdje Marwell opisuje različite tipove očiju, suza, posebno suza, i zapravo opisuje Magdalenine suze.

Tako suze Magdalene, čiji
tijek upijao je ljepost očiju,
Spasitelja – lancima slične
prozračne – oplele su stopala.

To jest suze-okovi. To je moj prijevod, dopuštam si ga ovdje navesti. Marwell, koji je u to vrijeme radio kao tajnik Olivera Cromwella, bio je toliko zadovoljan tom kiticom da ju je preveo na latinski i poslao na dar rimskome papi. To vam je, dame i gospodo, primjer neprimijenjene informacije.) Vraćam se Pasternaku. Ova kitica, međutim, igra ulogu spone i, možda, otuda stanovita banalnost njezine fakture.

"Nečuvena jednostavnost", jednostavnost sredstava u toj pjesmi više je činjenica negoli plod nečuvene složenosti, izuzetnosti opisanoga. Izbor taj, učinjen u korist Cvetajevina horeja, predstavlja na neki način dopunski izraz Magdalenine ljubavi prema Kristu: kad On zašuti, ona progovara u Njegovoj kadenci. Pasternakova pjesma dolazi iza Cvetajevine pjesme kao nastavak dikcije ili – ako uzmemo šire – kao nastavak sižea, kao priča iza događaja; kao, ako hoćete, uskrsnuće: prije svega tona. Dok Cvetajeva opisuje ono što se već dogodilo, ostvarilo, Pasternak pak opisuje ono što slijedi. Ona je prošlost, on budućnost. Ove stvari su neraskidive, što, sa svoje strane ujedinjuje ove dvije pjesme. I kao što budućnost upija u sebe – ili čuva u sebi – makar kao sjećanje – prošlost, tako i Pasternakova pjesma upija i čuva u sebi Cvetajevinu. I to ne jednu, nego nekoliko; i to ne samo iz *Poslije Rusije*, nego i kasnije; i to ne samo pjesme nego i Cvetajevu. Apsolutno sam siguran, primjerice, da cijela prva kitica predstavlja parafrazu Cvetajevine svakodnevice – sa svim onim pranjem-čišćenjem-šivanjem-kuhanjem – koji su nam poznati iz pisama.

Pasternak svoju pjesmu započinje kao romanopisac: od svakodnevice, od svjesnoga snižavanja polazišta. To se radi iz strateški razloga, da se manje ili više podigne, jer on namjerava dostići tu visinu. Za razliku od Cvetajeve, koja uvijek započinje, kako kaže Ahmatova, od gornjega "do". Njezina pjesma je odgovor – i otuda potreba za promjenom registra. To jest Cvetajeva, kad završi s najvišom notom (la? si?) uvjetuje Pasternakovu nisku (re? mi?) na početku pjesme. Evanđeoska posuda od alabastera pretvara se svjesno u vedricu – ne samo radi kontrasta – apsurdnoga zamalo – s prečistim stopama koje, grubo govoreći, s obzirom da su prečiste, ne treba prati. A da se ne govori o "gužvi" – imeničkom niskom, koja je u kontekstu još niže. Jasno vidimo taj prizor, zar ne? U strani, u sporednoj ulici, u nekakvoj prostoriji s nabijenom glinom, izvana – buka predpraznička jurnjave (i ako je to buka čišćenja – onda je to čišćenje u boljem raspoloženju, kod razmjerno imućnih ljudi), žena ispire izmirnom iz vedrice nečije noge.

No, "Pipam i ne nalazim sandale" još više snižava razinu. Vidimo je a) na koljenima, b) kako pipa po podu, jer se samo po podu može pipati i tražiti sandale. To jest u našoj svijesti se, zbog blizine "vedrice", pojavljuje slika žene koja pere pod,

raščupane kose, zaplakane. Radi veće jednostavnosti prizora Pasternak još rimuje "suze" i "kose", kao da ih izvlači iz Cvetajevina stiha. Primijetimo još da suze samo pridonose osjećaju pranja i tekućine prolivene po podu. Vidimo prije vedricu, pod, suze, pranje negoli izmirnu. Štoviše, vidimo ono što kosa i suze ne dopuštaju da se vidi, to jest: nju, koja ne vidi ništa osim budućnosti.

Ovim portretom Magdalene, narisanim prema Cvetajevoj koja pere pod, u pjesmi završava prošlost i započinje budućnost: započinje velika – najveća, po mome mišljenju, Pasternakova pjesma. Započinje ovdje stoga što ona, koja ne vidi prošlost, koja ne vidi sadašnjost – "Ništa ne vidim od suza" – koja ne vidi sebe, može vidjeti budućnost. Drugim riječima, ovdje se susrećemo s načelom slijepoga proroka i slijepoga proricanja.

Ova je pjesma vizionarska i misionarska kao, uostalom, i cijeli evanđeoski ciklus. "Sibilina proročanska vizija" donosi sliku ne samo predstojećega raspeća, nego i objašnjava njegov smisao u budućnosti. To jest, sentiment ovdje generira povijest. "O putevima tvojim ispitivat neću ..." u kombinaciji s likom autora, koji, nakon što je oživio tu pjesmu, postoji u njoj do kraja i sili Pasternaka da ide dalje nego što je htio i mogao – i čak išao u *Magdaleni*, nadahnut Rilkeom. Na posljetku, njegova osnovna zadaća bila je, kao što smo rekli, dati dodatnu dimenziju liku Lare u romanu. Stvarno se pak "O putevima tvojim ispitivati neću..." ne usredotočuje na Magdalenu nego na Krista, na njegove muke i njihovo značenje za sve nas. To što se u ovoj pjesmi govori preko Magdalene o Kristu, ne izlazi samo iz okvira evanđeoske verzije, nego i općenito iz okvira kršćanske doktrine, i graniči s herezom. To se događa zato što je Magdaleninu liku pridodan Cvetajevin očaj, Cvetajevin bespoštedni intenzitet mišljenja, Cvetajevina žudnja za beskrajem, kao i neki elementi njezine poetike. Drugim riječima, Cvetajeva sebi podčinjava Pasternaka, centripetalnoga pjesnika, stvarajući tako udaljavanje od centripetalne prakse. Pasternak u ovoj pjesmi postaje centrifugalni pjesnik. I to je ono što je bilo zajedničko Cvetajevoj i Rilkeu, a što nije imao Pasternak.

Jer, kad bi to bila samo pjesma o Magdaleni, samo o raspeću, samo Pasternakova pjesma, ona bi završavala riječima "Kao pijavica u oluji, iznad glave / Prema nebu probit će se križ", možda čak i malo prije. Jer, ovdje siže prestaje, raspeće je obavljeno, napisano se dogodilo. No, Pasternak piše:

Bacit ću se na zemlju pod noge raspela,
Ukočit se i zagristi usne.

To je još realizam, to je još u okvirima sižea i u okvirima doktrine. No:

Odveć mnogima ruke u zagrljaj
Raširit ćeš po krajevima križa -

izvan sižea i izvan doktrine i došlo iz *Poslije Rusije*, iz "Daj mi ruku – za sav taj svijet! Ovdje su obje moje zauzete" – kuda je sa svoje strane to došlo iz Cvetajevina života, iz njezine svakodnevice, iz njezine identifikacije s Magdalenom, sa ženskom koja je raširila ruke za premnoge – isto kao iz ranoga "Preko Litejskih voda / Pružam dvije ruke". (To jest Cvetajeva na neki način ovdje izjednačuje Pasternaka sa sobom: pretvarajući ga iz pjesnika centripetalnoga u pjesnika centrifugalnoga.)

Uvjeren da pretjerujem, ali ne želeći se tome protiviti, želio bih dodati da u sljedećoj kitici, svjesno ili prije nesvjesno, autor izravno uvodi Cvetajevu u tekst. Jer pitanje kojim se Magdalena obraća Kristu zvuči i kao pitanje koje Pasternak postavlja Cvetajevoj:

Za koga na svijetu toliko širine,
Toliko muke i takva moć?
Ima li toliko duša i života na svijetu?
Toliko mjesta, rijeka i šuma?
Za razliku od Spasitelja, sa Cvetajevom se može razgovarati jedino na njezinu jeziku. I leksički sastav te kitice – jednosložne i dvosložne, isto kao i široko-razorno obilježje misli, ovdje očito nije pasternakovsko. Jedina riječ, možda, koja ovdje pripada Pasternaku i izgleda kao da je uzeta iz njegova rječnika, iz njegove poetike mikrokozmosa – "mjesta", "širine", "moć" i "duša" – zvuče kao da su izašle iz Cvetajevine dikcije, iz njezine cezure koju su raznijeli jednosložnim riječima. Odnosno, to Pasternak ovdje piše, a pita – ona. Autor se vraća u pjesmu tek u posljednjoj kitici, u njezinu antiraspletu, koji zvuči zahvaljujući višku "u" u "prođu", "sudare", "takvu" i "dorast ću" kao izdah koji ne donosi nikakva rješenja.

To je, uostalom, prirodno: o kakvom se rješenju može raditi? "Ima li toliko duša i života na svijetu? / Toliko mjesta, rijeka i šuma?" – zastrašujuće je pitanje i odgovoriti na njega potvrdno lakše je onome koji vjeruje u Krista nego li onome koji voli – štoviše, onoj koja voli – Njega osobno. Pjesma završava tamo gdje treba završiti, jer razviti se do uskrsnuća, do razumijevanja značenja uskrsnuća za Magdalenu može se preokrenuti u zahtjev da se vjeri dade prednost pred osobnom ljubavi, ili – u prijevodu na svjetovni jezik – Pasternakovu potrebu, na primjer, da se pomiri s gubitkom Marine. Jer, ako se u kontekstu naših dviju pjesama autor stihova "Ljudi pred praznik čiste..." izjednačuje s Magdalenom, onda se Cvetajeva nehotice izjednačuje s izvođačem muške dionice. I s obzirom da se taj dijalog odvija na papiru, tj. u našemu svijetu, mi nećemo razdvajati ove dvije pjesme i nećemo tražiti rješenje iz Magdaleninih pitanja.

Za koga na svijetu toliko širine,
Toliko muke i takva moć?
Ima li toliko duša i života na svijetu,
Toliko mjesta, rijeka i šuma?

Prije Pasternaka ovo pitanje – barem ne u ruskoj poeziji – nitko nije postavljao. Zato nema ni odgovora na njega, tim prije što je pjesnikov odgovor uvjerljiv samo

Josif Brodski (1940 – 1996.)

Pola brod, pola nebo

ako dolazi od pjesnika. Ili od onoga koji je uskrsnuo. Upitan, pjesnik će najvjerojatnije odgovoriti: istodobno ne. Onaj koji voli ili koja voli – isto tako. Samo onaj, čiji osjećaji nisu usredotočeni na individuu – štoviše, na individuu osuđenu na propast – može na njega odgovoriti potvrdno. Magdalena nije imala sreće zato što su njezini osjećaji bili upućeni konkretnomu – Kristu, koji još nije raspet i još nije uskrsnuo. Nije bilo sreće ni s njezinim smrtnicima i Cvetajevom, koja ih je gubila iz vida puno prije pojave na obzoru nečega što je podsjećalo na Golgotu. Pasternak je, izgleda, imao više sreće; barem je bio u stanju postaviti to pitanje. No, s druge strane, on je bio muškarac i u njegovu iskustvu ljubav je uvijek bila upućena ženi. Kristovu smrt na križu nije mogao primati kao osobni gubitak – nije mogao sve dok nije poprimio obličje Magdalene. U tome je, u odbacivanju sebe, držim smisao evanđeoske priče, kao i smisao cijele pjesme za Pasternaka. U istome je i smisao nazočnosti Cvetajeve u tekstu: njezin dar njemu, jer mu je ona bila, kao što sama kaže, ravnopravna.

Stoga bi kao jedino rješenje, dame i gospodo, jedini mogući odgovor na pitanja koja je postavila Magdalena, moglo biti, znate što? Pogodite što odjekuje izvana i zvuči u Pasternakovoj svijesti nakon što je stavio točku iza "do nedjelje ću dorasti"? Znate li što čuje njegova Magdalena, što čuje on? On čuje upravo ovo:

O putevima tvojim ispitivati neću.
Draga, jer sve se zbilo...

Pjesmu "Ljudi pred praznik čiste..." napisao je, dakako, Boris Pasternak. Međutim, manje je očito da bez Cvetajevine pjesme Pasternakove uopće ne bi bilo, ili bi pak bila napisana drukčije. Zbog toga, eto, mislim da ove dvije pjesme čine jedinstvenu cjelinu, da ispod nje trebaju stajati oba imena, dva datuma, kao dokaz da je 26 godina, koje ih dijeli, prošlo samo zato da bi ih spojilo. Možda će to objasniti svijetu koliko vrijedi vrijeme u poeziji – u svakom slučaju, u ruskoj poeziji. Možda tako zaboravimo da Cvetajevina pjesma nosi nadnevak 31. kolovoza (1923. godine).

Skriveni citati? Samo u tom smislu da vrijeme ponavlja formu očaja. Utjecaji? Samo u tom smislu da realizirana duša pokreće dušu koja se oblikuje; samo u tom smislu da organski kršćanski osjećaj Cvetajeve ovdje širi svoje granice zahvaljujući Borisu Pasternaku, koji postaje ovisan o njima, koji je već postao ovisan o njezinoj dikciji. Z

Iz *Marina Tsvetaeva: One Hundred Years*. Papers from the Tsvetaeva Centenary Symposium Amherst College, Amherst, Massachusetts, 1992. Berkeley Slavic Specialties 1994.)

Prevela s ruskoga i priredila
Irena Lukšić

Lice s naslovnice

Ono što "pokušava" Brodski jest, parafrazirajmo njegovu misao o prozi Marine Cvetajeve, pisati prozu istim sredstvima kojima piše poeziju

Josif Brodski: *Posvećeno kičmi*, s ruskoga prevela Irena Lukšić, Meandar, Zagreb, 2000.

Dušanka Profeta

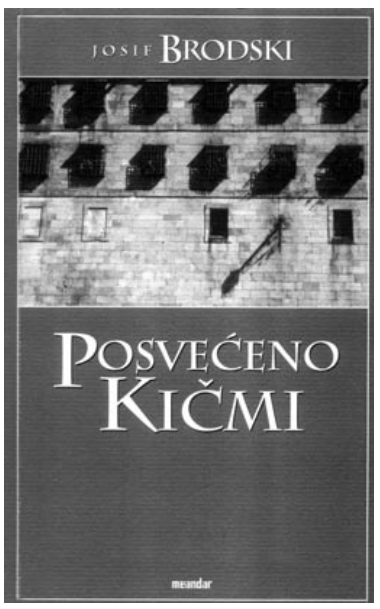

Roku

Siječnja 2000. godine svi su razgovori započinjali i završavali riječju 'promjene' – mijenjala se vlast, s njom i vladajuća retorika, a negdje usput i milenij. U najmanje jednoj od dviju luksuznih prostorija redakcije tekao je danima razgovor u kojem je varirao jedino broj sudionika. K. je više slušala nego komentirala, pa je najava "tri kartice za ponedjeljak, o promjenama" shvaćena kao najava njezina komentara o aktualnoj zbilji. Tekst *O oblacima i promjenama* počinje citatom: "Općenito govoreći promjena ne ostavlja snažan dojam. Ali ostavlja, dakako. Ako se čovjek rodio u nekom gradu, u njemu živi i umire. O tom gradu zna sve, zauvijek… Sve mu je nažuljalo oči. Prošao je brojne stadije; znatiželju, odanost, poštovanje, pasivni interes, ravnodušnost, odbojnost. Kad čovjek cijeli život živi u istom gradu, počinju ga, na posljetku, zanimati oblaci. Klima, vrijeme, svjetlosne promjene." Riječi su to Josifa Brodskog u kojem je K. našla sugovornika tih dana, i potvrdu razmišljanjima koja su išla općoj euforiji usuprot, a završavaju ovako: "Rodni grad, zemlja u kojoj si živio, njezina neposredna povijest koja se prelila preko rubova dozvoljena prostora i prekrila tvoju, vlastitu povijest i povijest ljudi koji su ti bliski. Eto, utoliko se ruska zbilja može razumjeti kao hiperbola zbilje koju nastanjujemo i utoliko je zanimanje Brodskog za oblake blisko tvojoj ili mojoj želji posljednjih dana da gledamo prema gore." K. je gledala u pravom smjeru, pokazalo je vrijeme u obliku novinskih naslovnica. No, kraj njezina teksta može se čitati i kao početak teksta o esejima pisca čija se biografija otrgla poplavi prelivenih rubova povijesti.

Biografska bilješka

Josif Brodski rodio se 1940. godine u Lenjingradu, umro 1996. godine u New Yorku. Klasičan početak biografske bilješke kojim se utvrđuju međaši života u vremenu i daju upute gdje tražiti krsni, a gdje smrtovni list. Nakon utvrđivanja osnovnih koordinata građanske egzistencije, slijedi obično životopis u par redaka, objavljena djela, dodijeljene nagrade. Iz gotovo svih biografskih bilješki o Josifu Brodskom saznat ćemo da najveći dio njegova opusa čini poezija, da je završio tek osnovnu školu, da je 1972. emigrirao iz Sovjetskog Saveza na Zapad, da je 1987. dobio Nobelovu nagradu za književnost. Biografska bilješka slijedi kronologiju 'života i rada', bez mogućnosti da se u njoj odrazi *istovremenost* bivanja u dva svijeta i dva jezika. Životna ruta Lenjingrad-New York dijeli se na gotovo simetrične polovice, koje se zovu Josif Brodski i Joseph Brodsky, ruski i angloamerički Brodski. Na biografsku bilješku, posve neliteraran i utilitaran mali oblik, čiju strukturu oblikuje povijesno vrijeme, glas njezina 'glavnoga junaka' ne može utjecati: "Nevolja je u tome što autor niti sam ne zna tko je zapravo – i to iz istoga razloga. Tko si ti? – postavlja si pitanje na dva jezika i čudi se ništa manje od tebe kad čuje kako njegov vlastiti glas mrmlja u odgovor nešto "pa otkud bih znao?" Smjesa, dame i gospodo! Obraća vam se smjesa. Ili kentaur." – piše Brodski u eseju *Primjerak iz zbirke*. Identitet 'smjese', ili kentaura, pretvara se u boljem slučaju u pripadnost i-i ("američki pjesnik ruskog podrijetla", kaže *Encarta*), a češće u ili-ili kategorije (u Bloomovu *Zapadnom kanonu*, primjerice, Brodski je u 'odjelu' ruskih klasika minulog stoljeća). *Times Literary Supplement* u lipnju ove godine izlazi s naslovnicom na kojoj se pružio portret Josifa Brodskog u gotovo prirodnoj veličini, uz pitanje *But is he good in English?* (Brojno čitateljstvo pročitalo je Brodskog, naravski, na materinjem mu ruskom jeziku). Ima li pokojni pjesnik pravo na to da se jednostavno pita – *je li dobar*? (I bi li taj upit glasio *Is he good in French?* da su Beckett, Cioran, ili Kundera u pitanju?)

Ja u *I*

Poziciju pisca u egzilu Kundera opisuje pomalo tragikomičnom. Komični udio tiče se činjenice da je egzil često (politička) poluga koja pokreće čitanost i recepciju autora 'u tuđini'. Tragični, i puno mučniji dio jest izgon iz jezika, koji svaki pisac rješava kako najbolje zna i umije. Brodski Rusiju napušta 1972., a tek 1977. kupuje pisaću mašinu *Lettera22*, kako sam piše u eseju *Udovoljiti sjeni*, na kojoj na engleskom namjerava pisati "eseje, prijevode i ponekad pjesmu". Motivi za pisanje na engleskom jeziku nisu ni egzistencijalne niti sasvim esencijalne prirode, nego potreba da – *udovolji sjeni*. Sjeni pjesnika Wystana Hugha Audena komu je posvetio mnoge prozne stranice smatrajući ga najvećim umom 20. stoljeća. Brodski nije svladavao engleski, nego Audenov jezik, jer "najviše što pojedinac može učiniti za čovjeka boljeg od sebe: nastaviti njegovim tragom; to je, mislim, smisao civilizacije." Učenje Audenova jezika značilo je krenuti iz univerzalno slavenskog 'ja' u 'I', iz zavijutka 'j' u ponosnu, uspravnu zamjenicu koja pruža glavu van iz niza riječi i rečenica. Vertikala kojoj stremi 'I' Brodskog jest pjesnička, put od pjesnika pjesniku, i ne čita se kao put u *ego* nego kao put u 'gore bez granica', odakle oko vidi dalje, a uho lakše razabire glasove posvemašnje buke vremena. Ako je već potrebno dijeliti Brodskog, poštujmo njegovu kentaursku Brodski-Brodsky 'smjesu', i prihvatimo ga u okvirima u kojima je sam oštro dijelio književnost – kao pjesničkoga i proznog Brodskog. Poezija je, prema njegovu mišljenju, najdragocjeniji dio književnosti, no o njoj nećemo moći govoriti, jer još uvijek ne postoji u ukoričenom obliku na mome materinjem jeziku. Zahvaljujući Ireni Lukšić i nakladničkoj kući *Meandar* možemo reći ponešto o proznom Brodskom, točnije o izboru iz njegove esejistike naslovljenom *Posvećeno kičmi* prema jednome od uvrštenih eseja.

Brodski *njim samim*

Tekstovi uvršteni u knjigu *Posvećeno kičmi* žanrovski su prilično raznovrsni. Izbor otvara razgovor Solomona Volkova s Brodskim, slijede putopisni eseji *Lenjingrad* i *Posvećeno kičmi*, pa esej *Primjerak iz zbirke* te zaključni, opet putopisni, esej *Putovanje u Istanbul*.

Razgovor s Volkovim, *Čitajući pisma Ane Ahmatove*, iskače iz esejističkog i donekle tematskog okvira knjige: tema razgovora jest pjesništvo i pjesnički krug oko Ahmatove. (Pjesništvu Ahmatove Brodski je posvetio nekoliko eseja koji nisu uvršteni u okvire ovoga izbora.) Iz njega se posredno iščitava svojevrsni *Brodski njim samim*. Početak zvuči gotovo kao gogoljevske replike:

SOLOMON VOLKOV: Josife, htio bih s vama popričati o trima pismima Ane Ahmatove, koja su vam upućena u progonstvo i koja su nedavno objavljena.

JOSIF BRODSKI: Nisam ih ponovno čitao…

VOLKOV: Prvo je od 20. listopada 1964. godine…

BRODSKI: Bože!

Volkov prije ili kasnije izazove gotovo komičnu sućut čitatelja. Njegova detaljna upućenost u djelo i život Ahmatove Brodskog skoro pa iritiraju. Na opširno izložena pitanja, koja zauzimaju i po pola stranice u tiskanom obliku, on nerijetko odgovara rečenicom ili dvjema, često niječnima.

U *Posvećeno kičmi* Brodski će Le Courbisiera nazvati idiotom bez obzira na njegovu ulogu u dvadesetostoljetnoj arhitekturi, i bez želje da svoj stav dalje obrazlaže. Njegova ideja civilizacijskog napretka jest nastaviti tragom boljeg čovjeka, rekosmo. Brodskijev kanon boljih, ili vrijednih, ljudi, kada je o umjetnosti, a pogotovo o književnosti, riječ, potpuno je arbitraran i slijedi jedino osobnu logiku i ukus.

Josif Brodski (1940 – 1996.)

Pola brod, pola nebo

Volkovljeva pitanja formirana su prema mjerilima službenog, naravno nepisanog, kanona, koji se, kada je rusko dvadesetostoljetno pjesništvo u pitanju, najčešće poklapa s Brodskijevim. Izbor pisaca nije sporan, već njihove shematizirane, suhoparne interpretacije, koje barataju pojmovima veličine, važnosti i vječnosti, nad kojima visi aura besmrtnosti "klasika":

VOLKOV: Što se tiče Ahmatove, u njenome se stvaralaštvu na čudesan način spojilo nespojivo, što je na posljetku i utjecalo na njenu popularnost. S jedne strane, njena ljubavna lirika sačuvala je svu svježinu i suvremeni mladići mogu je recitirati svojim djevojkama kad ih žele očarati…

BRODSKI: Znate, Solomone, ovu si realnost isto tako ne mogu zamisliti…

U krajnje pojednostavljenim kategorijama, Volkovljeve interpretacije oslanjaju se na sekundarne izvore i teorijske okvire, dok je polazište Brodskog uvijek u tekstu, ili tekstovima. Ono što je Volkovu, međutim, više no uspjelo, jest pokazati različite glasove kojima Brodski govori i brzinu kojom se mijenjaju, što je dijelom i obilježje njegova esejističkog rukopisa. Melankolija i iritacija, zajedljivost i adoracija, ironija i rezignacija – smjenjuju se iz retka u redak, i otkrivaju duh živ kao voda. Iako je priča o razgovoru gotova, završimo još jednom gogoljevskom replikom koja će nam zatrebati malo kasnije:

VOLKOV: A što je s Pasternakovim *Doktorom Živagom*?

BRODSKI: Čovjek se može samo čuditi Borisu Leonidoviču! No, kakva je to zamisao pisati roman: s uvodom, prvim dijelom, svim tim opisima, kolosalnim odlomcima…

Pokušaji

Od četiri uvrštena eseja, tri su, uvjetno rečeno, putopisna. Posvećeni su Lenjingradu, Rio de Janeiru i Istanbulu, iz čega je jasno da je mjera oka putnika grad. Tu negdje i završava njihova putopisna srodnost. Iz perspektive biografije, Lenjingrad je rodni grad, Istanbul bliska, a Rio daleka drugost. Iz tekstualne perspektive, Lenjingrad je glavni junak "priče", Rio kulisa za priču o mukama povezanima sa sudjelovanjem na kongresu PEN-a, a Istanbul povod za pisanje putopisnopovijesne fuge na temu točke u kojoj se Istok i Zapad kroz stoljeća susreću i razilaze.

Analiza sadržaja ovih eseja dovela bi nas prije ili kasnije u područje povijesnih, antropoloških ili kulturoloških argumentacija, kojima ova autorica ne barata u dovoljnoj mjeri. Kaže Brodski: "Zanos i užas Istoka. Prašnjava katastrofa Azije. Zelenilo samo na znamenju Proroka. Ovdje ne raste ništa osim brkova. Crnooki div svijeta pred večer je zarastao u trodnevnu bradu. Žar zaliven mokraćom. Taj miris! S primjesom lošeg duhana i znoja. I donjega, sabranog oko bedara poput čalme. Rasizam? Ali on je samo oblik mizantropije." Odlomci slični ovome mogu poslužiti kao temelj čitanjima na tragu Saida, ili Todorove, koji prizivaju zaključke o neprepoznatoj drugosti, posvemašnjoj netoleranciji našega autora, etničkoj i vjerskoj. S druge strane, postoji argument oka (i nosa) autora, koje je vidjelo to o čemu autor piše u obliku prozne forme zvane esej. Esej je, po definiciji, književno znanstveni oblik, uz koji često ide pridjev – filozofski, znanstveni, politički, autobiografski… Sklisko tlo interpretacije počinje od trenutka kada se podijeli na one, potpuno demodirane, kategorije forme i sadržaja. Forma, unajmljena iz književnog inventara, dopušta subjektivnost i ležerniji ton u obradi pitanja kojima se autor bavi u slobodno vrijeme i nema potrebna znanja ili želju da svoja razmišljanja i eventualna saznanja iznese u znanstvenoj, publicističkoj ili nekoj drugoj formi koja traži čvršće postavljen odnos teza, argumentacije i zaključka. Uz ese-

je *Lenjingrad, Posvećeno kičmi* i *Put u Istanbul* može stajati odrednica putopisni, donekle i autobiografski, no naglasak će ostati na imenici, i njezinoj etimologiji: *l'essai* – pokušaj. Ono što "pokušava" Brodski jest, parafrazirajmo njegovu misao o prozi Marine Cvetajeve, pisati prozu istim sredstvima kojima piše poeziju. Bez *uvoda, prvoga dijela, svih tih opisa, kolosalnih odlomaka*, koje zamjera Pasternaku.

Prvo što čitatelj uočava u ovim esejima jest organizacija teksta u odlomke – ponekad označene brojevima, ponekad ne. Svaki se prozni tekst grafički dijeli na odlomke, reći će čitatelj autorici koja otkriva toplu vodu. No, drugi pojam kojim može označiti proznu mjeru Brodskog bio bi 'fragment', što ne bi bilo posve točno kad je o ovim esejima riječ. Fragmenti bi upućivali na rascjepkanu strukturu, na smislene ili slikovne rezove. Odlomak je, naime, mjera kojom Brodski zamjenjuje mjeru stiha unutar strofe ili pjesme. Njime se otvara mogućnost da se ostvari jedinstvo pripovijedanja i istovremeno izbjegne Brodskom mrski prazni prozni hod koji služi jedino kao poveznica dijelova narativne strukture.

Prozna Drugost

Putopis u određenoj mjeri uvijek govori o Drugom, iako on "nije žanr kojim se otkrivaju jedino drugi", kako kaže Dean Duda u knjizi *Priča i putovanje. Lenjingrad* to potvrđuje, jer Brodski u njemu piše o rodnome gradu, pa je najvažnija drugost u njemu grad sam. *Putovanje u Istanbul* je, rekosmo, bliska drugost ako je o geografskim koordinatama riječ, i istovremeno put u povijest, udaljenu drugost. Recimo stoga nešto više o eseju *Posvećeno kičmi* u kom se prepliće najviše bliskih i dalekih Drugosti Brodskog. Za početak, grad: "S obzirom da sa tamo proveo samo tjedan dana, sve što govorim ne izlazi, po definiciji, iz okvira prvotnoga dojma. Kad poništim isto, mogu reći da je Rio najapstraktnije (u smislu kulture, asocijacija itd.) mjesto. To je grad gdje ne možete imati uspomene, ako u njemu živite cijeli život." Razlog dolaska na to apstraktno mjesto jest sudjelovanje na kongresu PEN-a. Sve što miriši na institucionalni oblik bavljenja književnošću, Brodskom je vrlo mrska Drugost: "Što se tiče kongresa PEN-cluba, bila je to manifestacija, očajno dosadna, apstraktna i bez ikakve veze s književnošću. Mario Vargas Llosa i ja možda smo bili jedini pisci u dvorani." Okruženje je nepovoljno, kulisa ne-grada neinspirativna, a medij za sređivanje putnih bilježaka proza, to jest književno Drugo kada je o Brodskome riječ. Muka i nevolja, rekla bi S.

Ako je već potrebno dijeliti Brodskog, poštujmo njegovu kentaursku Brodski-Brodsky 'smjesu', i prihvatimo ga u okvirima u kojima je sam oštro dijelio književnost – kao pjesničkoga i proznog Brodskog

Naslage

Kičma iz naslova pojavljuje se u tekstu tek jednom: "Koliko god dan ispao čudovišan ili, obratno, siv, vi se pružate na postelji i više niste majmun ni čovjek, ni ptica, a niti riba. Horizontala je u prirodi prije geološka osobina, vezana za naslage: ona je posvećena kičmi i namijenjena budućnosti." Putovanje je, po definiciji, osvajanje horizontale. Evolucija, civilizacija i kultura, pak, smjeraju vertikali. Za upoznavanje vertikale, treba iz naslaga očitati što poručuje horizontala. Ono čime se Brodski u *Posvećeno kičmi* bavi nije putopisne prirode: Rio u horizontali grada pokazuje naslage sustava, kulture i vremena, dok njegovi stanovnici i sudionici kongresa PEN-a pokazuju kako te iste naslage djeluju kada nalegnu na vertikalu uspravljene kičme *homo sapiensa*.

Ritam teksta određen je tako dvojnošću rečenih naslaga. Smjenjuju se odlomci – slike i odlomci – portreti (čije bogatstvo formi uključuje i kroki, karikaturu, autokarikaturu, skupnu fotografiju…). Pjesničku logiku u prozi odaje ujednačenost toga ritma, izostanak 'jakog' početka ili završetka, ili dijelova koji se mogu izvaditi iz tijela teksta i citirati kao objašnjenje onoga *što je pisac htio reći*. Urbanističkim jezikom rečeno, riječ je o tekstu bez jezgre, bez centra. Njegovi su dijelovi jednako *važni* na isti način na koji je u pjesmi *važan* svaki stih. Udžbenici kreativnog pisanja, i voditelji literarnih kružoka preporučuju čitanje s olovkom u ruci, i podcrtavanje lijepih misli i uspjelih odlomaka. Iz bogate ponude izdvajamo:

"Možda je čak, govorio sam si, cijela europska kultura sa svojim katedralama, gotikom, barokom, rokokom, zavijucima, sitnicama, pilastrima, akantima i sl., samo majmunova tuga za zauvijek izgubljenom šumom." – intrigantna teza.

"Pijan čovjek, osobito stranac, osobito Rus, osobito noću, uvijek pomalo brine hoće li naći put do hotela, a od te brige polako se trijezni." – aksiomatska tvrdnja.

"On je bio bolji, znanstvenik s dopuštenjem, više brbljavac nego pisac – u najboljem slučaju nešto *O stilistici ranoga Johannesa Bechera* (onoga koji je napisao sonet na Staljinov rođendan, koji je počinjao: 'Jutros me probudio osjećaj da je zapjevalo tisuću slavuja istovremeno..'. Tisuću nahtigala.)." – psihološki portret.

"Kad susretneš takvu vrstu ljudi uvijek se osjećaš kao varalica, jer za ono za što me smatraju, odavno (od trenutka kad su pročitali upravo napisano) ne postoji. Postoji uhvaćeni psihopat, koji nastoji nikoga ne zakvačiti – zato što nije najvažnija književnost, nego vještina nikomu ne činiti "bo-bo"; no umjesto toga ja brbljam nešto o Kantemiru, Državinu i drugima, a oni slušaju otvorenih usta, kao da na svijetu postoji još nešto osim očaja, neurastenije i straha od smrti." – autobiografski ekskurs s filozofskim zaključkom.

Navedeni *short-cuts* nisu tu tek da bismo sprdali naviku uočavanja i izdvajanja lijepih misli i odlomaka. (Dapače, najviše na svijetu volim knjige iz knjižnice s podcrtanim odlomcima, u kojima je najčešće rečeno nešto pametno i istinito vezano uz vječiti zemaljski nesporazum zvan 'ljubav'.) Svaki od njih nosi u sebi signale za početak drugog teksta, čiji bi žanrovski raspon išao od humoreske do autobiografije, a tematski u Babilon tekstova kulture. Ono što ih drži na okupu, čvrsto povezane, jest naslov koji im prethodi, i zbog kojeg je njihov jedini kontekst – tekst. Izdvojen stih o pjesmi najčešće ne govori ništa.

Lice s naslovnice

Esej *Primjerak iz zbirke*, kojeg smo dosad ostavili po strani, ne dijeli s ostalima putopisnu srodnost, iako je i u njemu na djelu prozna logika pjesnika. Pedeset odlomaka govori o tome kako se lice britansko-ruskog špijuna Kima Philbyja našlo na naslovnici književnih novina. Tema bi odgovarala špijunskoj priči, no: "Kao prvo, špijunaža osigurava dobru priču, ali rijetko-podnošljivu prozu." Ono što Brodskog zanima u slučaju Philbyja jest – etika, "tu je svatko znalac. Ja sam, primjerice, špijunažu uvijek smatrao najprljavijom ljudskom djelatnošću – valjda zato što sam živio u zemlji gdje je bilo nezamislivo pomaganje interesima njezinih građana. Zato je trebalo biti stranac." Nakon rušenja Zida, Rusija se zaslužnome Philbyju odužila tiskanjem marke s njegovim likom. *London Review of Books* objavljuje ju na naslovnici, što u Brodskoga pobuđuje toliku odvratnost, da list na kraju ni ne kupi. Osim što je bio 'krtica', Philby je identitet često skrivao pod krinkom novinara. Od zla gore: "Nitko, međutim, ne zna budućnost. I ponajmanje – oni koji vjeruju u povijesni determinizam. Poslije njih dolaze špijuni i novinari. Možda upravo iz tog razloga prvi istupaju pod krinkom drugih." Špijuni i novinari – po mnogočemu srodna zanimanja. Posredna moć nad mnogim životima, u službi istine (čitaj države, ili novca – naravno ne uvijek, u slučaju potonjih), posao u kojem se na putu do informacije zanemari svaka etika… Puno *šporkice*, rekla bi časna novinarska iznimka Miljenko Smoje. U priči o Kimu Philbyju zanimaju nas ponajviše naslovnice – ona *London Review of Books* i već spomenuta *Times Literary Supplementa*. Ne znam je li riječ o igri slučaja, ili je urednička hrabrost ojačala kada je isključena mogućnost da 'lice s naslovnice' reagira na boldom ispisan upit *But is he good in English*? Činjenica je da fotografija i pitanje govore puno s vrlo malo riječi. Živimo u kulturi kojom dominira slika, najčešće televizijska. Slučajan pogled na Kima Philbyja i ćirilično pismo s naslovnice *London Review of Books* 1991. godine kupcu dnevnog tiska govori o dugo očekivanom zagrljaju Istoka i Zapada nakon pada Zida. Tko je Philby, i kako je tu dospio nije uopće važno. Portret Brodskog, i *But is he good in English?* slučajnom pogledu istog kupca deset godina kasnije govore o tipu koji se nekako želi prošvercati u njegovu zemlju, nudeći sumnjivu robu. Tih izbjeglica, švercera, stipendista fundancija koje imaju East u imenu, ratnih zločinaca i ljudi sumnjivih higijenskih navika s one strane Zida već je pomalo dosta. Da je Brodski dobar i na engleskom, potvrđuje tekst na stranama 9–11, no pitanje je koliko će onih slučajno gledećih kupaca do njega stići. Informacija koja ostaje u memoriji jest stariji čovjek s cigaretom, i sumnja koju nosi početno *but*. Iznad njega ime: Joseph Brodsky.

Životna ruta omeđena oznakama Lenjingrad (1940.) – New York (1996.) ima i kodu zvanu Venecija, gdje počiva tijelo. Na poviješću poplavljene životopise tamo je stavljena točka pred koje stoljeće, od tada se vode povremeno uzburkaju, bez većih prijetnji. Rodnom gradu Brodskog poplava povijesti nanijela je novo staro ime, New York zahvaća svom žestinom u vrijeme dok ovo pišem. Mudro je bilo za mjesto 'vječnog počinka' izabrati grad na vodi. Z

APEL

Konzerviranje konzervatora

Otvoreno pismo ministru kulture Antunu Vujiću

Želimir Laszlo

O konzervatorstvu je riječ. Pretpostavljam poštovani ministre da Vas ova tema ne zanima previše kao ni veći dio javnosti, pa ni one koju volimo nazivati kulturnom. U nas je konzervatorstvo izvan pozornosti medija, a to je gotovo isto kao da i ne postoji. Ipak, o njemu ovisi, kako naše shvaćanje kulturne baštine, tako i njezino očuvanje i budućnost. Zato tu struku, možda naivno, smatram važnom. Povod ovom pismu je Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva kulture. Na njoj je, doduše, potpis potpredsjednice Vlade Željke Antunović, ali za *resor* kulture ste ipak Vi odgovorni. Vjerujem da tu odgovornost nećete poricati.

Zbirke od nacionalne važnosti

Što to tamo piše? Što je to tamo skandalozno i štetno propisano? U članku 6. u kojem se govori o Upravi za zaštitu kulturne baštine navodi se da ona obavlja *upravne i stručne poslove u svezi s: – istraživanjem, proučavanjem, praćenjem, evidentiranjem, dokumentiranjem…kulturne baštine.* Popis poslova traljavo je sastavljen jer evidentiranje je također dokumentiranje, što pokazuje da se pisac Uredbe ne razumije previše u konzervatorske poslove.

No, ostavimo to. Da odmah rastjeramo birokratsku maglu koja se iza ovih formulacija krije. Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture nije ništa drugo do centralizirani, u ministarstvo usisani (to je napravila bivša vlada), bivši zavodi za zaštitu spomenika kulture iz cijele Hrvatske. To je bilo loše rješenje i umjesto da se sukladno općim namjerama Vlade ide u decentralizaciju službe zaštite, u osamostaljenje zavoda – ide se u dalje razaranje i ponižavanje struke. Kako? U Ministarstvu kulture postoji, naime, i Zavod za kulturu, koji ima Odsjek za INDOK kulturne baštine. Što taj odsjek radi? Između ostalog *…vodi i održava – dokumentacijske zbirke (fotototeka, planoteka, grafičke zbirke, mikrofilm i dr.).* Međutim, te su zbirke sada u bivšem Republičkom zavodu sadašnjoj Upravi za zaštitu kulturne baštine. Tamo je planoteka, fototeka, grafička zbirka, zbirka rukopisa…

Tko je stvorio ove dokumentacijske zbirke koje nesumnjivo imaju prvorazrednu nacionalnu važnost. Konzervatori, moj ministre. Konzervatori. Dokumentacija o spomenicima kulture skupljala se u Hrvatskom konzervatorskom zavodu, kao i u zavodima u Osijeku, Rijeci, Splitu, Dubrovniku od kraja pretprošlog stoljeća, od vremena Dvoàaka, Szaba, pa sve do Karamana, Fiskovića, Preloga, Horvatice – da nabrojim samo neke. Svi su oni marno prikupljali i ljubomorno čuvali dokumentaciju o spomenicima kulture. Tako su nastale iznimno važne dokumentacijske zbirke. One se sada (o tempora, o mores!) Uredbom prebacuju u Zavod za kulturu. Upravo tako jednostavno: sve se to oduzima konzervatorskoj struci i predaje tko zna kome. O, prelijepe li birokratske zamisli. Ali, spomenute dokumentacijske zbirke same su po sebi oblik zaštite spomenika kulture.

Zavod za kulturu ne znači ništa

Da biste što štitili, prvo morate znati da postoji. Zato konzervatori toliko rade na terenu: dokumentiraju. Dokumentiranjem ste već napravili prvi korak u zaštiti. Tako je to u svim teorijama konzervatorstva, a tako je i u konzervatorskoj praksi svuda u svijetu. Ako predmet ukradu ili zgradu devastiraju opet će vam hitno trebati dokumentacija. Ako župnik ima dokumentaciju o crkvenom inventaru, zna što treba štititi i zna da ima posla sa spomenicima kulture. Ako pak neki predmet želite obnoviti, restaurirati, popraviti i opet ćete posegnuti za konzervatorskom dokumentacijom, za fotografijom, nacrtom, zapisom. Konzervatorska dokumentacija je, dakle, ne samo proizvod konzervatorskog rada nego i zaštita sama, a i temeljni alat konzervatora. To se sada konzervatorskoj službi oduzima.

Zašto? Ne znam europsku zemlju u kojoj se takvo što učinilo. Možda znaju oni koji su Uredbu pisali. Ovaj postupak razorit će ostatke konzervatorstva u Hrvata. Razaranje i podcjenjivanje te struke počelo je još davno u desetljeću iza Drugoga svjetskog rata kada je šef tadašnje službe dr. Milan Prelog zbog sukoba s tadašnjom vlašću oko zaštitarskih pitanja morao odstupiti. Bilo je i bezbroj samoupravnih ludorija, diktata neukih funkcionara i koječega, ali nikada nikome nije na pamet pala slična ideja – da se konzervatorska dokumentacija odvaja od konzervatorske službe. Eto, to se čini za vašeg mandata, štovani ministre.

Možda se zbirke ne misle fizički premještati. Možda će ostati u istoj zgradi pa će ju tako konzervatori moći bez većih teškoća koristiti. Ako je to slučaj, zašto ju onda, pobogu, podvoditi pod Zavod za kulturu. U konzervatorskoj, muzejskoj i restauratorskoj struci Zavod za kulturu ne znači ništa. Od njih nije bilo neke koristi. I u svijetu naše kulture rijetko tko zna da Zavod za kulturu uopće postoji. Zbog čega osakatiti instituciju koja ima dugu povijest i koja je nesumnjivo značajna, za još ne sasvim definiranu kao što je Zavod za kulturu?

Uostalom, što će Zavodu za kulturu konzervatorska fototeka, planoteka i ostale dokumentacijske zbirke. Što će on s njom raditi? Koji će se stručno-analitički (to je glavni zadatak Zavoda za kulturu) poslovi obavljati s konzervatorskom dokumentacijom? Analizirati stanje nekog spomenika 1910., 1935. ili 2000. godine na temelju fotografija, evidencijskih kartica i arhitektonskih nacrta? Ta hajte, molim Vas. Hoće li u INDOK odsjek za baštinu Zavoda za kulturu ući i sva konzervatorska dokumentacija iz Osijeka, Splita, Rijeke…To bi tek bio pravi potez dovući sve u Zagreb! Imali bismo doista strašan INDOK centar. A i dio metropolitanskih snova bio bi ostvaren.

Briga koga

Možda zbog meni nekoga nedokučivog, tajanstvenog razloga treba povećati broj zaposlenih u Zavodu za kulturu, pa se netko dosjetio konzervatorske dokumentacije. Možda se tako jednim potezom pera Zavod za kulturu ojačava za dokumentacijske zbirke, a bogme i za ljude. Možda, da bi se nešto u Ministarstvu zvalo odsjekom ili zavodom mora imati, primjerice, 18 ljudi. Ako ih nema, malo se pogleda po unutrašnjosti Ministarstva i kad tamo… Aha, evo tu ćemo u konzervatorstvu naći što nam je potrebno. To bi bilo sasvim sukladno birokratskom umu. Što će se doista zbiti, hoće li to nanijeti štetu jednoj struci, a na koncu i kulturnoj baštini u koju se svi kunu? – koga briga.

Kako je zamišljeno funkcioniranje i veza Uprave za zaštitu kulturnih dobara i Zavoda za kulturu? Ode konzervator-povjesničar umjetnosti (iz Uprave) na teren, u neku crkvu i župni ured, obavi konzervatorski posao, svaki predmet crkvenog inventara pregleda, izmjeri, odredi vrijeme nastanka i prikupi sve druge za struku relevantne podatke, fotografira i onda se vrati, marno obrađuje sve što je uradio na terenu i onda – onda što? Nosi fotografije i nacrte u Zavod za kulturu koji će ih onda uvrstiti u *svoju* fototeku i planoteku kako bi mogao obaviti svoju funkciju, stručno-analitičku, naravno? Tako isto i konzervator–arheolog, konzervator–etnolog… Kako je to zamišljeno? Razgovarao sam o tome s pojedinim konzervatorima. Njihovo mišljenje je znakovito. Rekli su mi uz smiješak: *Pa zar misliš da netko o tome vodi brigu?* Pa, mislim da ne vodi, ali bi netko ipak trebao voditi. Ne znam tko je napisao Uredbu, a na koncu, i ne zanima me. Odgovoran je ministar. Što ćemo, tako je to.

Konzervatori su u svojoj povijesti izgubili mnoge bitke, ali nikada rat. Pao je Isusovački samostan na Gornjem gradu, pao je Medvedgrad, veliki dijelovi priobalnih naselja devastirani su, nebrojeno mnoštvo etnoloških spomenika kulture zbrisano je s lica zemlje, ali ovo što se sada zbiva moglo bi značiti konačan kraj struke. Strukovno udruženje, Hrvatsko konzervatorsko društvo, već je davno umrlo – teren je, dakle, čist. Nema znakova da bi ono moglo oživjeti. Hoće li ga konzervatorska služba slijediti? Na najboljem je putu. To je moje mišljenje.

Dignite glas

Pozivam one koji, unatoč svemu, do konzervatorstva još drže da mi se pridruže i dignu svoj glas. Bio bih, gospodine ministre, neizmjerno sretan da Vas zatrpaju ovakva ili slična pisma. Možda bi to bio dovoljan razlog da se Uredba izmjeni, jer kako je donesena, tako se isto valjda može i izmijeniti. Nadam se da razumijete kako sam ovo pismo jednostavno morao napisati, iako posljedice njegova objavljivanja mogu biti nezgodne. I ja sam, naime, konzervator. Jednostavno nisam mogao odoljeti. I tako eto *dixi et salvavi animam meam.* Z

reagiranja

Život na drugom mjestu

Je li opravdano vraćanje slikanog raspela Blaža Jurjeva u trogirsku katedralu?

Ivo Maroević

U ožujku je ove godine u matičinu *Vijencu* Joško Belamarić, svojim lijepim poetskim stilom, opisao povratak velikog raspela Blaža Jurjeva Trogiranina, njegova najvećeg raspela, nakon petsto godina na izvorno mjesto u katedralu sv. Lovre u Trogiru. Taj zanimljiv konzervatorski postupak otvara niz teoretskih pitanja i vjerojatno će poslužiti kao prikladan motiv za rasprave o tome je li vraćanje visokovrijednih umjetnina u izvornu funkciju i na izvorna mjesta prikladan i teoretski besprijekoran konzervatorski postupak (tek konceptualne usporedbe radi, možete li zamisliti da bi tko Leonardovu *Mona Lizu* vratio u ambijent kupaonice kralja Franje I. kad bi mu kojim slučajem palo na um vratiti je u njezin izvorni položaj i funkciju ili pak rekonstruirati ambijent jedne od uporabnih kraljevskih prostorija iz 16. st. u Francuskoj). Ne dovodim u pitanje legitimnost tog konzervatorskog postupka, on je jedna od mogućih koncepcija, ali to otvara niz pitanja na koja će valjati dati odgovor, ne želimo li da to postane model koji će potencijalno osiromašiti zbirke i izložbene prostore mnogih muzeja i galerija. Dovoljno je zamisliti što bi to značilo kad bi i druge crkve krenule prema vraćanju umjetnina koje se danas nalaze u muzejima i zbirkama u svoje vlastite prostore. O tome sam odmah nakon objavljivanja Belamarićeva teksta napisao ovaj prilog i poslao ga *Vijencu* s molbom da ga objave kao mogući strukovni dijalog o tom važnom konzervatorskom problemu. Međutim, iz meni nepoznatih razloga, *Vijenac* nije objavio moj tekst i stoga ga objavljujem u listu *Zarez*, kako bi ostao kao mogući trag drugačijeg mišljenja o jednoj konzervatorskoj metodi koja može imati dalekosežne posljedice za život i doživljavanje vrijednosti hrvatske kulturne baštine.

Nadohvat oku

U čemu je teorijski problem? Prvenstveno u tome što konzervatori u želji za upotpunjenjem trogirske stolnice, kao "povjesnice hrvatske srednjovjekovne i renesansne umjetnosti koja se u njoj čita" (da citiram Belamarića) stvaraju novu iluziju neke imaginarne povijesne stvarnosti. Ako je točno ono što kolega Belamarić piše, da je to raspelo već 1508. godine, dakle nepunih šezdeset godina nakon postavljanja, premješteno s izvornog mjesta na koje je danas postavljeno i stavljeno uz južna vrata katedrale, tada ono jednostavno nije živjelo na mjestu za koje je izrađeno punih pola tisućljeća i nije moglo biti dijelom ugođaja koji bi bio cjelovita memorija prostora. Ono je djelovalo na bitno drugačiji način, ne svojim značenjem u prostoru, nego svojom pričom koju je Belamarić tako lijepo ispričao u uvodu svojega teksta i koja je na tom novome mjestu mogla biti uočena kao vrijednost u očima običnoga puka, ali i "obogaćenih građana i plemića". Raspeti Krist, jedini izričaj obješenoga raspela i simbol koji je na gotički način resio romantičku unutrašnjost katedrale, pretvorio se, kad se približio čovjeku, u Krista koji nadohvat ljudskog pogleda komunicira nizom naslikanih detalja i malih likova ranije nedostupnih oku. Vrijednost je i jedno i drugo. Tim više što je ova druga vrijednost gotovo pola tisućljeća bila stvarnost trogirske katedrale, a onu su prvu prepoznavali kao vrijednost tek nepuni ljudski vijek u davnom petnaestom stoljeću.

Ako se raspelo trebalo vratiti u crkvu, je li bilo ispravnije obnoviti njegov kratkotrajni izvorni smještaj ili njegovu dugu povijesnu nazočnost uz južna vrata katedrale? Koji je od povijesnih identiteta tog Jurjeva remekdjela značajniji? Onaj koji obnavlja prvotnu zamisao i odjeljuje raspelo od ljudi, na udaljenost na kojoj postaju nečitljive finese slikareva umjetničkog izraza, ili onaj koji poštuje volju ljudi da im raspelo bude nadohvat oku i da na njemu pročitaju njegovu poruku, to jest, da se poslužim riječima J. Belamarića "jasno nanizane simbole raspela". Onaj prvi postaje "nov koloristički efekt u tamnom dijelu trogirske stolnice", onaj bi drugi bio nazočan svojom slikarskom teksturom na udaljenosti koja omogućuje vizualni doživljaj slikanog. I za jedno i za drugo ima argumenat *za* i *protiv*.

Original i replika

Vratimo se sada stvarnosti. Jurjevo je raspelo više od šezdeset godina, dakle više nego što je stajalo obješeno na izvornome mjestu ispred svetišta katedrale, bilo izloženo kao muzejski izložak u zbirci staroga trogirskog slikarstva u obližnjoj crkvi sv. Ivana. Tek je tamo, izvan konteksta izvorne funkcije, govorilo kao individualno umjetničko djelo genijalnoga Trogiranina. Tek je tamo, kao i na restauratorskom stolu gdje su provedeni radovi njegova fizičkog učvršćivanja, bilo moguće spoznati ono što je J. Belamarić u svojem tekstu izrazio kao "chiaroscuro sveden na dijelove inkarnata lica i ruku, i na pomalo kruto tijelo raspetoga Krista prekriveno rafinirano slikanom dijagonalnom mrežom krvavih kapljica". Te slikarske finese bilo je moguće uočiti jedino u situaciji kad je raspelo bilo izložak u muzejskoj zbirci, donekle na vizualno prikladnome mjestu uz južna vrata katedrale, a gotovo nikako na početku njegova fizičkoga života, a, na žalost, i danas kad je obješeno pod svod katedrale.

Naravno da se postavlja pitanje je li za doživljavanje Jurjeva djela važniji doprinos koji ono daje obnavljanju kasnogotičkog ugođaja romantičke unutrašnjosti trogirske katedrale ili pak neposredni dodir s njime kao sa slikarskim djelom koje govori vlastitim jezikom i izvan konteksta izvornog smještaja. U prvom slučaju dobiva na vrijednosti ambijent crkve, a gubi se neposredni doživljaj slikarskog umijeća. U drugom slučaju ambijent crkve ostaje takav kakav je katedrala imala skoro čitava vremena postojanja, a slikano raspelo postaje dostupno svakom čovjeku u svim svojim vrijednosnim slojevima. Moram reći da bih se opredijelio za drugu varijantu, jer je onu prvu moguće doseći i kvalitetnom replikom koja bi ambijentu vratila mogući kasnogotički ugođaj, a ljubiteljima Jurjeva djela mogućnost njegovo doživljavanje u neposrednom kontaktu. Čak bi i konzervatorski gledano u odnosu na trajnost i sigurnost izvornog raspela bilo povoljnije da ga se čuva u kontroliranim uvjetima muzejske izložbe, a ne u ambijentu crkve u kojoj je teško postići najbolje klimatske uvjete za život umjetnine.

Za i protiv

Možda nije na odmet reći da se mogućnost uporabe kvalitetne replike u ovakvim slučajevima, kad je replicirano djelo na dostatnoj udaljenosti od potencijalnoga gledatelja nije moguće utvrditi razliku između originala i replike, povećava s udaljenošću iz koje je jedino moguće sagledavati određeno djelo, a da se time ne dovodi u pitanje izvorna atmosfera ambijenta u koji je uklopljena spomenuta replika. O tome smo svojevremeno govorili kad je bila u pitanju rekonstrukcija srušenih crkava u odnosu na njihovu ulogu u krajoliku, gdje su faktor udaljenosti i uloga arhitekture u definiranju slike krajolika i prepoznavanja zavičaja bili presudni za odabir replike crkve, a ne nove kreacije.

Bez obzira na moje osobno mišljenje, ova tema može biti poticaj za ozbiljnu strukovnu raspravu u kojoj bi se razmotrili svi relevantni argumenti za i protiv, i nakon čega bi naša konzervatorska teorija formulirala neke nove spoznaje temeljene na iskustvu i na verifikaciji rezultata toga novog konzervatorskog iskustva. Predstojeći kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti možda bi moglo biti mjesto za načinjanje takve rasprave, kad je već umrlo društvo hrvatskih konzervatora. Z

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
na temelju članka 1. i 10 a. Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi (Narodne novine, br. 47/90 i 27/93.)
raspisuje

N A T J E Č A J
za poticanje hrvatskoga glazbenog stvaralaštva

I.
Na natječaj se prijavljuju autori ili skupine autora s djelima koja su nastala u 2000. godini, a za koja nisu primili autorsku naknadu.

II.
Prijavljuju se djela u sljedećim kategorijama:
– glazbeno-scenska djela
– orkestralna djela
– vokalno-instrumentalna djela
– komorna djela
– zborska djela

III.
Potrebno je priložiti partituru, odnosno vrpcu za elektroakustička i multimedijalna djela, s oznakom trajanja djela.

IV.
Prijavljena djela ocjenjuje Stručno povjerenstvo koje imenuje ministar kulture. U svakoj kategoriji izabiru se dva djela, a ukoliko djela nema u nekoj od navedenih kategorija ili prijavljena djela ne zadovoljavaju kvalitetom, moguće je u ostalim kategorijama povećati broj nagrada. Ministarstvo kulture određuje visinu stimulacije.

V.
Pravo sudjelovanja u ovom natječaju imaju državljani Republike Hrvatske.

VI.
Radovi iz točke I. ovog natječaja predaju se ili šalju preporučeno poštom na adresu: **Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, Trg hrvatskih velikana.** Natječaj je otvoren 20 dana od objave u sredstvima javnog priopćavanja.

LIKOVNOST

Izložba

Zadar uživo – grad na krivo

Zadar je manifestacijom *Zadar uživo* konačno dobio priliku proviriti u suvremenu hrvatsku likovnu produkciju

Zadar uživo / Close Circuit City , 13. – 19. kolovoza 200., umjetničke intervencije u urbanom prostoru

Ivica Neveščanin

Đorđe Jandrić, Navigare, 2001.

Andreja Kulunčić, City Walk, 2001.

Represija nad slobodom umjetničkog izražavanja, cenzuriranje prava na različito mišljenje pokazatelji su retrogradnih afektacija pasivnih sredina

"U Zadru se takva umjetnost neće izlagati". Ako je vjerovati novinama, tu je rečenicu izjavio zadarski gradonačelnik Božidar Kalmeta nakon što mu je doturena informacija da je na Narodnom trgu, nekoliko metara od njegova ureda, izložen kristalni pribor za drogiranje, instalacija češkog umjetnika Jirija Černickog u sklopu izložbe umjetničkih intervencija u urbanom prostoru *Zadar uživo*. Ne zna se što je kazao nadbiskup Ivan Prenđa kad su ga obavijestili da su na katedralu objesili brodske bokobrane, no zna se da ih je skinuo. Zanimljivost koja oba događaja čini bizarnim i zadarski karakterističnim, nije kao što se dade pomisliti, doslovno (ne)razumijevanje umjetničke slobode izričaja, već činjenica što ni crkveni ni svjetovni poglavari ovoga grada nisu uopće vidjeli ono što su zabranili! Kad se tomu pridoda vandalsko uništavanje instalacije *Nakon Ante Gotovine* češkog umjetnika Milana Kohouta, izložene na gradskim bedemima kao komentar susjednog jumbo-postera uniformiranoga generala, doista se vrijedi zapitati o toleranciji lokalnih institucija prema jednoj vrsti umjetnosti koja je, kaže kritika, desetljećima normalna činjenica normalnih i zrelih gradskih sredina. Jer, zapisao je Vinko Srhoj, "ako gradonačelnik i nadbiskup skidaju umjetničke radove, vandali imaju zeleno svjetlo da ih pod okriljem noći 'komentiraju' na svoj destruktivan način. Ili, kako bi rekli politolozi, rat je nastavak politike drugim sredstvima, a u našem slučaju vandalizam je produžena ruka gradskih i crkvenih zalaganja za izgon nepoćudnih oblika umjetnosti".

Gošća izložbe *Zadar uživo* Joanne Richardson, teoretičarka i filozofkinja iz Amerike, ocijenila je reakcije sredine zabrinjavajućima i pomalo zastrašujućima. Represija nad slobodom umjetničkog izražavanja i cenzuriranje prava na različito mišljenje za nju su pokazatelji retrogradnih afektacija pasivnih sredina.

Umjetnost u javnom prostoru

Kustosica i likovna kritičarka Iva Rada Janković projekt je zamislila kao istraživanje novih umjetničkih modela koji se temelje na susretanju i međudjelovanju umjetnosti i javnog prostora, povijesnih slojeva i suvremenih medija. U jeku turističke sezone, objasnila je, umjetnici će elektroničkim slikama, ambijentalnim intervencijama, video performansima i zvučnim instalacijama na različite načine komunicirati s gradom, upozoravati na njegovu stvarnost te otkrivati bolne i svijetle točke u njemu.

Prvi se radom *space=space: zadar city square* predstavio Zagrepčanin u Amsterdamu Darko Firitz. On je u prostor glavnoga gradskog trga odlučio intervenirati tehnikom *close circuita* – izravnim prijenosom video slike. Kameru je postavio na vrh kandelabra, odakle je situacije s trga izravno prenosio na praznu podlogu obližnjega gradskog sata. Kazaljke na satu Fritz je nakratko zamijenio projekcijom stvarne situacije na trgu, a ista se slika projicirala i u prostor Gradske lože. Izjednačavanjem stvarne i posredovane slike događanja, kao i samim izborom lokacije, Fritz otvara priču o neposrednosti javnog kao mjesta ultimativne simulacije stvarnosti, koju realiziraju reakcije prolaznika, njihovo zadržavanje kako bi se *ogledali* na projiciranim slikama, u *zrcalu medija*, ili možda prepoznali na izložbenom zidu Gradske lože.

Izravni prijenos video slike odabrala je i Kristina Leko za svoj rad *Ribe*. Umjetnica je u klaustar Franjevačkog samostana prenijela sliku riba kako plivaju oko potopljenog kipa Bogorodice. Kamera je bila postavljena u podmorju nove rive, a prijenos je ostvaren pomoću stotinjak metara kabela. Za razliku od nadbiskupa, franjevci su bili oduševljeni Kristininim pristupom temi odnosa božanskih i prirodnih bića. Usklađena ambijentalnost i nijema tišina podmorja uronjene u kontemplativnu tišinu franjevačkog klaustra posredovane su slikom žive religioznosti, što je pojedine franjevce potaknulo da projekciju poprate molitvom, a Kristinu Leko pozovu i sljedeće godine.

Što je neprimjereno

Rad *Navigare* Đorđa Jandrića sastojao se od dvaju dijelova. Prvi je uključivao *ready-made* intervenciju na vanjskom bočnom zidu katedrale sv. Stošije, a drugi zvučnu instalaciju u caffe-galeriji *Gina*. Jandrić je uza zid jedne od najljepših romaničkih crkava na istočnoj obali Jadrana objesio četiri velika gumena bokobrana, stvarajući čitljivu metaforu duhovne obrane pred naletima vehementnog vremena, utočištu, sigurnosti, ali i priču o žrtvovanju za nešto u što se vjeruje. Na drugom kraju Poluotoka iz kafića je trebala treštati buka brodskog motora. Prenošenjem predmeta i zvukova iz jednog konteksta u drugi Jandrić je komunikaciju mjesta otvorio komunikaciji kroz prostor i vrijeme. Na žalost, njegova je intervencija u Zadarskoj nadbiskupiji ocijenjena kao neprimjerena, samo tridesetak minuta nakon postavljanja.

Sličnu je sudbinu doživio gost *Zadra uživo* Čeh Jiri Černicky, koji je u izlogu Galerije Heruc na Narodnom trgu postavio pribor za drogiranje izrađen od skupocjenoga češkog kristala. Hipertrofirana injekcija, žlica, plamenik i prozirna vrećica bijelog praha zasmetale su gradonačelniku, koji je rad *Heroin Crystal* shvatio kao poticanje na ovisnost i postupio cenzorski. Tražeći zajedničku socijalnu nit Zadra i Praga Černicki je ustvrdio šokantno visoke brojeve ovisnika u oba grada. Izlog ekskluzivne trgovine s kristalnim narkomanskim priborom šamar je bešćutnom konzumizmu u kojem kritičnost posustaje pod hedonizmom tipa *anything goes*.

Provokacija socijalne tolerancije

Dalibor Martinis u Zadru je nastavio svoju binarnu seriju performansom *Razgovor*, zasigurno najdojmljivijim radom viđenim na *Zadru uživo*. Martinisov interes za mogućnost komunikacije, prijenosa poruke binarno kodiranim znakovima koji definiraju svijet digitalnih komunikacija, pokazao je u radu *News Program* izvedenom na Markovu trgu u Zagrebu. Tamo je sa zvonika Sv. Marka zvonima emitirao prema Sabornici i Banskim dvorima kodirane vijesti. U Zadru je napravio iskorak i pokrenuo dijalog između zvonika katedrale Sv. Stošije i obližnjeg zvonika Sv. Marije. Martinis je batovima udarao zvona proizvodeći visoke i niske tonove putem kojih je prenosio *tajnu poruku* o svojim obiteljskim vezama sa Zadrom. Iz zvonika Sv. Marije na isti način odgovarala je sestra Anica. Martinisova serija nailazi na različite reakcije sredina u kojima se izvodi. Kodirana poruka binarnog sustava puštena u tradicionalni komunikacijski kanal Martinisova je provokacija socijalne tolerancije prema *nerazumljivom* koje se *prenosi* jednakom snagom razumijevanja kao i svima razumljive stvari.

Video umjetnik, filmski autor i slikar Vlado Zrnić za svoj rad *Rosa* izabrao je sporednu gradsku ulicu, nedaleko glavnoga gradskog trga. Zrnić je vodom napunjene prozirne plastične vrećice postavio na zemljanu površinu iznad ukopanog rezervoara za gorivo obližnje Kazališne kuće, ograđenu željeznim rešetkama. 'Orosivši' zemlju umjetnik prepoznaje uzmak prirodnog pred urbaniziranim prostorom te jedan zapušteni gradski prostor tretira kao imanentni dio prirodnog sustava čiju 'prirodnost', shodno ekološkom *inputu*, valja obnavljati ako ga se želi sačuvati.

Na lokalnom radiju Donat FM Rino Efendić iz Splita predstavio je svoju novu zvučnu instalaciju *hadadazadasdaar*. U trajanju od tri minute Efendić je na podlogu od gradskih zvukova snimljenih za noćne šetnje Zadrom intervenirao pulsirajućim elektronskim refrenima i vlastitim dahtanjem, afirmirajući umjetnost izvan zadanih komunikacijskih kanala.

Zaboravljeni je kanal na svjetlo dana iznio i mladi student širokobriješke akademije Boris Kajmak iz Zadra. Na negdašnjem kapitoliju antičkog Foruma Kajmak je u odvodni kanal sa žrtvenika smjestio crvenu kartonsku vrpcu. Crvena traka priziva krv koja je nekad povezivala posvećeno mjesto ritualnog smaknuća s poklonicima kulta, a kanal vodi na pločnik Foruma, mjesto gdje je nekad stajala masa. Povezivanjem prošlih i sadašnjih vremena Kajmak unosi semantičku zbrku u prostor povijesnog pamćenja. Žrtvovanje i žrtva, kojom provocira bokove katedrale Jandrić, utemeljena je na vjeru u spasenje duha. Kajmak pak dekonstruira mitotvorački plan aktivirajući zaboravljeno mjesto kulta, otvarajući njegovu snagu bez pravog dovršenja. Žrtve su i onda i sada nevine, a na krvnike se više ne gleda kao na svećenike.

Idilična svakodnevnica

Marijan Crtalić je na Trgu pet bunara izveo video performans *Obezrazumljenje 2*. Izvedba je zbog tehničkih problema bila otkazivana nekoliko puta tijekom večeri, što nije umanjilo žestinu Crtalićeva nastupa. Pojavio se s dvojicom pomagača s gitarama i slušalicama na ušima koji su pokušavali skinuti glazbu s prvog albuma grupe *Majke Razum i bezumlje*. U pozadini je pušten video materijal sa scenama iz njegova privatnog života. Pokušaj je stvarao toliko nepodnošljivu galamu da je organizatorica izvedbu prekinula nakon desetak minuta. Crtalićev način traženja samozaborava u vrtoglavim zabavama i performansima koje je proteklih godina izvodio čin je nemirenja s naizgled idiličnom svakodnevnicom iscijeđenom od svakog dubljeg smisla.

Rad Andreje Kulunčić *City Walk* predstavljen je gotovo tjedana dana po svršetku manifestacije zbog tehničkih neprilika pri tisku njezina gradskog vodiča. Riječ je zapravo o alternaciji stereotipnoga gradskog vodiča s kulturno-povijesnim informacijama, umjesto kojih je umjetnica za šetnje gradom obavila desetak kratkih razgovora s običnim ljudima, stanovnicima Zadra. Različitih profesija, dobi, svjetonazora, interesa i stavova, govore o zadarskoj svakodnevnici koja turističkim nomadima ostaje skrivena. Vodič je oblikovan kao letak na rasklapanje, a dijelila ga je sama organizatorica po gradskim ulicama uz nazočnost televizijskih kamera emisije *Transfer*. Rad Andreje Kulunčić, kao i onaj Dalibora Martinisa, zasigurno je najzanimljivije ostvario komunikaciju s neotkrivenim gradom.

Zadar je manifestacijom *Zadar uživo* konačno dobio priliku proviriti u suvremenu hrvatsku likovnu produkciju. Vidjet ćemo hoće li to postati navada ili tek jednokratna *provokativna ekstravagancija* za ovdašnje vlasteline. Provjetravanje Zadra, kao i svake naše provincije, ne ide lako. Z

glazba

Drama prikrivene građanske kritike društva

Zemlji bez prethodne vlastite operne tradicije može se tolerirati da ovim prvencem nadoknađuje određene dugove iz prošlosti

Asim Horozić: *Hasanaginica*. Gostovanje Opere *Narodnog pozorišta Sarajevo*. Zagreb, Hrvatsko narodno kazalište, 19. rujna 2001.

Trpimir Matasović

Premda je fenomen takozvane nacionalne opere karakterističan ponajprije za 19. stoljeće, u nekim se manjim i/ili mlađim nacijama javlja i tijekom čitavog prošlog vijeka. A u kakvo god glazbeno ruho bila zaodjenuta nacionalna opera, neki su elementi u njoj stajaća pojava. Uz gotovo nezaobilazne izravne ili neizravne glazbene reference na nacionalni folklor, tu je još i njihova tematika. U službi iskazivanja *izvornih nacionalnih vrijednosti*, ova djela gotovo redovito posižu za sižeima smještenima bilo u *junački* povijesni kontekst, bilo u *neiskvareni* ruralni okvir.

Libreto dostojan predloška

S obzirom da ranija jednočinka Vlade Miloševića *Jazavac pred sudom* nije ostavila dubljega traga u bosansko-hercegovačkoj kulturnoj svijesti, prošle godine praizvedena *Hasanaginica* Asima Horozića na sebe je preuzela ulogu prve prave nacionalne opere mlade BiH države. Izbor sižea, koliko god mu okružje bilo i povijesno i ruralno, na vješt način prkosi konvencijama nacionalne opere. Jer, u *Hasanaginici* nema ničeg *junačkog*, dok je u prividno idilični ruralni okvir smještena osobna tragedija uzrokovana čvrstim društvenim konvencijama. Ponešto paradoksalno, *Hasanaginica* tako postaje drama prikrivene *građanske* kritike društva, što je i opet element krajnje netipičan za *nacionalnu* operu.

Horozićeva *Hasanaginica* je uostalom i inače višeslojno djelo, pogodno za različite razine iščitavanja. Doduše, zasluga za to pripada prije svega Nijazu Alispahiću. Njegov izvanredan libreto u svom duhu ostaje vjeran narodnom predlošku, vješto kombinirajući izvorne i novonastale osmeračke i deseteračke stihove. Na dramaturškoj razini Alispahić ostvaruje odmjereni protok dramskih zbivanja, ostavljajući ipak dovoljno prostora za zakonitosti operne forme, u kojoj će se naći mjesta za arije, ansambl-prizore i plesne točke. Ipak, najveća vrijednost Alispahićeva libreta leži u uspjelom prebacivanju svevremenosti književnog predloška u novi, scenski medij.

Dugovi iz prošlosti

Glazba Asima Horozića je pak, prilično očekivano, građena na pitkom korištenju orijentalne melodike. Ondje gdje ostaje vjeran tradicionalnom pristupu folklornoj građi (pri čemu asocijacije na stvaralaštvo Jakova Gotovca vjerojatno nisu slučajne), Horozić stvara glazbeno kompaktnu cjelinu. Na žalost, povremena zastranjenja u *šlagerski* prizvuk s jedne te pretenciozni kvaziavangardni zvuk s druge strane donekle su pokvarila opći dojam. No, u globalu, Horozićeva glazba ipak *drži vodu*, ponajprije zbog dobro iskorištenih potencijala mahom belkantističke i nadasve pristupačne melodioznosti. Ovakav tip nacionalne opere pripada doduše svojim izričajem kraju 19. ili početku 20. stoljeća, no zemlji bez prethodne vlastite operne tradicije može se tolerirati da ovim prvencem nadoknađuje određene dugove iz prošlosti.

U tom svjetlu valja promatrati i vizualni identitet sarajevske *Hasanaginice*. Premda u posve tradicionalnim okvirima, on je podjednako raskošan u svojoj scenografskoj, kao i kostimografskoj komponenti. Hasanagini *bijeli dvori* upravo su takvi, a Radovan Marušić nije štedio truda obogatiti ih izdašnom, ali još uvijek nadasve ukusnom aplikacijom istočnjačkih ornamenata. Na istoj liniji bili su pak i atraktivni stilizirani kostimi Vanje Popović.
U takvu je okviru Sulejman Kupusović realizirao klasičnu i nepretencioznu režiju, pri čemu donekle prenaglašeno inzistiranje na simetričnosti slike ipak nije poremetilo neprekinuti vizualni sklad predstave. Prilika za snimanje efektnih fotografija bilo je gotovo u svakoj minuti predstave.

Impresivne vokalne kreacije

Hasanaginicu su, međutim, najviše iznijeli odreda vrhunski vokalni interpreti. U naslovnoj ulozi je Amila Bakšić zamor glasovnog materijala višestruko kompenzirala uvjerljivom i upravo potresnom dramskom kreacijom. Prava zvijezda bio je besprijekorni Hasanaga Ivice Šarića, a gotovo na istoj vrhunskoj razini bili su i Margit Tomik i Ivica Čikeš. Nakon dugo vremena čuli smo i Krunoslava Cigoja, i to u iznenađujuće dobroj formi. Osobito pak veseli činjenica da su se čak i u epizodnim ulogama istakli veliki potencijali mladih snaga sarajevske opere Lejle Jusić i Denisa Isakovića.

Nešto slabije sreće bio je dirigent Miroslav Homen, koji je povremeno morao *hvatati konce* ponešto nedisciplinirano orkestra Sarajevske filharmonije. No, i u takvim je, za njega ne baš idealnim okolnostim, Homen uspio očuvati kontinuitet, pa i uvjerljivost glazbenog segmenta predstave.

Gostovanja kao poticaj

Reakcija zagrebačke publike na ovu u cjelini uspjelu i visoko profesionalnu predstavu bio je očekivan – pri kraju dugotrajnog i gromoglasnog pljeska publika je bila na nogama, a to je prizor koji se u zagrebačkoj Operi ne viđa svaki dan. Pogotovo ne kad su u pitanju operne produkcije naše *središnje nacionalne kuće*. Stoga ovo, ali i sva slična gostovanja treba pozdraviti, s obzirom da se upravo zahvaljujući njima zagrebačka publika može uvjeriti da se dobru opernu produkciju može napraviti i u puno težim uvjetima nego što su oni u Zagrebu. U konačnici, možemo još samo priželjkivati da gostovanje Opere sarajevskog *Narodnog pozorišta* nadahne i zagrebačku Operu na određene kvalitativne pomake u vlastitim produkcijama.

film

Rijetko odbojan film

Teško onima koji su sami – ovdje neće pronaći niti trunku solidarnosti ili prkosa ostatku svijeta, a još manje bar natruhu ideje da bi ljudsko biće zapravo moglo živjeti i – samo!

***Dnevnik Bridget Jones* (Bridget Jones's Diary, 2001.), režija: Sharon Maguire**

Milijan Ivezić

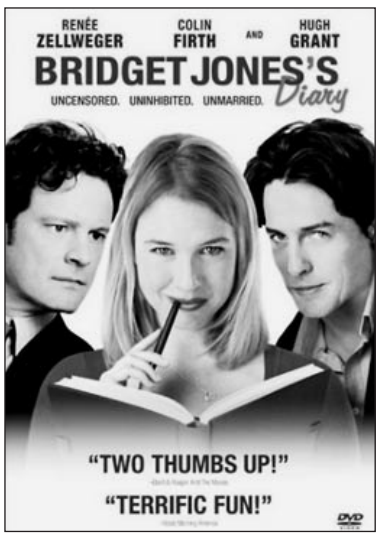

Kad su uslijedile kritike nakon Cronenbergova filma *Sudar*, poveći je broj kritičara iznenađujuće naveo nemogućnost identifikacije s likovima kao jedan od glavnih nedostataka. *Dnevnik Bridget Jones* je, budite bez straha, pravo utočište za sve one željne identifikacije, bilo zato što su to jednom davno pročitali u nekoj knjizi koja se bavi teorijom filma, ili jednostavno zato što su suosjećajne duše kojima je stalo do Bridget i njezinih problema (a to su, navodno, žene koje su prešle tridesetu, koje piju i puše, bez djece su i bračnog druga, a biološki sat otkucava… znate već kako to ide). Ono što je zaista odbojno u ovom filmu, a trudit ću se o njemu razmišljati što manje sa strukovnoga gledišta jer ne funkcionira ni s te strane, ideja je da jedna žena mora, na bilo koji način, pronaći "idealnog" muškarca kad prijeđe tridesetu. Teško onima koji su sami – ovdje neće pronaći niti trunku solidarnosti ili prkosa ostatku svijeta, a još manje bar natruhu ideje da bi ljudsko biće zapravo moglo živjeti i – samo! Nemam ništa protiv romantičnih komedija kakve su *Ja u ljubav vjerujem* ili *Zgodna žena*, ali *Dnevnik Bridget Jones* eksploatacija je koja čak niti taj posao, a to je površna zabava gledatelja, ne ispunjava kako treba.

Nedoumice s Bridget

Redateljica Sharon Maguire nikako ne može odlučiti je li Bridget (Renee Zellweger) usamljena ili ne. U nekoliko scena vidimo kako se alkoholizira u osami svojeg stana, no u većini drugih scena ona je ili na poslu, ili je s prijateljima, ili s muškarcima koji je žele. Bridget je, navodno, "overweight", i zbog toga moramo gledati njezinu stražnjicu u krupnom planu. Činjenica, Renee Zellweger jest malo krupnija nego inače, ali ne znam bih li to nazvao problemom s težinom. Možda po pravilima nekih ženskih časopisa. Dalje, Bridget navodno govori ono što joj je na umu i time stvara neprilike. Ono što čini je često upravo suprotno – skriva misli i samo napola promrmlja istinu što potom stvara konfuziju.

Hej, pa Bridget ima dobro plaćen posao, ima prijatelje kojima je stalo, ima dva muškarca koji je žele i bore se za nju – ma kakvi bili njihovi razlozi – u čemu je onda problem? Koga izabrati? Cijelu stvar još nepodnošljivijom čini nešto što je u dobroj

mjeri inaugurirala *Ally McBeal*; kad Bridget hoda ulicom, na velikoj reklami možemo vidjeti podatke o njezinu osobnom životu: broj popušenih cigareta, ispijenih flaša vina, i tako to… U *Ally McBeal* često možemo vidjeti slične fantastičke upade u realnost; na primjer kad Ally vidi zgodnog muškarca te isplazi jezik do poda, ali *stvarno*, kao u animiranom filmu ili nekoj od scena iz *Strave u ulici Brijestova* (!). Ally je također, kao i Bridget, uvijek "simpatično" iznenađena i zatečena kad god je nešto pitate, što samo po sebi ne mora značiti ništa, iako to zapravo znači da autori žele reći kako je ona "dobra" djevojka koja je ponekad samo malo vragolasta i nešto joj se mota po glavi, a kad joj se netko tada obrati ona se zbog toga osjeća malo kriva. Nekako mi se čini da je riječ o globalnoj zavjeri simpatične otkvačenosti protiv ostatka svijeta. Budite simpatično otkačeni, i sva su vam vrata otvorena.

Za gledatelje svih uzrasta

Bridget inače radi u izdavačkoj kući i želi svojeg šefa Daniela (Hugh Grant) koji bi trebao biti nekakav zavodnik do kojeg obična žena kao Bridget nikako ne može doći. I… onda *dođe*, odmah, malo poslije početka filma. Evo kako film ide dalje; red zavođenja, malo scena s prijateljima, pojava drugog muškarca – konkurenta prvom, koji na prvi pogled nije privlačan (jadna usamljena Bridget!), rasplet, kraj. Naravno da svaki iole filmski potkovaniji gledatelj *zna* s kim će na kraju ostati Bridget. To spada u područje jednostavne logike, zar ne? Ovo, na kraju, nije film tipa *Moj dečko se ženi* u kojem možemo uživati u ponešto neuobičajenom obratu. Ovaj film, jednostavno, nema iskupljujućih karakteristika. Pogledajte samo lik Bridget Jones utjelovljen u glumici Renee Zellweger; napravljen kao model zadovoljenja gledatelja svih spolova. Ako ste žena – suosjećajte; ako ste muškarac – onda ste sigurno slični jadnom kolegi debeljku iz filma, gospodinu Fitz-Herbertu kojeg ona duhovito zove titspervert i slinite za njezinom oskudno odjevenom, utegnuto-raskošnom figurom. Jedan od plakata iz gornjeg rakursa prikazuje Renee Zellweger kako sjedi na podu prekriženih nogu u nekakvoj barbie-pedofilskoj kombinaciji odjeće i boja što sve skupa neodoljivo vuče na prikaz djeteta koje molećivo gleda neku odraslu osobu koja stoji iznad nje. Grozomorno. Nisam čitao knjigu, no poslije filma sigurno i neću. Nepravedno prema knjizi, ali što se može, autorica će to već nekako preživjeti.

Zapravo su ovako odbojni filmovi vrlo rijetki. Ovdje možete naći više nego zanimljivu Embeth Davidtz (možete je vidjeti u *Posrnulima*, izvrsnom natprirodnom trileru Gregoryja Hoblita s Denzelom Washingtonom) čije lice upravo zove na glavnu ulogu jer je puno previranja i tajni iza hladne i pomalo nepomične fasade, kako glumi konkurentovu djevojku, tip kojeg inače glume tjelesno atraktivnije, recimo "upadljivije" žene. Možete naći prokušanu formulu (*Ja u ljubav vjerujem*) uvođenja američke glumice, da ne kažem "zvijezde" u britanski film.

Možete li naći sebe kako suosjećate s Bridget?
Ja ne mogu.

CEDETEKA

Čudna čahura

Björk, *Vespertine*, One Little Indian/Aquarius Records

Krešimir Ćulić

Nevjerojatno je kako neki izvođači i sastavi uspijevaju živjeti od stare slave i svoju pseudo umjetnost prodavati i pod nove albume, koji očito po inerciji ili pak zbog želje da se bude *in* dobivaju previsoke ocjene. Najbolji primjer za to je *Vespertine*, novi album poznate islandske pjevačice Björk, umjetnice koja je nekad svojim samostalnim albumima (za sjajan *Debut* 1994. godine više no zasluženo dobila je *Brit Award* za najboljega inozemnog umjetnika) i sa svojim sastavom Sugarcubes slovila za originalnu pjevačicu i vrlo darovitu autoricu. I dok je malena, simpatična Islanđanka nekada u vodama alternativnog i eksperimentalnog popa, rocka, a u tinejdžerskim danima i punka "plivala kao riba", već na prošlogodišnjem albumu *Selmasongs* – soundtracku iz filma *Dancer In The Dark* Larsa Von Triera –zapala je u čudan glazbeni svijet u kojem se jedva prepoznavala, sve je bilo mutno i nedorečeno. I dok se taj čudnovati album mogao eventualno pripisati njezinoj većoj usredotočenosti na filmski debi – jer u *Plesaču u tami* je imala zapaženu, hvaljenu ulogu – a manjoj na stvaranje glazbe, doista nije jasno čime bi se mogao objasniti način stvaranja glazbe kao na albumu *Vespertine*. U slobodnom prijevodu Vespertine znači predvečerje, i album se tako i doima, kao da je sve u nekom polumraku gdje se ništa ne nazire i ne zvuči jasno. Sve je pomalo eterično, nema klasične ritam sekcije, basova i otvorenih tonova. Sigurno je da ne može biti sporan sam način stvaranja albuma i želja da se bude drukčiji, no rezultat je iritantan. Björk u svakoj pjesmi pjevuši (zapravo i ne pjeva

normalno) gotovo identično, a sve je temeljeno na njezinu vokalu, tek tu i tamo proradi bas, koji podcrtava psihodeličnu atmosferu. Sve je puno zvukova harfi, sintesajzeri kreiraju atmosferu kakva vjerojatno postoji u raju, oko riječi kao da se otvara stotine glazbenih kutijica koje slušatelja, istina, ne uspavljuju, ali ga nakon treće pjesme dovode u stanje dosade. Istina je da se ovim albumom Björk posve svjesno distancira od bilo čega bliskog *mainstreamu*, odnosno imalo konvencionalnijem glazbenom izrazu i time pokazuje da joj je bitan osoban stav i svijet, a ne velike naklade, no isto tako je istina da je ovo ploča za ljude koji će se strahovito (i mnogo puta) morati potruditi da uđu u taj čudan glazbeni svijet. Nije sigurno da će u tome i uspjeti jer taj svijet pripada Björk i posve je netipičan, hermetičan i introspektivan. Ovo je vrlo težak album koji se ni u jednom trenutku ne otvara. Ime jedne od pjesama je *Cocoon,* a sama Björk rekla je da ga doživljava kao čahuru.

Ima nade

New Order, *Get Ready*, London Records/Dancing Bear

Get Ready! Budite spremni! Pred vama je rijetko dobar pop rock album i izvjestan kandidat za titulu albuma godine. Nakon punih osam godina, New Order vratili su se u velikom stilu, gotovo savršenim albumom. Iako nikad nisu formalno objavili svoj razlaz, sve je upućivalo na to. Posljednji studijski album *Republic* objavili su 1993., a članovi grupe posvetili su se privatnim projektima – Bernard Sumner udružio se sa sjajnim bivšim gitaristom The Smithsa, Johnny Marrom i napravio Electronic, Petar Hook osnovao je Monaco, dok su se bubnjar Stephen Morris i njegova djevojka, klavijaturistkinja New Ordera, Gillian Gilbert posvetili svom duetu The Other Two. Unatoč povremenim bljeskovima ti su projekti ostali u sjeni velikog imena New Ordera, a članovi su se zaželjeli zajedničke svirke. Kako samo tek počinje prva kompozicija *Crystal*: Intro-klavijatura Gillian Gilbert, njezin eteričan, prekrasan vokal, prepoznatljiv bas Petera Hooka počinje pumpati, spremno se ubacuje ritmička podrška raspoloženog Morrisa, a zatim sve to poprati Sumnerova strastvena gitaristička svirka. Bend zvuči tako poletno, energično i nadahnuto kao da je 1979. i upravo odrađuje uspješnu turneju Joy Divisiona. Doista, nakon smrti Iana Curtisa, kultnog pjevača Joy Division, i promjene imena u New Order, sastav je imao brojne kreativne trenutke. Uostalom, autori su antologijskog singla – legendarnog *Blue Monday*, koji je odmah po objavljivanju postao najbolje prodavanim singlom svih vremena, spojivši

na jedinstven način fascinaciju disco-beatom s alternativnim pop-rockom. Novi album mu je u kreativnom smislu gotovo identičan – jedan je od onih albuma koje ne možete prestati slušati – baš kao što kaže refren sjajne *Slow Jam*: *I Can't Get Enough Of This*. Na ovom albumu New Order očito pružaju vrhunac svog talenta, a ujedno se vraćaju gitarističkom zvuku i rockerskim korijenima bliskim nekadašnjem zvuku Joy Divisiona. Vrlo su zanimljiva i gostovanja na albumu, pa tako u pomalo punkerskoj *Rock The Shack* sudjeluju Bobby Gillespie i Andrew Innes iz grupe Primal Scream, a u *Turn My Way* pjeva Billy Corgan iz Smashing Pumpkins. Pjesmom *Primitive Notion* i asketskim, šupljim gitarskim ehom vraćaju se na ishodište Joy Divisiona, poput neke zaboravljene, genijalne *bonus track* s albuma *Unknown Pleasures*, a ujedno pokazuje kontinuitet djelovanja ovog mančesterskog kvarteta. *60 Miles An Hour* jedna je pak od najboljih pjesama koje su New Order ikada napravili. Album *Get Ready* vraća vjeru u stvaranje iskrene i nadahnute glazbe, u današnje vrijeme kad se glazba radi površno i trendovski, poput *fast fooda*, za kratkotrajnu potrošnju.

Bolji od "pravog" benda?

Gorillaz, *Gorillaz*, Parlophone/ Dallas Records

Iako je Damon Albarn, vođa britanskog alter rock sastava Blur, virtualni projekt-band Gorillaz prvobitno zamislio kao neformalni ego trip i odmor od matičnog benda, Gorillaz su neočekivano postigli velik uspjeh, a hit singlovi neprestance se skidaju s albuma. Albarn je s Blurom devedesete proveo u određenoj medijskoj sjeni Oasisa, pa i u nekoj vrsti utakmice brit-rocka, no potvrdio se kao velik autor i sjajan frontmen jednoga rasnog i autentičnog rock benda (sjetite se, primjerice, samo fantastične pjesme *Song 2*). Svojim novim projektom potvrdio je neosporan talent i kreativnost, a Gorillaz su postigli velik uspjeh ne samo u Europi nego i u Americi. S obzirom na to da na pozornici tijekom "nastupa" Gorillaz nema živih glazbenika, nego se njihovi likovi i drugi prizori projiciraju na velikom kino-platnu, riječ je o eksperimentalnom pa i ciničnom pristupu pojmovima *koncert* i *turneja* te je stoga paradoksalno da su Gorillaz popularnošću gotovo nadmašili "pravi" rock bend Blur. Album *Gorillaz* sa svih svojih petnaest kompozicija predstavlja vrhunsko glazbeno djelo, napravljeno konceptualno, slično albumu *Play*, Mobyjevu remek djelu. Vesela, uvodna, *Re-Hash*, poluakustična 5/4 s blurovskim ehom, drugi hit singl *Clint Eastwood* koji predstavlja rijetko uspješan spoj alternativnoga i eksperimentalnog rocka s hip i trip-hopom, sjajnim pjevanjem, riječima i refrenom (upravo zahvaljujući njemu Gorillaz su osvojili vrhove top lista većine europskih radio postaja i podigli medijsku prašinu u Americi), zatim *Man Research*, koja psihodeličnim, eksperimentalnim pris-

tupom budi reminiscencije na rane samostalne radove Johna Lydona, a istovremeno razigranim klavijaturama podsjeća na Stranglerse u najboljim danima i *Double Bass,* koja originalno i zanimljivo spaja energičnost punka i melodičnost elektro popa, samo su neke od sjajnih pjesama s albuma *Gorillaz*. Aktualni singl, *19-2000,* ležernom je *laid back* atmosferom i stihovima *Get The Cool* pokorio i Ameriku (gdje Blur, kao i većina britanskih bendova, nikad nisu postigli veći uspjeh). Zanimljivo je da su članovi Gorillaz i Tina Weymouth i Chris Frantz, nekadašnji članovi kultnog njujorškog art rock sastava Talking Heads i članovi rock benda Tom Tom Club. S obzirom na njihovo iskustvo u vodama eksperimentalnog, pomaknutog rocka, sjajno su se uklopili u ovaj projekt-bend. Iako je Damon Albarn i s matičnim bendom napravio dvadesetak antologijskih pjesama, nije pretjerano ustvrditi da je album *Gorillaz* njegovo definitivno remek-djelo (unatoč pomalo infantilnom imidžu i imenu), jedan od onih albuma koji je izvan ustaljenih žanrovskih kategorija i pomodnosti i koji se uvijek može ponovno s užitkom slušati.

Ležernost mekog "ć"

ŠO!Mazgoon, *Umri' ću od bonace*, Aquarius Records

Krešimir Čulić

Kada je 1999. godine objavljen eponimski album prvijenac Šo!Mazgoona, na posustalu i sve otužniju Hrvatsku rock-scenu donio je tračak nade da je moguće svirati i snimati dobru, spontanu i nepretencioznu glazbu i u vremenima posvemašnje medijske i tržišne dominacije užasavajućih sastava i izvođača poput Colonije, Severine, Stavrosa i sličnih. Neobično ime koje označava uzvik (Šo!) kojim se na otoku Braču tjeraju magarci (Mazguni) naznačilo je da se tu krije nešto neobično i zanimljivo. I doista, bend je cijeli album snimio na autohtonom bračkom dijalektu, specifičnom i simpatičnom na kojem se "ć" izgovara neobično meko, a cijela vibra benda i albuma bila je vesela, otkvačena, puna otoku svojstvene magije. Otkud brački dijalekt? Osnivač, pjevač i gitarist Šo!Mazgoona Žan Jakopač korijenima je s otoka Brača, pa je u Zagreb ponio dijalekt svoje none. Kad je osnovao bend, skupio je i pravu ekipu, sjajne glazbenike i entuzijaste – Maxa Juričića na gitari, Borisa Leinera za bubnjevima i Stanka Kovačića na basu, odnosno violončelu. Šo!Mazgoon nedavno su objavili drugi album *Umri' ću od bonace* koji je najavio odličan, pravi ljetni singl *Na Palagružu*, temeljen na ska-ritmu. Po vedrom, ležernom ugođaju pridružuju mu se i *Gomma Natural* i *laid back* atmosferom obojene *Žena žežena* i *Stroh*. Veliko iznenađenje albuma sjajan je duet Žana Jakopača i velikog Olivera Dragojevića u izvrsnoj blues stvari *Jubov gre*. *Bluja* je pak prava "opaka" rock stvar, *Sprovod* bi tekstom i atmosferom savršeno odgovarao nekom crno bijelom kadru Fellinije-

va filma, dok sjajna *Vrime*, prilično mračno obojena, govori o prolaznosti. Kraj albuma obilježava kompozicija *Rusulica* ženske klape Dišpet, koja posve odudara od albuma. Šteta, jer album je u cijelosti vrlo dobar i opet pogađa *u sridu* finom, idealno sačinjenom mješavinom bluesa, reggea, ska-ritma, popa i puno dobre otočke vibre. No, vezano uz klasifikaciju Šo! Mazgoona kao pionira otočnog rocka koju neki cijenjeni kolege ističu, valja napomenuti da je riječ o faktografskoj pogrešci. Naime, autor ovog teksta imao je prilike nazočiti stvaranju snimki hvarskog Gego benda početkom devedesetih i rađanju lokalnog hita *Mama jo(ja)sam lud*. Zbog ratnih okolnosti i Gegotova nedovoljna poznavanja domaćih diskografskih okolnosti, ovaj sastav nije nadrastao status *one hit wondera* splitske regije, no ostaje činjenica da je tako nastao domaći "otočni rock". Bilo kako bilo, Šo Mazgoon su odličan sastav, baš kao što je odličan i njihov drugi album *Umri' ću od bonace*, čiji bi se veći dio u formi *soundtracka* savršeno uklopio u filmove poput *Cinema Paradiso, Mediterraneo* ili *Il Postino*.

glazba

Mužikalije

Koliko vas ima u tom kvartetu?

U glazbeničkim krugovima sviranje svadbi slovi za najprofaniji, ali i najunosniji oblik privređivanja

Karlo Nikolić

S Damirom sjedim u njegovu domu. Dok iz zvučnika dopire žalobni fado Misie mi nastavljamo čavrljati o muzikantskim temama. Postoje ljudi koji neizmjerno vole stolariju, pse, ili rad u vrtu, neki zadovoljstvo nalaze u spremanju dobrog bureka, no malo je vjerojatno da će im vrhunski burek ili stolić donijeti slavu Djanga Reinhardta, Carlosa Santane ili barem Elija Piska. Upravo zato zanimalo me je li postoje zdrave i nezdrave motivacije za početak bavljenja glazbom. “Svaka motivacija koja te nešto nauči može bit zdrava. Ja sam se počeo bavit sviranjem da se riješim nekih kompleksa, ali i iz entuzijazma, nekakve ljubavi prema muzici. Većina današnje zagrebačke scene počela je karijere po kafićima, konobama, ono postoje priče. O svakom se zna ko je di i šta sviral, i kak je tko uspio. Pošteno ili nepošteno. Ljudi se počnu baviti glazbom iz raznih uvjerenja, netko si želi nahranit ego, netko se želi riješit kompleksa, netko je željan, ono, novaca". Prema ovima posljednjima, koji su kao što su Pistolsi ironično izjavili povodom svog ponovnog okupljanja *in it just for the money*, Damir ne gaji baš preveliko poštovanje. “Mnogi muzičari danas funkcioniraju po principu plaćanja, po principu posla. Muzičare održava lova i tu se jednako ponašaju bubnjari, basisti, klavijaturisti, sve je jednako. Nema te spone, entuzijazma koji ih je držao zajedno u onim prošlim zlatnim vremenima o kojima tolko slušamo. Fakat to zvuči utopistički danas, ali kad poslušaš muziku iz tog vremena dobiješ dojam te nekakve iskrenosti. Čak je i Arsen Dedić jednom prilikom na pitanje zašto se tako rijetko bavi filmskom muzikom izjavio da su u ono vrijeme, kad se on time bavio, bili u modi ljudi koji su znali napravit aranžman za orkestar, koji su to znali raspisat, znači poštovao se zanat, a onda su došli nekakvi tipovi s jeftinim keyboardima. Muzičari su danas iskorištavani samo kao netko tko će poslužit da se neka ideja odigra, da se nekoga napravi zvijezdom, da se umjetno stvaraju ti *projekti*".

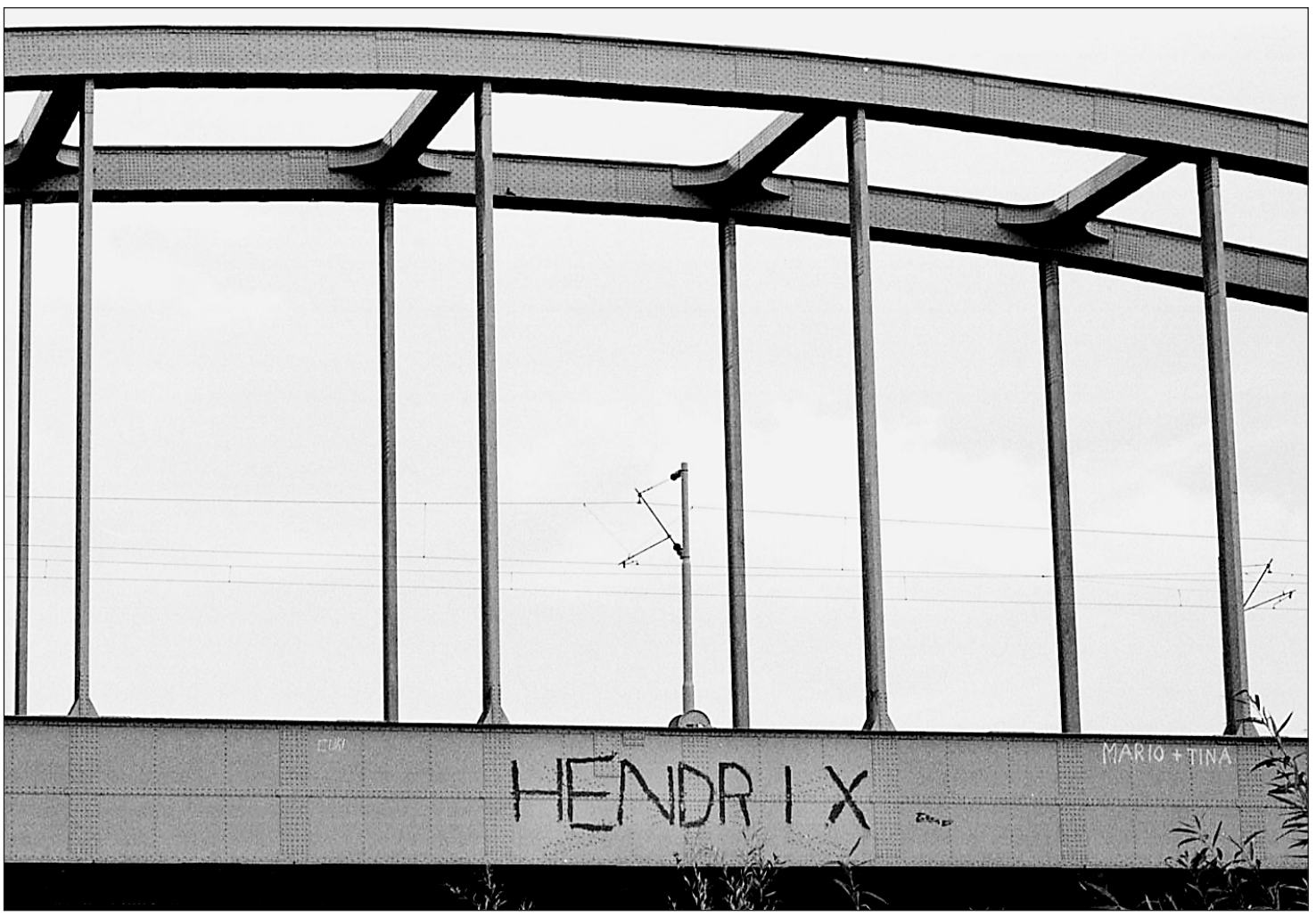

foto: Jonke Sham

Estradni ceh

Nakon sviranja na cesti i po birtijama Damirovo su sviračko umijeće uočili i estradni projektanti. Poučen vlastitim iskustvom on kao i mnogi zdravomisleći ljudi termin estrada upotrebljava s blagim negativnim predznakom. “ Estrada je jednostavno ceh, ko ceh postolara ili trgovačkih putnika. Nema se o tome reć ništa specijalno novo”, priča Damir dok pijuckamo mineralnu vodu još uvijek u ozračju Misijine svjetske boli. “ Najgori momenti nekakvog poniženja u vezi s tim estradnjacima bili su potpomaganje ljudi koji su u muzici radi nekih sasvim drugih razloga. Zapravo nije teško svirat s tim ljudima, teško je s njima dijelit hotelsku sobu, putovat kombijem, bit izložen njihovoj energiji kojom te non-stop upliću u njihov svijet. Ne postoji neki specijalan koncert niti izvođač koji bi možda bio najgori, međutim većinu tih ljudi koji su na estradi veže jasna stvar da te žele uvuć u svoju priču. Sjećam se kak smo svirali u jednom kafiću i došo je jedan stari estradni gmaz kojem je karijera krenula nizbrdo, i sad je počel s nama pričat, valjda mu se dopalo kak smo svirali u kafiću za malo para jer je i on počeo po konobama i kafićima. Naručio nam je piće i počeo nas davit svojim pričama kako je i on nekad bio ispravan što je, znaš ono super, ali zašto je on sad kad mu je karijera krenula nizbrdo osjetio potrebu da se nekom ispovjedi. Ko da je htio reć: *Pa nisam ja to tak mislio, stvari su se otele kontroli.* Nisu se stvari otele kontroli nego ne možeš pred ljude ako si napravio nešto što je bilo samo u komercijalne svrhe. Dok sviraš s takvim ljudima sve ti sliči na bauštelu, znaš da moraš nešto odraditi samo zbog para i cijelo vrijeme se osjećaš loše. "No, nije sve bilo ni tako crno. “Recimo, dogodilo se da smo na nekakvom sessionu svirali zajedno s Oliverom Dragojevićem i na kraju završili na repertoaru Ray Charlesa, Stevie Wondera, Georgea Bensona. S tim čovjekom je stvarno bio gušt muzicirat. Došao je i proveo dva, tri sata s nama, sjeo i sviro ko da se znamo s klupice u školi. Nije bilo nikakvog estradnog prenemaganja, stava, a moglo ga je biti jer je čovjek stvarno hodajuća legenda. Većina pravih, predanih muzičara vrlo su jednostavni ljudi.” Zahvaljujući upravo svom iskustvu djelovanja u neposrednoj blizini predanih, ali i prodanih hrvatskih estradnih umjetnika, Damir mi je ispričao i nekoliko bizarnih tragikomičnih zgoda na zadanu temu. Dvije su me se naročito dojmile.

Fade out

Prva govori o našem poznatom latino zavodniku sonornoga glasa koji je, kad je trebao održati svoj veliki koncert u pratnji gudačkog kvarteta, isprva oduševljeno prihvatio prijedlog, a onda se obratio glazbenicima: *O.K., a koliko vas ima u tom kvartetu !?*. A druga je možda još i veći biser jedne od istarskih pjevačkih zvijezdi. Na snimanju albuma raspjevanom gospodinu predloženo je da stvar završi s *fade outom*, na što je glazbena legenda upitala koliko to košta. Čim je saznao da će za taj zahvat morati izdvojiti tričavih hiljadu maraka, inzistirao je da *fade out* bude preko cijele pjesme. Možda to i nije bila tako loša ideja. "Postoje zajebancije i štosevi koji su se dešavali i meni i drugima, no, na žalost, dosta tih štoseva govore o tome kakvi su ti naši pjevači, kolko su oni zapravo muzičari, a kolko samo likovi koji hoće iskoristit dobre glazbenike iza sebe i zaradit lovu". Damir je sam prokomentirao stanje stvari, a meni nije preostalo ništa drugo do složiti se.

Osim sviranja na cesti, po kafićima te uloge pratećega glazbenika estradnih zvijezda, moj sugovornik prošao je (i prolazi) i kroz neizbježnu fazu svatovskog zabavljača. U glazbeničkim krugovima sviranje svadbi slovi za najprofaniji, ali i najunosniji oblik privređivanja. No, i tu naravno postoje kvake. “Jako je teško Hrvatima svirat na veselicama. Svi se dok su trijezni drže nekakvog starozagrebačkog, austrijskog štiha, bečke škole, a u svima negdje iza ponoći proradi taj balkanski gen. Kad sviraš svadbu, u dvanaest se sviraju *Čerge*, a onda počneš prelazit rijeke. Ako prerano počneš prelazit rijeke onda vele *pa kaj ti je mi smo Hrvati nismo Cigani*, ali ako predugo ostaneš u ovom starozagrebačkom štihu, dakle, *Popevke sem slagal, Suza za Zagorske brege*, i ovo, onda vele *daj nekaj živle, pa ne bumo zaspali, ne.* I odmah znaš na šta se tu otprilike misli.”

Instrument

Bez alata nema zanata kaže stara poslovica i jednako kao što nema dobrog bureka bez prave tepsije tako, sasvim logično, nema ni dobre glazbe bez dobrog instrumenta. Ali, i među glazbenicima postoje oni koji pate od statusnih simbola. “Ima puno ljudi koji stavljaju instrument ispred muzike. Takvi instrumente nabavljaju ko skupe aute, ko BMW-e. Kao, nabavkom dobrog instrumenta sve će leć na svoje mjesto. Neće. Osnovni problem je to što je jednom reko frajer: *Ako dobiješ dobar ton, dobit ćeš i sto dobrih tonova, ali ako jedan ton ne zvuči dobro ni stopedeset ti ih neće pomoć.* Neće ti pomoć ni pojačalo ni procesor ni gitara, ni bas gitara ni činele ako nemaš u sebi ton koji možeš izrazit. Ima ljudi koji super sviraju, i ljudi koji lijepo sviraju. Ta lijepa svirka je kao nekakva izgubljena disciplina. Meni se događalo da na svirci imam osjećaj da se od mene sad očekuju nekakva čuda, znaš ono, gutanje noževa, vatre, žongliranje jabukama, i još me to nekad potegne. Htio bih se dići iznad toga. Volio bih da mi to jednog dana uspije.” Bez muke nema nauke, još je jedna od narodnih mudrosti koje su se pokazale (uglavnom) točnim. Među glazbenicima, a naročito u sferi takozvane popularne muzike mnogo je onih koji su do znanja došli sami. Takvi su obično skloni podcjenjivati one koje su odškolovali konzervatoriji i akademije. Damir je u tom smislu netipičan autodidakt. “Stvari koje dobiješ u školi ne možeš dobit na cesti, ali postoji i ta caka da stvari koje dobiješ na cesti nećeš nikad dobit u školi. Znam priču o dvojici jazz klavirista. Jedan je vrlo poznat, vrlo priznat, završio je konzervatorij i fenomenalno svira, međutim, dosta ljudi kaže da im ne svira lijepo. Drugi klavirist je potpuno samouk i bit će da vjerojatno i ruke drži krivo, ali ljudi za njega pričaju da gađa u srce. Ovo ne mora tak bit, ljudi vole mitologiju pa vele ovaj je samouk, ovaj ima dušu, a oni školovani nemaju. Škola te može suzit, ali ti može i jako puno dat. Čuvaj se onoga tko ima i srce i školu.” Z

glazba

Druga strana rock-antologije

Primjenom dekonstrukcijskog principa "veterani" su izbjegli zamke reprodukcije

Povodom koncerta The Residents u Tvornici 19. rujna 2001.

Luka Bekavac

The Residents oduvijek su bili smatrani endemičnom pojavom, koja se ne opire samo klasifikaciji, nego i svakoj smislenoj usporedbi s drugim grupama. Iako su svojedobno Tuxedomoon, Fred Frith ili Snakefinger bili poetički izjednačavani s njima zbog suradnji, a Harry Partch, Captain Beefheart ili Sun Ra zbog neobične i jedinstvene reputacije, već je odavno jasno da The Residents predstavljaju posebnu kategoriju, koja se od donekle sličnih eksperimentatora razlikuje na razini imidža i marketinga, ali i na polju glazbe koju su stvorili tijekom posljednjih trideset godina.

Teorija opskurnosti i Treći Reich

The Residents se okupljaju 1966. u Shreveportu, Louisiana, ali povijest grupe započinje tek kolektivnim odlaskom u San Francisco; tamo, preko britanskoga gitarista Philipa Lithmana (koji će kao "Snakefinger" nastaviti surađivati s njima, ali i objavljivati izvrsne samostalne albume), dolaze u dodir s tzv. teorijom opskurnosti, čiji je navodni izvor spomenuti Partch. The Residents izvode do krajnosti njegove postavke o prekidanju direktne relacije autora i recipijenta te eliminiranju egoizma hranjenog nepotrebnom idolatrijom iz proizvodnog procesa: skrivaju se pod maske i odlučuju zatajiti svoje identitete, nastupajući isključivo kao grupa, te sabotirajući time u začetku potragu za autorom i njegovim materijalnim relikvijama, kojoj je fetišističko tržište popularne kulture toliko sklono.

To ipak ne znači da odustaju od svakog tipa promocije – osnivaju diskografsku kuću Ralph Records i objavljuju single *Santa Dog* (1972.), koji šalju Franku Zappi i Richardu Nixonu; debut-album *Meet the Residents* (1974.), unatoč zanimljivim idejama, prolazi nezapaženo. Međutim, središnji rad rane faze, koncept-album *The Third Reich'n'Roll* (1976.), tehničkom inventivnošću i potpunom neovisnošću o ostatku zbivanja u popularnoj glazbi definitivno dokazuje da su njegovi autori jedna od najzanimljivijih pojava sedamdesetih godina. Svaka je strana sadržavala po jednu dugu, kakofoničnu kompoziciju, konstruiranu poput čudovišnog hommagea pop-glazbi pedesetih i šezdesetih – medleya u kojem je spojeno tridesetak pjesama (među "nastradalima" su bile, primjerice, *Let's Twist Again*, *Gloria*, *Hey Jude* ili *Light My Fire*). Radikalnost u pristupu originalima je, na prvi pogled, šokirala je svojom, u to vrijeme uistinu jedinstvenom, ikonoklastičkom snagom, ali i jasno demonstrirala kapacitete autora u poljima fine ironije, crnog humora i skladateljske ingenioznosti. Vjerojatno nije potrebno naglašavati koliko je ideja pop-grupe kao "anonimnog kolektiva" koji reciklira prošlost, zajedno s popratnim konceptualiziranim dizajnom, koji je glazbenu industriju prikazao kao mehanizam manipulacije usporediv s totalitarnim režimima, bila relevantna za neke zvijezde "industrijskog rocka" s početka osamdesetih.

Povijest američke glazbe

The Residents probijaju se u Europu dolaskom punka i objavljivanjem pristupačnijeg albuma *Duck Stab* (1978.); *Eskimo* (1979.), najapstraktniji, ali, začudo, i najprodavaniji album, promovira grupu u "eyeball" maskama, koje će ostati njihov trajni znak raspoznavanja. Osamdesete su desetljeće sazrijevanja i omekšavanja njihova zvuka: otpočinju kontroverznom pločom *The Commercial Album*, na kojoj se nalazi četrdeset jednominutnih skladbi, a nastavljaju se nizom megalomanskih projekata koji su ponekad napuštani prije planiranog završetka. *The Mole Trilogy* (1981.-1985.), jedan od kreativnih vrhunaca njihove karijere, bio je popraćen i prvom većom turnejom, čiji su nastupi svojom narativnom strukturom i razrađenom scenografijom sintetizirali neke kazališne ambicije grupe. *American Composer Series*, koja je trebala predstaviti dvadeset skladatelja na deset albuma, jenjava nakon što su "obrađeni" George Gershwin, James Brown, Hank Williams i John Philip Sousa, a kraj osamdesetih ostaje u znaku uspješnoga scenskog projekta *Cube E: The History of American Music in 3 E-Z Pieces*. Prošlo desetljeće također obiluje aktivnostima, ali uz znatno manju razinu pompe i pad kreativnosti, usredotočene više na tehničku nego stilsku razinu (hvaljeni CD-romovi *Freak Show* i *Bad Day on the Midway*). Posljednji album *Wormwood* (1998.) ujedno predstavlja i prvi novi materijal nakon 1991. godine.

Stari repertoar i novi zvuk

Prvi nastup The Residentsa u Hrvatskoj poklopio se s turnejom koja je osmišljena kao rekapitulacija dvadeset i pet godina rada, ali i kao pokušaj predstavljanja obnovljenog zvuka i dostignuća u "novim medijima". Već je scenografija, s konstrukcijama preko kojih su razapete poluprozirne tkanine (izvođači, naravno, sviraju *iza* njih), neodoljivo podsjećala na neka rješenja s *The Mole Show* turneje; dizajn kostima u kojima izvođači nastupaju (uglavnom crni, s "taktički" razmještenim svjetlima kao dopunom light-showa) predstavlja očitu referenciju na projekt *Cube E*. Šesteročlana postava se, posve očekivano, nije pretjerano upuštala u konvencionalno shvaćenu "živu svirku" – muški i ženski vokal dominirali su koncertom, a pozadina je izvedena s obilnom elektroničkom podrškom, uz koju su perkusije, vocoder ili gitara ipak više izgledali kao element predstave nego kao dio instrumentarija.

Popis izvođenih skladbi bio je uistinu nepredvidiv – nastup je otvoren odlomcima *The Third Reich'n'Roll* albuma, a nastavio se skokovima kroz vrijeme koji su uključivali, između ostalog, *Perfect Love*, *Bad Day on the Midway*, *Constantinople*, *This Is a Man's Man's Man's World*, kao i *Songs for Swinging Larvae* (blok obrada suludoga britanskog dueta *Renaldo & the Loaf*). Najljepše iznenađenje (koje je vjerojatno ipak razočaralo poklonike željne standardnog "greatest hits" repertoara) bila je temeljita aranžmanska, a ponegdje i kompozicijska razrada originala; novi zvuk The Residentsa se tako pokazao kao prilično agresivan i bučan, a na trenutke (kao, primjerice, u gotovo neprepoznatljivoj *Blue Rosebuds*) čak i pomalo plesan, što je malo tko od prisutnih mogao očekivati.

Nad pozornicom su tijekom gotovo cijelog nastupa, savršeno sinkronizirano s izvedbom, bili projicirani video-radovi iz bogatog i široj publici nepoznatog arhiva The Residentsa (ime turneje – *Icky Flix* – direktno upućuje na važnost pokretne slike u njihovu nastupu). U tom smislu koncert je funkcionirao i kao edukativna šetnja kroz razvoj njihove vizualne umjetnosti, koja je u brojnim projektima imala gotovo jednaku težinu kao glazba. Na žalost, nismo čuli kako zvuči obnovljeni soundtrack za nedovršeni film *Vileness Fats* (1972.-1976.), ali smo vidjeli informativan presjek novijih radova (među kojima se osjetno ističe *Gingerbread Man*), kao i neke od starih "favorita" poput *Hello Skinny*, *One Minute Movies*, ili već spomenutih *Songs for Swinging Larvae*.

Rock antologija

The Residents su skupina koja je davno ostavila iza sebe svoje brojne zenite, kao i manje brojne, ali gotovo jednako interesantne padove te danas živi u nekom neobičnom, napola hiberniranom, stanju. U tom smislu, vrijeme u kojem se njihovu glazbu moglo neposredno doživjeti kao jedan od kreativnih vrhunaca popularne kulture prošlo je; koncertni nastup koji bi pokušao to vrijeme revitalizirati pukom reprodukcijom bio bi unaprijed osuđen na propast. Međutim, The Residents su se iz te zamke, neizbježne svim "veteranima", izvukli na najelegantniji mogući način – jednostavno, primijenivši isti dekonstrukcijski princip kakvim su godinama deformirali tuđe radove na svoj opus; tako su se, umjesto kao umorni rutineri ili nenadahnuti cirkusanti, predstavili kao još uvijek živa i gotovo mladenački destruktivna sila u tkivu pop-glazbe. U ugodno popunjenoj Tvornici, publika je u početku prihvatila tu transformaciju pomalo suzdržano, ali je tijekom koncerta entuzijazam rastao, da bi, nakon zaključne i neočekivano dirljive *Nobody Laughs When They Leave*, uslijedile desetominutne ovacije i uzaludni pozivi na bis. Time su dvojbe sretno razriješene, a The Residents su se pokazali u najboljem mogućem svjetlu – kao antologijska rock-grupa (koliko god bi takva kvalifikacija njima mogla biti smiješna), čija povijest možda ipak još nije ispisana do kraja. Z

KRITIK'A

O europskom *drugom*

Knjiga je zapravo obračun s negativnom s tereotipijom i svojevrstan apel za racionalizaciju pristupa Balkanu

Maria Todorova: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.

Nada Švob-Đokić

Nije uobičajeno prikazivati knjige koje su objavljene prije četiri godine. Međutim, kako se «Balkan» i «balkanizacija» neprekidno i obilato (zlo)rabe u našem javnom i političkom diskursu, možda i nije na odmet podsjetiti na djelo koje je s pravom izazvalo veliku pažnju i postalo osnova za razumijevanje povijesnoga, političkoga i kulturološkog shvaćanja ovog prostora.

Marija Todorova profesor je na Odjelu za balkanske i istočnoeuropske studije Sveučilišta u Floridi. Do 1988. predavala je povijest Balkana na Sveučilištu u Sofiji. Njezina sjajna analiza balkanske (kulturne) povijesti i položaja Balkana u suvremenom svijetu ne temelji se stoga samo na velikoj erudiciji i profesionalizmu dobro obrazovanog povjesničara, već i na intuitivnom razumijevanju predmeta kojim se bavi.

U knjizi obrađuje sljedeća poglavlja: *Balkan: ime*, *Balkan kao samousmjerenje*, *Otkriće Balkana*, *Modeli percepcije do 1900*, *Od otkrića do invencije, od invencije do klasifikacije*, *Između klasifikacije i politike: Balkan i mit o Srednjoj Europi*, *Balkan: Realia: Qu est-ce qu'il y a de hors-texte?* (Balkan: Stvarnost: Što je izvan teksta?) i *Zaključak*.

Najveći i najiscrpniji dio knjige jest povijest percepcije Balkana u djelima europskih putnika, istraživača, diplomata i političara koji su tijekom gotovo tri stoljeća zanimanja za Balkan stvorili respektabilan korpus putopisa, etnografskih i etnoloških studija, političkih i povijesnih spisa, različitih bilješki te analiza osoba, društava i situacija.

Europski Istok

U Europi (kasnije i Americi) zanimanje za Balkan raste s krizom i padom Otomanskog carstva. Balkan je «Europska Turska», dio Bliskog Istoka. Iako uvijek dio Europe u geografskom smislu, on je europsko «drugo» u sadržajnom i konceptualnom smislu.

Balkan se ne uklapa u koncepciju orijentalizma kako je određuje Edward W. Said. To je područje koje stoljećima ostaje između Europe i Azije, i koje je rubni, provincijski dio i Europe i Azije. Jugoistočno-europski prostor obilježavaju dva tipa povijesnog nasljeđa: milenij bizantske dominacije koji je ostavio duboke političke, institucionalne, pravne, religiozne i kulturne utjecaje i pola milenija otomanske vlasti koja je poluotoku dala ime (balkan znači stijena, stjenovita planina) i osigurala najduže razdoblje političkog jedinstva čitavoga ovog prostora. Već je i zato, smatra Todorova, pretjerano identificirati Balkan samo s Otomanskim imperijem. «Europeizacija», vesternizacija ili modernizacija Balkana započinju u 19. i 20. stoljeću i donose ovom prostoru razvoj merkantilnog kapitalizma, industrijalizaciju i nastanak buržoazije. Politička modernizacija obilježena je izlaskom iz Otomanskog carstva i stvaranjem nacionalnih država. U tom smislu moderna povijest Balkana započinje u prvoj četvrtini 20. stoljeća.

Todorova se ne bavi posebno bizantskim naslijeđem, ali pokazuje da je ono postalo vrlo značajno upravo u fazi otpora i oslobađanja od Otomanskog imperija, posebno u današnjoj Rumunjskoj, Bugarskoj i Grčkoj. Procesi nacionalnog oslobođenja i stvaranja nacionalnih država u 20. stoljeću orijentiraju čitavu jugoistočnu Europu prema Zapadu. Konceptualna suprotnost Zapadu tada iznova postaje europski Istok čiji identitet određuje bizantsko nasljeđe u većoj mjeri nego što to može «Orijent» kojem su izvorišta u Aziji. No, još je jedan razlog «zaboravu» Orijenta: «... borba za nacionalnu emancipaciju i stvaranje nacionalnih država ne označava samo potpuni i radikalni prekid s (neposrednom, otomanskom) prošlošću, nego i njezino negiranje.» Moglo bi se, možda, reći da se upravo kroz proces de-orijentalizacije Balkana Europa prvi put u svojoj modernoj povijesti iznova suočava s vlastitim jugoistokom, s tim svojim «drugim ja».

Konzervativizam zapadnoeuropske provenijencije

Ideje nacionalne emancipacije u jugoistočnoj su Europi potaknute otporom turskoj vlasti (Otomansko je carstvo, unatoč činjenici da je izraslo iz iranskih, arapskih i turskih tradicija, na Balkanu najčešće percipirano samo kao turska vlast) i zasnovane na punoj afirmaciji etničke i jezične pripadnosti, a ne, kao u većini zemalja Zapadne Europe, na teritorijalizaciji ekonomskih djelatnosti i razvoju kapitalizma. Etnička pripadnost na Balkanu je određena kao jezična i religiozna pripadnost. Stoga jaka religiozna identifikacija ostaje «nacionalno» obilježje, između ostalog i zbog različitih tipova kršćanstva i kompleksnih odnosa između Pravoslavne i Katoličke crkve.

Međutim, elementi otomanskog nasljeđa vrlo se brzo gube na institucionalnom i političkom planu, jer je većina balkanskih zemalja odlučno prihvaćala i uvodila zapadnoeuropske društvene institucije i tipove zapadnoeuropske političke prakse i organizacije. Konacno, tako je postupila i sama Turska (koja jest i balkanska zemlja) kada je s Ataturkom ušla u odlučne društvene reforme. Stoga autorica smatra da balkanski politički konzervativizam nije otomanske nego prije zapadnoeuropske provenijencije.

Sferi političkog nasljeđa može se pripisati i «endemsko nepovjerenje društvenih zajednica prema državi» koja se kao otomanska institucija vrlo dugo vezivala uz Turke, islam, različite oblike pritisaka i nasilja. Stoga nagnuće stvaranju jakih nacionalnih država na Balkanu valja prije pripisati društvenoj strukturi novoemancipiranih balkanskih nacija, nego povijesnom nasljeđu. Mnogi analitičari društvenih struktura drže važnim isticanje koncepta egalitarizma, tipičnog za ruralna društva, kao balkanskog. On je na Balkanu moguća posljedica eliminacije nacionalnih elita (osobito domaće aristokracije, ali i kršćanskih svećenika) i zamjene tih elita pripadnicima vojnih struktura koje su prihvatile islam. Ipak «nagnuće egalitarizmu» te praktičnu marginalizaciju društvenih elita (osim u Rumunjskoj gdje se aristokracija održala) Todorova smatra puno složenijim pitanjem koje zasad u balkanskom kontekstu nije dovoljno analizirano.

Najznačajniji i najperzistentniji elementi otomanskog nasljeđa očituju se u vrlo velikoj interregionalnoj raznolikosti balkanskog područja, u jakoj kulturnoj, religioznoj i općedruštvenoj diverzifikaciji jugoistočnoeuropskih društava, u multijezičnosti i multikulturalnosti svih društvenih zajednica. Oni ostaju tipično obilježje i balkanskih društava te se moraju uzimati u obzir u suvremenim analizama.

Problem manjina

Todorova drži da je za suvremeni život najznačajniji element otomanskog («demografskog») nasljeđa etnička, odnosno nacionalna, raznolikost. Ovo veliko carstvo bez nacionalnih granica ostavilo je novim nacionalnim državama brojne nacionalne manjine. Nove su države (većina je formirana poslije Prvoga svjetskog rata) problem međunacionalnih odnosa pokušale rješavati forsiranim emigracijama i asimilacijom, tj. tipičnim zapadnoeuropskim, odnosno kolonijalnim, metodama rješavanja problema manjina. Dugogodišnje eksperimentiranje na tom planu još uvijek nije urodilo dobro uređenim odnosima između nacija i etničkih manjina, pa je zato i danas potencijalni izazivač političkih kriza i sukoba.

Naravno, najaktualnija kriza koja je obilježila konac 20. stoljeća na Balkanu jest kriza raspada Jugoslavije. Todorova ne ulazi u preciznu analizu same krize, ali pokazuje kako je ona poslužila da se negativna stereotipija Balkana primijeni na zemlju koja se nakon Drugoga svjetskog rata nije identificirala kao balkanska, već je ulagala veliki napor da se na svjetskoj sceni pojavi kao emancipirana, modernizirana zemlja koja izbjegava regionalnu identifikaciju. Za to su možda osim neposrednih političkih postojali i kulturni, razvojni razlozi, jer se, veli Todorova, « ...čak i u najsofisticiranijem diskursu (zapadne historiografije) Balkan pojavljuje kao Volksmuseum (rekli bismo, «etnografski muzej») Europe.» Bivša Jugoslavija očito je ulagala velike napore da iz tog muzeja izađe.

Autorica se (relativno kratko, gotovo usput) osvrće na kulturološke stereotipe i nasilje vezano uz ratne sukobe i etničko čišćenje na području bivše Jugoslavije, te ukazuje na ograničenja takvih stereotipnih analiza.

Obnavljanje stereotipa

Njezina je osnovna zamjerka takvim analizama njihova ahistoričnost (oživljavaju stereotipe od prije nekoliko stoljeća) i sklonost pretjeranim i neutemeljenim generalizacijama. «Zašto bi taj rat trebalo zvati balkanskim? Rat u Španjolskoj je bio španjolski, ne iberijski ili jugozapadnoeuropski; grčki građanski rat nikada nije nazvan balkanskim; problem Sjeverne Irske zgodno je lokaliziran – ne zove se ni irski, ni britanski, niti engleski, što zapravo jest. Zašto se onda «Balkan» koristi umjesto imena zemlje u kojoj je rat, i koja je, prije ovih žalosnih događaja, inzistirala na tome da nije balkanska, već su je njezini zapadni podupirači smatrali sjajnom zvijezdom Istočne Europe?» I dalje: «Bilo bi puno bolje da se jugoslavenska, a ne balkanska, kriza prestane tumačiti uz pomoć termina balkanskih duhova, starih balkanskih neprijateljstava, primordijalnih balkanskih kulturnih modela i poslovičnih balkanskih zbrka te da joj se umjesto toga pristupi s istim racionalnim kriterijima koje Zapad primjenjuje na sebe: razmatranjem pitanja samoodređenja versus nepovredivog statusa quo, rješavanjem državljanstva i prava manjina, pitanja etničke i religiozne autonomije, perspektiva i granica secesije, ravnoteže između velikih i malih nacija i država, uloge međunarodnih institucija.» (U ovom se nabrajanju Todorova poziva na Susan Woodward.) Ukratko, ona drži da se «hendikep heterogenosti» (J. Roucek) može i mora racionalizirati i da bogato povijesno i kulturološko nasljeđe Balkana ne smije biti zloupotrebljavano kako bi se prikrila prilično nekonzistentna, iracionalna i često neprofesionalno vođena zapadna politika prema Balkanu.

Knjiga *Izmišljanje Balkana* zapravo je svojevrsna virtualna, konceptualna, kulturološka povijest ovog područja. Takva povijest pretpostavlja izvrsno i detaljno poznavanje povijesnih činjenica, pa si upravo zato autorica može dopustiti da se bavi dojmovima i mišljenjima o predmetu svoga proučavanja. Todorova pokazuje kako su faktografske zablude mnogih europskih autora više nego evidentne, pa su stoga i njihovi «dojmovi» često u najmanju ruku čudni. «Povijest dojmova» idealna je osnovica za stvaranje i perzistenciju stereotipa. Svojevrsna balkanska stereotipija ustvari je konceptualna osnovica za određivanje odnosa između Europe i Balkana. Insuficijentnost takva pristupa Todorova više nego jasno ilustrira na nekoliko stranica posvećenih jugoslavenskoj krizi, koju je, naravno, puno lakše bilo utapati u balkansku stereotipiju, nego ozbiljno analizirati i racionalno razrješavati.

Nečujni glasovi balkanskih autora

Iz ove poente u razmišljanju o knjizi Marije Todorove može se izvući jedan zaključak: svojim zapadnoeuropskim sugovornicima sam Balkan malo ili ništa ne govori o sebi. Autorica se potrudila citirati ili konzultirati vrlo mnogo izvora, ali u konkurenciji s britanskim, američkim, njemačkim, francuskim, talijanskim, glasovi balkanskih autora gotovo su nečujni. Zemlje jugoistočne Europe očito slabo stoje s modernom znanošću i s oslanjanjem na solidno, objektivno proučavanje vlastite situacije. One možda nude nešto romantičnih naklapanja o autentičnosti i vlastitoj važnosti, ali malo ozbiljnih i racionalnih analiza koje bi pomogle da se njihov položaj, razvoj, povijest, sadašnja situacija bolje shvate i adekvatno uključe u europski racionalni, znanstveni, diskurs. Zato je komunikacija između Europe i Balkana svedena na gotovo isključivo bavljenje prošlošću, raspredanje o tome tko je i kada bio više ili manje važan, na glupo negiranje veličine i važnosti bizantskoga i otomanskog nasljeđa i na podilaženje europskim vrijednostima umjesto njihova usvajanja i praktičnoga življenja.

Balkan geografski pripada Europi, ali je kulturološki konstruiran kao njezino «drugo ja». Ovo područje stoljećima absorbira «eksternalizirane političke, ideološke i kulturne frustracije» što proizilaze iz napetosti i kontradikcija inherentnih društvima koja nisu na Balkanu. «Konačno, Balkan je u Europi; on je bijel; pretežito kršćanski, pa eksternalizacija frustracija omogućuje da se izbjegnu uobičajena rasna ili religiozna opterećenja.« Baš kao i Orijent, Balkan je poslužio kao crna ploča na kojoj blista bijeli imidž Europe i Zapada. Samoafirmacija Orijenta i autentičnih orijentalnih vrijednosti dovela je do toga da «mit o Okcidentu i Orijentu nije više tek juxtapozicija civiliziranosti i barbarizma, nego jedne i druge civilizacije» (Agnes Haller). A što je sa samoafirmacijom Balkana? Čini se da nju danas priječe nove nadrielite postsocijalističkih društava koje se u svakoj prilici kunu u svoj europski identitet, a djeluju prema Fanonovskom principu «bijela maska, crno lice». Balkan i balkanizam tako tek čekaju budućnost u kojoj će ovi pojmovi biti reinterpretirani i nadopunjeni novim oplemenjujućim identitetom koji je komplementaran europskom.

U svojoj je knjizi Todorova ponudila vrlo iscrpan, sjajno dokumentiran pregled shvaćanja i razumijevanja Balkana od vremena kada je ovo područje dobilo svoje ime (koje znači «stijena, planina, stjenovita planina») do konca 20. stoljeća. Pokazala je da je u velikoj mjeri stereotipija Balkana rezultat negativnih konotacija vezanih uz rubna, granična, periferna područja Europe. Njezina je knjiga zapravo obračun s takvom negativnom stereotipijom i svojevrstan apel za racionalizaciju pristupa Balkanu. Možda doista dolazi vrijeme prevladavanja crno/bijelih shvaćanja i interpretiranja «vanjskih» dijelova Europe. Prvi koji moraju potaknuti formiranje novih i racionalnih pristupa Balkanu trebali bi biti sami Balkanci. Oni se moraju suočiti sami sa sobom, sa svojim «hrvatstvom», «slovenstvom», «srpstvom», «bugarstvom»... Dok narodi s ovog prostora ne odrede vlastiti identitet i ne razriješe problem svoga pozicioniranja u suvremenom svijetu, promjene u percepciji Balkana neće biti moguće. Knjiga Marije Todorove sigurno je ključni doprinos, a možda i temelj takvim nastojanjima. Stoga bi prijevod ove knjige vjerojatno koristio mnogim, uglavnom prilično nefundiranim i površim spominjanjima Balkana u Hrvatskoj. Z

KRITIK'A

Pohvala dječjoj logici

Priča *Šuknutog šukundjeda* duboko je moralna a nimalo moralizirajuća, i vjerojatno takva koncepcija osvaja male čitatelje, uz činjenicu da autor ne zazire od *velike* priče

Louis Sachar, *Moj šuknuti šukundjed svinjokradica*, s engleskoga prevela Anka Katušić-Balen, Fidas, Zagreb, 2001.

Dubravka Zima

Louis Sachar pred hrvatske čitatelje stiže s uistinu impresivnom reputacijom: 1998. njegov je dječji roman *Holes* dobio dvije najuglednije američke književne nagrade za dječju književnost, *National Book Award for Young People's Literature* te prestižnu *Newbery Medal*, i to kao prva knjiga uopće koja je iste godine nagrađena objema nagradama. Sachar je i prije romana *Holes* bio i popularan i uspješan dječji pisac, naravno u onim razmjerima koje dječja književnost podrazumijeva – dobio je niz američkih književnih priznanja i nagrada, koje su, sve od 1981. kad je objavio prvu (dječju) knjigu, neprekidno praćene visokom čitanošću i kritičarskim hvalospjevima. S romanom *Holes*, međutim, postigao je i zamjetan izvanamerički uspjeh: u ove je tri godine roman preveden na petnaestak jezika, a pred hrvatske čitatelje stiže u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Fidas i u odličnom prijevodu Anke Katušić-Balen, pod naslovom *Moj šuknuti šukundjed svinjokradica*.

Suša kao inspiracija

U jednom od mnogobrojnih intervjua koji su nakon nagrada uslijedili, Sachar je priznao donekle neočekivanu inspiraciju kojom je oblikovao romanesknu građu: nakon što je doselio u Texas, izmučile su ga vrućina i suša u ljetnim mjesecima, pa je pokušao osmisliti priču u kojoj bi bitnu ulogu imale vrućina, žega i pustinja. Donekle neočekivana inspiracija preslikala se u donekle neočekivanoj književnoj pustolovini – premda odrednica "priča o pustinji" ne sugerira naročito uzbudljivu priču, *Moj šuknuti šukundjed svinjokradica* izuzetno je zabavna i neobična knjiga, čija stilizacija asocira na latinoamerički "magični realizam" i koja je u najboljem smislu riječi puknuta baš kao i puknuti i šuknuti šukundjed glavnog junaka (koji zapravo i nije bio svinjokradica). Sachar ne bježi od teških i neugodnih tema kao što je američka nemila rasistička prošlost (jedna je od dvije glavne fabularne linije priča o zabranjenoj ljubavi učiteljice bjelkinje i mladog crnca), niti od velikih riječi kao što su sudbina, osveta ili zavjet i sve to slaže u zabavnu i nimalo tešku priču o generacijskom prokletstvu, odgovornosti i odanosti. Šuknuti šukundjed, koji je u hrvatskom izdanju zgodnom prevodilačko-uredničkom odlukom dospio u naslov romana, premda se kod Sachara na tom mjestu ne pojavljuje, sjajna je autorova alegorija nesposobnosti ili odbijanja da se prihvati odgovornost za vlastite postupke i, posebno, vlastite neuspjehe.

Neprilagođeni Stanley

Središnji je lik u romanu mali Stanley Yelnats, koji se ne osjeća dobro u vlastitoj koži, ponajviše zbog debljine i tromosti, a potom i zbog obiteljske neprilagođenosti, odnosno onoga što Yelnatsi smatraju obiteljskim prokletstvom za koje je zaslužan puknuti i šuknuti šukundjed. Sve (brojne) nesreće, propusti, pogreške i posebno neuspjesi pripisuju se – napola u šali – obiteljskom prokletstvu što ga je svojom lakomislenošću i nerazumnošću Yelnatsima namro spomenuti šukundjed. Tako i Stanley, koji stjecajem nesretnih okolnosti i bez izravne vlastite krivnje dospijeva u dječački kazneni kamp na presahlom Zelenom jezeru, za takav razvoj događaja krivi ponajprije šuknutog šukundjeda. Ovakav je fabularni razvoj nesumnjivo podatan za oblikovanje racionalne i ispravne poruke malim čitateljima o odgovornosti: razumno je i zrelo prihvatiti odgovornost za vlastite postupke, a pogrešno prebacivati krivnju za vlastite propuste ili pogreške na apstraktnu instancu (u Stanleyevu slučaju na legendarnog šukundjeda), i prihvaćanje te spoznaje i takva odgovornog ponašanja veliki je korak u sazrijevanju. Sachar, međutim, taj racionalan i zreo stav spretno ironizira: njegova je priča, čini se, posveta upravo obrnutom,

Stilizacija književnog svijeta i zamućivanje prepoznatljive stvarnosti, ljubavna i odmetnička priča, paralelizam prošlosti i sadašnjosti, neočekivana rješenja i neobični motivi

dječjem razmišljanju, koje nesvjesno možda i priznaje vlastitu odgovornost za pogreške ili nezgode, no svjesno tu odgovornost i krivnju radije izbjegava, ako se ikako može. Sachar evidentno cilja baš na takvo dječje razmišljanje i ponašanje i u svom romanu odluku o stvarnoj odgovornosti prepušta čitatelju. Je li bila riječ o prokletstvu od kojega je Stanley ljubavlju i odanošću oslobodio svoju obitelj, ili je razrješenje priče racionalno, što uključuje nadležnost suda, odvjetnike, ustrajnost i odbacivanje malodušnosti koja je nuspojava vjere u obiteljsko prokletstvo? Odluka o tome prepuštena je čitatelju, i ne treba biti naročito pronicljiv da se zaključi da će dijete čitatelj vjerojatno odabrati fantastično ali uzbudljivije rješenje, dok bi se odrastao čitatelj radije priklonio vjerojatnijem i konvencionalnijem. No, *Šuknuti šukundjed* je dječja knjiga, pa je tako odabir odraslog čitatelja savršeno irelevantan, i u tome najvećim dijelom i leži šarm ove knjige – u neprikrivenom priklanjanju dječjoj logici, dječjem načinu razmišljanja i dječjoj vjeri u apstraktnu i legendarnu krivnju šuknutog šukundjeda.

Zabaviti dijete-čitatelja

Sachar je izuzetno originalan dječji pisac: u njegovom se diskursu gotovo i ne osjeća njegova (dječja) lektira. Osim priznanja da mu je najomiljeniji dječji autor E. B. White, klasik američke dječje književnosti (koji nije nepoznat hrvatskom čitateljstvu – njegov je najpoznatiji i najbolji roman *Charlotte's Web* krajem sedamdesetih godina preveden na hrvatski), i da mu je (nedavno objavljena na hrvatskom) kultna Goldmanova *Princeza nevjesta* bila djelomični uzor u "otvaranju" priče, Sachar ne otkriva daljnje književne utjecaje ili asocijacije. To je u romanu i vidljivo – likovi i događaji, stilizacija književnog svijeta i zamućivanje prepoznatljive stvarnosti, ljubavna i odmetnička priča, paralelizam prošlosti i sadašnjosti, neočekivana rješenja i neobični motivi (poput, primjerice, smrdljivih tenisica kao ključnoga fabularnog elementa) – sve je to iznenađujuće originalno. Jedina je književna referenca na koju se Sachar djelomično oslanja određena autoironizacija – u Goldmanovoj maniri – kojom se nevjerojatna, ali ne i nemoguća, priča pretvara u višeznačnu legendu. Bitnijim od književnih utjecaja i asocijacija stoga se čini njegovo priznanje da se u pisanju vodi prvenstveno potrebom i željom da zabavi dijete-čitatelja. U *Šuknutom šukundjedu* ta je potreba i više nego uspješno zadovoljena.

Poseban šarm Sacharovu pisanju daje i njegovo suptilno razgraničavanje između moralnosti priče i moraliziranja pričom. Priča *Šuknutog šukundjeda* duboko je moralna a nimalo moralizirajuća, i vjerojatno takva koncepcija osvaja male čitatelje, uz činjenicu da autor ne zazire od *velike* priče. Dječja i omladinska književnost već se, naime, neko vrijeme uglavnom orijentiraju na teške teme (poput nasilja, droge, bolesti, konflikata odrastanja) i te teme obrađuju u malim, pojedinačnim i osobnim pričama. Sachar primjenjuje radikalno drukčiju perspektivu: on pripovijeda veliku, moralnu priču o odgovornosti, prijateljstvu, ljubavi, nepravdi, pa čak i Božjoj kazni. K tome na samom kraju priče pripovjedač priznaje da Stanleya pustolovina što ju je doživio i nije znatno izmijenila ni u obimu niti u samopouzdanju, upravo u suprotnosti s aktualnim i trendom u dječjoj i omladinskoj književnosti u kojem se problemi na kraju rješavaju, a likovi mijenjaju i sazrijevaju. Nema sumnje da je Sacharovo iznevjeravanje tako zamišljene funkcionalnosti dječje književnosti još jedan bitan element njegova velikog uspjeha među djecom-čitateljima, kojima književna iskustva književnih junaka u stvarnom životu zapravo ne pomažu.

Budući klasik

Odgovarajući na pitanje o likovima u vlastitoj prozi, Sachar priznaje da se koncipirajući dječje likove u svojim knjigama uvijek vodi idejom da se djeca – u biti – nisu drastično promijenila od vremena kad je on bio dječak. Stoga dječji likovi u njegovim romanima i pripovijetkama uglavnom razmišljaju, reagiraju i osjećaju onako kako je sam Sachar razmišljao, reagirao i osjećao kao dijete. Takvo oblikovanje dječjih likova nije otkrivanje tople vode – sredinom 19. stoljeća Mark Twain promijenio je povijest dječje književnosti stvarajući svoje dječje likove na taj način, jednako kao i Erich Kästner sredinom 20. stoljeća. Ova su dvojica klasika dječje književnosti samo najpoznatiji a nikako ne jedini primjeri za takvo koncipiranje dječjih likova, a Sachar ni po dosegu niti po utjecaju svog stvaralaštva nije u njihovoj ligi, ali – ako je suditi po *Šuknutom šukundjedu* – ta mu liga zapravo nije nedostupna. *Moj šuknuti šukundjed svinjokradica* pametan je, zabavan, inventivan i uistinu šarmantan dječji roman i stoga predviđanje njegova budućeg statusa dječjeg klasika nije nimalo riskantan potez. Z

kazalište

Za sada s dobrim naslovom

Kazališnopolitička skupina *Le cheval* o samima sebi kroz (anti)mitologiju i (pro)postmodernu teoriju

Oliver Frljić

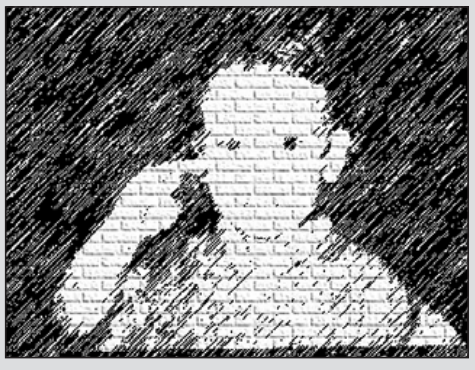

Prisutnost šovinističkog diskursa u jednoj sferi (kvazi)umjetničke produkcije (lechevalovski serijal nastao na eksploataciji nacionalnih mitova) te ne/mogućnosti njegove de- i rekontekstualizacije, stvorili su preduvjet(e) da se teorijski ekspliciraju najraznorodniji potencijali, opsezi i krajnje konzekvence rečene prisutnosti

Zašto nacionalni mitovi

U zasićenju, koje je teatar *Le cheval* stvorio opetovanim i nasilnim ignoriranjem društvenog konteksta u kojem je proizvodio svoje scenske bastarde, kao i semantičkog prevrednovanja koje je društveni kontekst nametao ovoj proizvodnji, utjecanje hipertrofiranim nacionalnim mitovima javilo se gotovo kao logičan izbor. Lyotardova opservacija da je mitovima (nacionalnim?) cilj "dokazati zakonitost institucija i društvene i političke prakse zakonodavstva, etike, načina mišljenja" u lechevalovskom infantilnom mumljanju preokrenula je svoj cilj u osporavateljsko propitivanje gorepobrojanog. Otkrivanje domene mita, kako u njegovoj nacionalnoj, tako i onoj nacionalističkoj inačici, kao prostora koji pruža mogućnost ambivalentnog trajanja određene institucionalne, zakonodavne, ćudoredne, misaone, seksualne i tako dalje prakse, dalo je pitanje parodijskih iskrivljenja koje bi snažna rekontekstualzacija u mitu prisutnih sadržaja proizvela.

Srbofobija

Uzimajući u obzir generalno srbofobno raspoloženje koje je u Hrvatskoj vladalo pred početak NATO napada na SR Jugoslaviju, kao i moguće metatekstualne reference ovakve konstelacije društvenih zbivanja i mitskih supstrata (podjednako hrvatskih i srpskih), *Le cheval* je pompozno najavio svoj performance/happening "Kosovska bitka" pred jugoslovenskom ambasadom u Zagrebu. Vremenski transferirajući aktere "velike pobjede" (u razdijeljenim lecima publici je objašnjeno da su junaci noć prije Kosovske bitke zaspali na dvoru Vuka Mandušića, a danas se bude u demokratskoj i nezavisnoj Republici Hrvatskoj) s konca 15. stoljeća u aktualnu suvremenost (izvedba je fantastičnom igrom slučaja pala na dan stvarnog početka NATO napada), scenski je problematizirano pitanje legitimnosti određenih aspiracija koje su svoje utemeljenje imale u pojedinim nacionalnim mitovima. S jedne strane bilo je to općepoznato polaganje prava Srbije na Kosovo koje se kroz lyotarovsku formulu hranilo mitom o pobjedi na Kosovu. S druge strane stajao je američki nacionalni mit (manikiran NATO misijom) o Americi kao uspostavljačici demokracije i onoj koja vraća na pravi put naroda koji su svojim izborom zabludjeli (i to je isporučeno u formi stodnevnog zračnog gađanja). S treće strane stajao je hrvatski mit o kulturnoj superiornosti nad Srbima.

Generali/je

U jednoj drugoj varijanti, gdje je šovinistički diskurs upregnut u mit o junaštvu hrvatskih generala (jer ako je srpsko junaštvo lažno, što je logičnije nego da je hrvatsko istinsko) i gdje je mit još jednom kao cilj imao davanja legitimnosti određenim institucijama i njihovoj najraznorodnijoj praksi, pokazalo se kako proces prevođenja određenih entiteta iz sfere profanog u sferu sakralnog (što uspješno rješava mit) u dosljednoj scenskoj analizi otkriva svoja

KRITIK'A

U traženju nove poetike proze

Vladović nas efektno vuče za nos, ali to vučenje za nos nije lišeno kreativnosti, cizeliranosti i šarma; dakle, čitatelj je na dobitku

Borben Vladović, *Prenoćište*, Konzor, Zagreb, 2000.

Ludwig Bauer

Borben Vladović ušao je u književnost kao pjesnik, ali svakako na bitno nekonvencionalan način, tj. prvom zbirkom predstavio se kao pjesnički diverzant. Njegovu je diverziju najrječitije izražavala *Riječ-kocka*, kvadrat napravljen od slova; dakle, "iskaz" nepobitno izvan svake ideologije i slobodan od velikih i malih, poetskih i bilo kakvih misli. Vladović, srećom, nije nastavio tim, pojednostavljenim, putem, ali je takvim ulaskom u hrvatsku književnost zacrtao odlike poetike koja će se tek posljednjom, sedmom zbirkom (*Lirika*, Zagreb, 2000.) u potpunosti definirati. Riječ je o konzekventnom opiranju korištenju tradicionalnog pjesničkog rekvizitarija: od zvukovnih, poput rima ili aliteracija, do smisaonih, leksičkih i svjetonazornih pjesničkih konvencija. Sve ono, dakle, što predstavlja na prvi pogled prepoznatljivu oznaku najveće količine stihova proizvedenih od antike do danas, bilo je za Vladovića ono što će on po svaku cijenu izbjeći, od čega on neće praviti poeziju.

Na sličan način pristupio je Vladović i razlaganju tradicionalne poetike proze, u novelama koje je objavljivao u periodici u drugoj polovici devedesetih godina, a koje je skupio u zbirci *Prenoćište*.

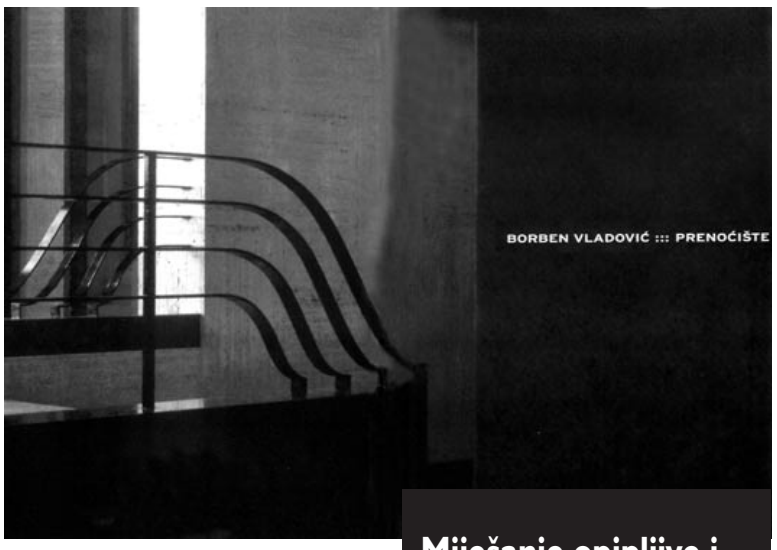

Stube govore

U tim novelama u pravilu izostaje zaokružena fabula, lik se predstavlja samo s jedne svoje strane ili unutar nekih u pravilu bizarnih okolnosti, pa niti jedna od priča ne pretendira prema onom što je jedna od bitnih odlika *tradicionalnog* pripovijedanja – da se predstavlja kao stvarnost, kao istina. *I ja sam ondje bio i vino pio i još su mi brkovi mokri*, tvrdi davnašnji pripovjedač, pokušavajući uvjeriti svoje slušateljstvo u istinitost nečeg tako nemogućeg kao što je bajka. Borben Vladović, sasvim suprotno, razbija svaku iluziju da je u njegovoj noveli riječ o stvarnom životu.

Primjerice, u noveli *561 stuba*, stube izgovaraju replike koje čas pripadaju paru koji se njima uspinje, po njima korača, a čas teatru apsurda koji tako efektno zna parodirati i ironizirati besmisao i paradoksalnost, posebno modernog života, ali i života uopće. Te stube istodobno su subjektivizirani iskazi dvoje potencijalnih ljubavnika, ali i osamostaljene replike čekača Godota, pa iako se njima gradi moguća i očekivana fabulativna linija zbližavanja, one ne vode prema zaokruženju priče; naprotiv: one vode prema razbijanju očekivanog.

Miješanje opipljive i vjerojatne stvarnosti sa sasvim fantastičnom, kao i eliptičan način građenja priče koji od čitatelja traži domišljanje, bez obzira vodi li to domišljanje

U nekoj će drugoj noveli – *Hemingwayeva puška* – junak nalikovati na Hemingwaya, pa će gotovo nezavisno o drugim okolnostima ta sličnost, navodna ili stvarna, svejedno, postati njegovom sudbinom. Taj će Vladovićev antijunak, Hemingway u iskrivljenom ogledalu, na kraju kupiti hemingvejevsku pušku, vjerojatno zato da bi svoju zapetljanu sudbinu raspetljao na hemingvejevski način. Ali taj dio morat će čitatelj domisliti sam.

Miješanje opipljive i vjerojatne stvarnosti sa sasvim fantastičnom, kao i eliptičan način građenja priče koji od čitatelja traži domišljanje, bez obzira vodi li to domišljanje prema racionalnom ili iracionalnom nastavku puta, bitan je dio Vladovićeve poetike proze. Unutar okvira sužene stvarnosti autor nam servira takvo vrijeme-prostor-događaj koje sasvim sigurno nije stvarnost. U noveli *Prenoćište* glavni lik se vraća u rodni grad da bi nakon niza bizarnih situacija, susreta i razgovora došao do zaključka da je *u gradu iz kojega, izgleda nikada* nije ni otišao.

Srasli brkovi

U književnom kreiranju stvarnosti-koja-to-nije izostaje mehanizam motivacije, tako karakterističan pilir kreiranja književne stvarnosti koja bi da to jest. Fabula ne objašnjava književni lik u Vladovićevoj prozi, niti je književni lik u funkciji fabule. Oni se neprestano razilaze, a i tako su invalidni, nepotpuni likovi i nepotpune fabule. Kako ćemo onda povjerovati tome pričanju? Neki od teoretičara nove proze, primjerice Kundera u *Iznevjerenim oporukama*, žele nas uvjeriti da to nije nužno, da uvjerljivost suvremenoj prozi uopće nije potrebna. Ali, kada bi to zaista bilo tako, što bi nas navodilo da takvu prozu u kojoj se ni na kojoj razini ne možemo ni sa čime identificirati – uopće čitamo?

Srećom, Vladovićeva proza ima neophodnu dozu uvjerljivosti, ali postignuto je to na drukčiji, netradicionalan, poseban, specifičan način. U noveli *Mastiks* glumac ne može odlijepiti lažne, kazališne brkove, i ta činjenica potpuno mijenja njegovu sudbinu. Naravno da u to *srastanje* brkova ne možemo povjerovati. Ali čitatelj u ovom slučaju ipak neće uopće posumnjati da je u pitanju zaista glumac! Vladović to postiže preciznim opisom detalja, slikanjem karakteristične atmosfere, a prije svega preciznim jezikom upućenog, jezikom *insidera*. Prezentiranje materijala, prikazivanje tehnike stvaranja zvuka u instrumentu, ili tehnologije taljenja stakla kod Vladovića je toliko autentično da mu je čitaltelj spreman prihvatiti i ono što je kod njega nemotivirano; a to što je nemotivirano – nemotivirano je sasvim namjerno, na razini priče, na razini lika, na razini rečenice, u kojoj će se ponekad, sasvim apsurdno ponavljati ista informacija, ili će se u njoj naći sasvim proizvoljni dijelovi, koji umanjuju realnost. *Imao je malu iluzionističku garnituru u kutiji za čizme koju je Manuela dobila na dar nakon neke predstave a da nije znala od koga i zašto*. Podcrtani dio Vladovićeve rečenice nije ni s čim u vezi, nije ničim opravdan, nije potreban. Smisao je takva kazivanja samo u tome da nas zavede na stranputicu, da nas dovede u svijet kafkijanskog crnog humora, u kojem čovjeku netko može reći da je uhićen, a on će se bez pitanja i razmišljanja početi odijevati.

Vladović nas efektno vuče za nos, ali to vučenje za nos nije lišeno kreativnosti, cizeliranosti i šarma; dakle, čitatelj je na dobitku. I kada bi suvremenu hrvatsku književnost definiralo nešto značajnije nego što je grupica pisaca, srećom pismenih ljudi, koju čita nešto veća grupica beznačajne pismene elite – kada bi književnost u našem vremenu i društvu uživala bar neki opipljiv dio onoga ugleda, poštovanja i važnosti koje pojedinci danas dobivaju samo time što budu optuženi za zločine protiv čovječnosti ili uopće kakav nizak i nemoralan čin – tada bismo o prozi Borbena Vladovića mogli govoriti kao o skrivenom adutu hrvatske književnosti. Z

www.zarez.hr

unutarnja *protuslovlja* i *reverzibilnost* samog procesa. U predstavi *Povrati povratniče* kao jedini scenografski element *Le cheval* koristi transparent na kojem piše: "Domovinski rat je svetinja". Nižući unutar takva aksiološkog okvira najrazličitija zbivanja koja se izmjenjuju bez vidne uzročno-posljedične veze, ali dinamikom koja od početka uklanja pažnju s natpisa na transparentu, ova izvedba uspijeva političku parolu dana, od koje je napravljena *self-evident truth*, vratiti u okvire dnevnog politikanstva iz kojeg se i digla u svoju očevidnost.

Ljudski gubici

Izvodeći *Dabogda se na ovoj predstavi proveli kao Svetozar Jovanović u periodu od devedesetprve do devedeset i pete u, recimo, Hrvatskoj*, *Le cheval* domicilni šovinistički diskurs razmrvljuje na najsitnije dijelove (mada je u "Kompilacijskoj predstavi" čitanjem "Manifesta subrealisitčkog pokreta" ironično prokazana struktura najmanjih jedinica šovinističkog diskursa kao analogna strukturi atoma i po toj analogiji dalje razdjeljiva). Ratni invalid dolazi na scenu pomažući se štakama, a kada počne pjevati, štake koristi i kao mikrofon, skijaške štapove, produžetak spolovila na kojem si pravi felacio... Voditelj zbivanja pjesnički lamentira nad sudbinom hrvatskih generala koji su nepravedno optuženi, a na kraju pokazuje kako je i formalna logika na strani njihove nevinosti. Svetozara Jovanovića ubija egzekutor koji je u zabludi mladosti oženio Srpkinju, Jovanovićevu sestru, i u koje je misao na njezina brata toliko jaka da joj pogled na zidu projicira njegovu sliku. Sličice stvarnosti u kojoj se konstituira šovinistički diskurs na kraju predstave tvore mozaik u kojem se odsustvom ikakve smislene karakterizacije entropijski izjednačuju (gotovo kao u famoznoj sveopćoj hrvatskoj pomirbi) etički predznaci određenih radnji.

Znakovi šovinističkog diskursa više nemaju priključka na stvarnost (ako pojam "stvarnost" još uopće ima neku upotrebnu vrijednost) i puno se uspješnije mogu sagledati unutar teorije simulacije

Šovinizam kao simulacija

Le chevalovi scenski (pseudo)pokušaji dekonstruiranja šovinističkog diskursa zapravo su pripremna istraživanja koja bi u nastavku trebala pokazati (ne)održivost teze o šovinističkom diskursu kao sustavu autoreferencijalnih znakova. Apstrahirajući od sadržaja koje šovinistički diskurs obuhvaća, fokus ovog istraživanja okrenut je otkrivanju načina na koji se znakovi unutar šovinističkog diskursa emancipiraju od označenog, odnosno kada (još više kako) počinju funkcionirati kao samopredstavljači. Znakovi šovinističkog diskursa više nemaju priključka na stvarnost (ako pojam "stvarnost" još uopće ima neku upotrebnu vrijednost) i puno uspješnije mogu se sagledati unutar teorije simulacije. Simulirajući smislenost i legitimnost na mitskoj podlozi zasnovanih institucija i njihove najraznorodnije prakse, šovinistički diskurs prikriva činjenicu autonomije svojih znakova i njihova degeneriranja/regeneriranja u samopredstavljače. Kao u Baudrillardovu primjeru s ikonoklastičkim polemikama, kada je likovno predstavljanje boga bilo način da se prikrije problem i upitnost njegove egzistencije, tako i znakovi šovinističkog diskursa odgađaju rješenje problema mogućnosti beskrajne regresije koja se u jednom nakaznom obliku pojavljuje u njihovu autoreferencijalnom egzistiranju. Odgađanje rješenja problema beskrajne regresije (po mogućnosti u taj isti beskraj) na neki način odgađa i rješenje ontičkog statusa (ako se i pojam "ontičkog statusa" nije do neupotrebljivosti izlizao) samih znakova šovinističkog diskursa i njihove, možda, egzistencijalne neutemeljenosti. U konačnom prevođenju cjelokupne stvarnosti u virtualno, u ljepotu i nepogrešivost hiperracionalnosti logičkih sklopova (koji simuliraju jedan stari problem s mozgovima u bačvi i svode ga na priču bez poente), znakovi šovinističkog diskursa postaju iskrivljena i realizirana metafora o nulama i jedinicama. Z

razgovor

Ljiljana Zagorac, plesna umjetnica

Ples oko svoje osi

Zarez pokreće niz intervjua kojima će umjetnici kazališta govoriti o kreativnim procesima. U ovom broju razgovaraju Dubravka Crnojević Carić, teatrologinja i glumica, i Ljiljana Zagorac, plesna umjetnica

Dubravka Crnojević Carić

«Unutarnjim okom» pisati o teatru? O zagonetki društvenosti, o *drugima* kao zamućenom zrcalu u kome umjetnik odmjerava vlastitu različitost... Voljela bih ujediniti povremena opažanja o teatru, glumi. Dakle, pisat ću o teatru iznutra – bilo kao o pripremi, bilo u samoj izvedbi, ali «iznutra». Izvorište umskih ideja je u tjelesnim osjetima – osjet, tijelo, emocija. Ponekad razmatrajući spontano baštinjeni kršćanski dualizam tijelo/duh; materija/forma; pa tako, neminovno, i problemom identiteta. Fatalna rascijepljenost u «veličanstvenoj žudnji za jedinstvom svijeta». Nije nikakva novost primijetiti kako se teorija književnosti, filozofija i antropologija priklanjaju rječniku izvorno nastalom u okrilju praktičnog teatra ne bi li što slojevitije progovorili o različitim temama, ali prvenstveno se potpomažući pri određenju pojma «identitet».

Vraćanje sebi

Tako se, između ostalog, upozorava na prisilno «prizivanje» u različite društvene uloge, na neprestane «inkluzije» i «ekskluzije», na umjetno zatvaranje granica Sebe omogućeno postavljanjem prema Drugome, kojemu smo dodijelili određenu ulogu, ili, točnije, uloge... Umjetnik pak (pa dopustimo to i onom kazališnom?) nerijetko govori o svom pozivu kao načinu vraćanja «sebi», dakle, očito, o bijegu od onoga socijalno nametnutog, ili, rekli bismo laički, o «skidanju maski», odnosno, neodazivanju na društvene «pozive». Ne zvuči li to pomalo paradoksalno: glumac se glumom vraća sebi, skida maske, ne pristaje na uloge? No, nije li prividno paradoksalna i činjenica kako je profesionalni glumac osoba koja djeluje javno ali je istovremeno, i prvenstveno, i onaj kojemu je poziv p(r)okazivati svoje intimno. Dakle, kao i obično, i jedna je i druga spiralna putanja točna, ali sama po sebi nedostatna. Potrebno je, očito, stvari gledati i vanjskim, ali i unutarnjim okom – svako od njih ima svoju priču.. A ja bih se, poštujući i ljubeći «vanjsko», prepustila ovaj put «unutarnjem» oku, slijedeći ga na različite načine.

Zbirka pitanja iz kazališta

Unutarnjim bih okom nastojala fokusirati kako radi ta mala tvornica-teatar? Koje radnje prethode kazališnoj izvedbi, koji tip priprema: fizičkih, intelektualnih ili, možda, duhovnih? Koje se «metode» prakticiraju ne

bi li se ovladalo i unaprijedilo vlastiti instrument. I čime rezultiraju? Velik broj autora slijedi isto na različite načine, i dolazi pritom do različitih faza, i zaključaka. Ponekad bi, stoga, fokus bio na umjetnicima, pogotovo onima koji njeguju nekoliko paralelnih umjetničkih interesa. Često bi se, dakle, fokus zadržao na relaciji umsko/tjelesno, kao i međuodnosu osjet/emocija, zahvaljujući ljudima koji godinama rade na istim, ne bi li ono Intimno uspjeli podijeliti javno. Jer je samo ono Posebno ujedno i Opće. O tom bih UNUTARNJEM OKU željela zajedno razmišljati s Ljiljanom Zagorac, ujedno najavljujući i daljnje razgovore s kazališnim kolegama.

Preko Ja, bez Ja, do Ja

Ljiljana je Zagorac plesačica, koreografkinja, glumica. Diplomirala je na Školi za balet i ritmiku. Od 1982. pa do 1990. godine članicom je Zagrebačkoga plesnog ansambla s kojim i sada često surađuje. U suradnji sa ZGS-om ostvarila je niz plesnih predstava: Mansarda, Raspeće Glorije, Vilina kosa, Stolice, Misema Tangere, Ja sad idem van, Sub rosa... *Godine 1989. počinje sa samostalnim plesnim projektima. Već je s prvim* Bez kontrole *zadobila veliku pozornost domaće, ali i svjetske kazališne javnosti. Za* Ples bez kontrole *dobila je i prvu nagradu Prvog natjecanja koreografa suvremenog plesa na* Tjednu suvremenog plesa *1989. u Zagrebu. Slijede drugi samostalni projekti:* Surovi ples *(1991.),* Hope *(1992.),* Zvukovi plesa *(1993.),* Ples i skulptura *(1995.). U nekoliko je navrata pozivana u Francusku kako bi pokazala svoje predstave i sudjelovala u plesnim projektima (*Ete de l' Est, *1990. te SKITE 1992.). U Klagenfurtu je 1994. s još dvije umjetnice realizirala projekt* To the Ground. *Bavi se i glumom. Prvi je glumački zadatak obavila u predstavi Katje Šimunić Winni, zvana* Medo Poo*; slijedi uloga u* Malim ženama*, glumačko-plesni zadaci u* Žudnji *i* Imagu *te uloga Marlene u* Gorkim suzama Petre von Kant *R.W. Fassbindera. Prošle je godine sudjelovala kao koreograf na predstavi* Planeta tišine*, prvoj predstavi na znakovnom jeziku gluhih u Hrvatskoj. S Ivom Nerinom Gattin i Katjom Šimunić čini autorski tim grupe LLINKT!. Grupa LLINKT! upravo dovršava predstavu* Ples i drugi mediji. *U predstavi sudjeluje pet plesačica koje izvode pet kratkih formi: svaka je od tih formi svojevrstan samostalan eksperiment, a istovremeno svih pet imaju zajednički predznak – odnos plesa prema drugom mediju. Šesti i završni prizor nije plesni, već se iz prostora plesa seli u prostor čiste likovnosti – izložbu slika na temu ples i mediji. Ljiljana uskoro počinje i s intenzivnim radom na novom samostalnom autorskom projektu pod nazivom* Ples bez granica.

Naporno je neprestano sebe osluškivati i stvarati nešto iz toga. U tom procesu ima neke okrutnosti, surovosti, u smislu dosljednosti, nepodilaženja

Balerina ispred kazališta

**** Tebe doživljavam kao osobu koja njeguje svojevrsni asketizam.. ostvarila si niz samostalnih projekata u kojima, kada povučem liniju, prepoznajem crte određenog odricanja. Provedi nas kroz bitne projekte?***

– Kao mala živjela sam vani, u Jordanu, moji smo roditelji i ja kao izbjeglice otišli na Cipar... Sjećam se, dakle, ljeta i jednog od čekanja.. Stajali smo ispred kazališta, tada je došla do nas jedna mala balerina, prošla preko podija ispred nas i ušla u kazalište. Bila je to vrlo snažna emocija koju i danas pamtim. Od tog sam momenta znala da želim plesati. Imala sam tada šest ili sedam godina.

Prvi moj samostalni projekt bio je *Bez kontrole,* koreografija koja se trudila funkcionirati bez zadanih pravila, bez muzike. Htjela sam se sresti sa suštinom plesa. Imala sam osjećaj da nije dovoljno ono što sam do tada radila, da trebam «naprijed», ali nisam znala kamo. Tako sam se odlučila vratiti, ako je to moguće, samoj suštini plesa. Ples se uglavnom veže za muziku ili za teatar, što mene izuzetno smeta. Ples je jedna od prvih umjetnosti, zasebna umjetnost. Željela sam otkriti što je to tako specifično u njemu, osjetiti ga bez popratnih elemenata, bez muzike ili pak naracije... Imala sam se potrebu baciti u ples bez kontrole drugog medija, tako da glazba ne uvjetuje brzinu ili način kretanja, već da uvijek djelujem samo iz unutarnjeg impulsa. Naravno, u tom «bez kontrole» ima puno kontrole. Za početak se treba osjetiti u «dobroj» ili «točnoj» energiji. Treba naći «centar» i onda je sve što učiniš «točno»...

Rituali, spirale, surovost

...Sljedeći je samostalni projekt bio *Surovi ples* s Borisom Leinerom. I Nikolom Šimunićem. Ovaj put sam povezala i glazbu i likovnost. Uvela sam bubanj kao jedan od prvih instrumenata koji je pratio ples. Bubanj je najbliži plesu u pogledu ritma, koristio se i u ritualima. S druge je strane Nikola Šimunić suštinu tog plesa potencirao preko scenografskih intervencija: pod i zidovi su bili oslikani... žarke boje i spirale. Spirale, jer je moj način kretanja spiralan. Uvijek. A *Surovi* zato što govori o nekoj muci iznutra, u svemu tome ima nekakve surovosti, podrazumijeva veliki napor, ne samo fizički. Naporno je neprestano sebe osluškivati i stvarati nešto iz toga. U tom procesu ima neke okrutnosti, surovosti, u smislu dosljednosti, nepodilaženja. Surovost prije svega prema sebi, ali i prema drugima, jer se ne boji djelovati iz istine ma koliko ona «naporna» bila.

Okrenutost unutarnjem

...Tada sam prvi put radila jedan fragment s povezom na očima, ne bih li si ukinula još jedno osjetilo; ne bi li pokret bio još «iskreniji», ako pokret može biti iskren ili neiskren. Koliko se god plesač želio ne opterećivati formom, kad pleše otvorenih očiju, jednostavno vidi formu, ili «efekt». Zato sam radila zatvorenih očiju. Ta-

ko sam se više otvorila unutarnjem opipu. Zažmiriš i osjetiš kako se unutar tvog tijela dodiruju najsitniji mišići. Kad meditiraš, ako si opuštena i smirena, osjećaš amplitude pokreta uvećanima i kao da čuješ zvuk tih pokreta, koji je objektivno nemoguće čuti. Čuješ zvuk pokreta malog prsta.

Vrtnja oko sebe, biti u «centru», biti «u sada»

Ples zatvorenih očiju podrazumijevao je, pak, petnaest minuta vrtnje s povezom na očima. Ne, ne znam baš puno o sufi plesu, o Oshovim dinamičkim meditacijama, ili Tibetanskim vježbama koje, kako kažeš, također podrazumijevaju vrtnju oko svoje osi? Samo sam znala za derviše... Na koncu sam imala osjećaj kako se beskrajno dugo možeš vrtjeti kad si «centriran», kad uspostaviš vlastitu «os». Joga mi je bila otkriće kad sam je počela raditi, nešto što je potvrdilo moj stav kako trebaš pratiti *svoje* tijelo. Svi se položaji rade na način na koji ti možeš raditi toga dana, toga trena. Nema forsiranja, nema boli, ništa se ne radi protiv sebe, mora ti biti ugodno. Glavni zadatak je osluškivati sebe, tvoje fizičko tijelo, ali i emocije. Kad si miran mirnoća je ono što se dešava. Ono što «moraš» ne izgleda prirodno, a za svako je tijelo nešto drugo prirodno. Zapravo, najvažnije je biti u trenutku, «u sada».

Zvuk plesa, pokret skulpture

U *Zvukovima plesa* naglašeni su zvukovi koje tijelo proizvodi dok se kreće, dok se međusobno dotiču različiti dijelovi tijela, ili, pak, zvukovi udaranja po podu, disanja. Htjela sam ovaj put sama ozvučiti ples, pa tako povremeno čak i svojim pjevanjem, ili, bolje rečeno, glasom. Interesantno, koliko se god nisam bavila isključivo vizualnim u plesu, likovnjaci su bili zainteresirani za te predstave. Tako je nastala koreografija *Ples i skulptura*. Opet Nikola. Nikola me je već prije znao crtati u pokretu. Tako smo ovaj put pokušali zajedno osmisliti skulpturu koja izražava suštinu mojega plesa. U jednom je momentu skulptura bila zgotovljena, a ja sam počela plesati tu skulpturu koja se poslije, u predstavi, pokazuje, umjesto epiloga. Tu je bilo dosta *slow motiona*, radila sam, plešući, na elementima skulpture – na volumenu, plohi, obrisu; osjećala sam proces nastajanja skulpture, sebe sam tretirala kao materijal, kao glinu koja se stalno mijenja i transformira u neki drugi oblik.

Prostor, drugi, ja

Eto, nedavno sam po prvi put osjetila problem u svojoj okolini, izvana, osjetila sam se ugroženom, bez mogućnosti svakodnevnog rada, onemogućena da treniram. Za treninge je potreban prostor. Kako, eto, nisam imala prostor, ja sam doma, u svojoj sobi, napravila kratku koreografiju na dva kvadratna metra. Od toga je nastala ideja za predstavu *Suženi prostor*. Radila sam s dvjema plesačicama. Suženi je prostor bio simbolom svih ograničenja izvana. Da bi se potencirao problem, dodane su još dvije plesačice, ali svaka je od njih bila sama u svom malom kvadratu. Osim pogleda i osjećaja zajedničke energije, nije bilo nikakvoga fizičkog kontakta među njima.

Tijelo i istina

Bavim se tijelom, posvetila sam se tijelu jer tijelo ne laže. Kao i u običnom životu, možeš skrivati problem, emocije, ali te tijelo uvijek oda, položaj tijela, mimika lica, možeš osjetiti nekakvu neiskrenost, nije bitno koji je razlog. I ta me je želja za iskrenošću odvela plesu. U svakodnevnom životu ne možemo tako funkcionirati, ne možeš reći uvijek ono što misliš, bilo zbog toga da ne bi nekoga povrijedio bilo da jednostavno «nije situacija». A umjetnost ima nešto od Istine. Kakav god da je čovjek od svoje prirode, ako je umjetnik ne može biti neiskren dok radi... dok slika, izrađuje kip ili slično. Naravno, ako to ne radi iz nekih drugih, vanjskih razloga (popularnost, novci)...

Trajanje

Znam se našaliti kako ću biti zagrebački «ridikul», plesat ću i sa 70 i 80 godina. Nema ograničenja. Što se godina tiče, apsolutno. Možda je takav stav u našoj sredini teže prihvatiti. Predrasuda je da se plesom bave ljudi mladi i lijepi. Ali plešu i debeli i mršavi i ružni, plešu ljudi koji imaju potrebu plesati. U glumi sve ide, uvijek treba jedna kategorija, pa tako i stari, mladi, debeli... Tužno je što u plesu ulažeš toliko truda, tvoje

tijelo nosi puno godina iskustva, no, naravno, ne samo tijelo, i onda kad je životno iskustvo veće nego kad si bio mlad mnogi ljudi prekidaju plesati. Nije li to tužno? Ali, svoj instrument možeš tada iskoristiti na bolji način. Dobro je da se plesači okreću prirodnim tehnikama, jogi i sličnom. Treba raditi s tijelom najbolje što možeš i nikada ne ići protiv svoga tijela. Nemam uzor kojeg imitiram. Dižem nogu točno onoliko koliko mogu, a ne onoliko koliko može kolegica do mene. Nadam se da ću uspjeti očuvati tijelo i plesati dok imam potrebu za plesom, pa i u kasnijim godinama, makar samo mahala rukama.

Osjeti i emocije

Winnie, zvana Medo Pooh – bio je to moj prvi «glumački» posao. Bitnu razliku između glume i plesa osjetila sam na planu emocija – u plesu se, naime, emocije ne traže. Plesne predstave obično nisu emotivno nabijene. Naravno, govorim o standardnim predstavama, kako plesnim tako i dramskim. U njima se više radi o «raspoloženju», atmosferi. Ples i gluma dvije su različite stvari, a opet sadrže jedna drugu. U plesu prvenstveno barataš energijom i osjetom, a u drami emocijom. Kao što su u plesu osjeti vrlo jaki, intenzivni, jači nego u životu, tako je, čini mi se, i s emocijom u glumi. Bilo mi je, osim toga, važno otkriće da «prava» emocija na sceni nema veze s emocijama u životu. Ne radi se o jačini emocije, na sceni si jednostavno «puniji» kao osoba. U životu nekako ne osjećaš «da živiš», a na sceni se, pak, i te kako osjećaš živim, osjećaš da si «cijeli», «u potpunosti», da intenzivnije živiš.

Glas, tijelo, polimorfno ja

Kako nisam glumica na neki način sam izmislila proces kako doći do uloge. Kada nađem tijelo za taj lik koji igram, kada mi se tijelo pretvori u djevojčicu ili zavodljivu ženu i počne se tako i kretati, onda dobijem iz takvog tijela i glas. No, ne mislim na karakter izvana, ne imitiram tijelo djevojčice ili žene, već u sebi pokušavam osjetiti ono djetinje, neku nevinost, naivnost, neiskvarenost, možda prirodno veselje ničim izazvano. Gluma se razlikuje od plesa, naravno, i u procesu rada. U glumi sam primijetila kako su dominantni odnosi među likovima te razlozi zašto se nešto radi. Misaonost vezana uz ples je skroz drukčijeg tipa. Naravno, vrlo pojednostavljeno govorim.

Putovanje, povratak sebi

I u plesu i u glumi radi se o svojevrsnoj transformaciji. Međutim, ta je transformacija

drukčijeg tipa: u glumi si muškarac ili žena koja ima neki zadatak, svjestan si da si ta osoba, u glumi imaš mogućnost više sebe transformirati u smislu različitih žena; a u plesu (kako ga ja plešem) nisi nužno uvijek čovjek, no, naravno, ne s ciljem da «igraš» neku životinju ili čudno biće. Dok plešeš postojiš na način kao kad negdje otputuješ. Jako volim putovati i kada otputujem, kad sam drugdje, kao da sam druga osoba, a istovremeno sam ponajviše «ja» u svojoj suštini. To se događa kada inspirirano plešeš – kao da si negdje otišao, kao da si nešto drugo, a istovremeno si najbliže sebi, sebi samoj. To je odlazak, promjena, transformacija, koja je ujedno i povratak; svojevrsno *uspostavljanje centra.* Putovanje je proces koji te oslobađa problema, sve svakodnevno i suvišno ostavljaš iza sebe, i dolaziš na odredište, na ono «Drugo mjesto» čist i opet svoj. I tada si slobodan biti na tom novom odredištu što želiš, čist si i možeš se ponovno uobličiti. To je ono magično u teatru i u plesu, ta transformacija, bilo da je konkretna u smislu uloge ili da je apstraktna kao u plesu, ili pak fizikalna – recimo, dubiš na glavi, što je svakako transformacija, jel' tako? Magično je da ti tek pomoću transformacije možeš doći do Istine. Nije li to čudno? Preko nečega što je ne-istina, pomak, transformacija, dolaziš do Istine.

Umno, tjelesno, duhovno

Da, kao da postoji razgovor Um/Tijelo, kao postavljanje pitanja i davanje odgovora. Um osluškuje tijelo, a tijelo daje poruku umu. Čini se da je svrha spojiti jedno s drugim. Zanimljivo je da možeš ponavljati jedan te isti pokret mnogo puta, ali samo jedno od tih ponavljanja proizvodi osjet koji ti poručuje da je duhovno spojeno s tjelesnim. Kao da dobiješ nekakav mentalni dodatak. Kao da u tom trenu nečim ovijem tu ruku, kao da je nečim presvučem, poput aure. Preko pokreta dobiješ «nešto drugo» što nije samo fizičko. Kroz fizičko, eto, doživljavaš, osjećaš nešto, rekla bih, duhovno.

A umjetnost ima nešto od Istine. Kakav god da je čovjek od svoje prirode, ako je umjetnik ne može biti neiskren dok radi

Asketizam

Ne znam, imaš pravo. Da, kod sebe osjećam asketizam u nekakvoj strogosti i dosljednosti u predstavama koje radim. Asketizam služi za prekoračivanje granica; za ulazak u zanos. Recimo, neki se suzdržavaju od seksualnih aktivnosti ne bi li tu energiju sačuvali i transformirali u spiritualnu energiju. Nije baš direktna usporedba, ali, kad radim bez muzike, uskraćujem sebi jedan užitak. Kao da se odrekneš partnera na jedan način odrekneš se podrške, nekakve sigurnosti. A taj užitak, ili to «nešto što manjka», treba znati moći nadomjestiti, bilo pokušavajući ispisati koji redak o metodama kojima se praktičari teatra, glumci, ali i drugi, služe ne bi li ovladali vlastitim «instrumentom», bilo bilježeći kakvu vlastitu teatarsku preokupaciju ili razgovarajući o «tretmanu» tijela, odnosu podražaja, osjeta i emocija s ljudima koji godinama rade na istim, ne bi li ono intimno uspjeli podijeliti javno. Jer je samo ono Posebno ujedno i Opće. To se nekako spaja. Prirodnom je nužno umjetno, čistini skrivenost, logosu tajna, manirizmu klasicizam. Plesu odnos suprotstavljen drugom mediju – videu, zvuk, svijetlo, ritual. Drugi mediji... Puno *multimedijala* koje se spajaju i sklapaju. Uvijek mi se čini da pričam istu priču. Naime, ne pričam priču, nema narativnosti, ali se uvijek bavim energijom, osjetima.

** Što se dogodi da bude ples?*

– Publika te ne određuje, ne ideš za efektom već za problemom; oblik mi kao vanjska čahura nikad nije bio važan. S pravim je impulsom svaki pokret dobar.

Putovanje kroz rodove

** Koji rod pleše?*

– ANDROGINO biće – vrlo osjetljivo; s jedne se strane uopće ne bavim ženskim pitanjem, čini mi se da sam se bavila temama koje su bitne neovisno o spolu, temama koje su i muški i ženski problem. Istovremeno, nisam skrivala svoju ženstvenost. Dok plešem ja jesam žena, imam žensko tijelo, neki ženski princip sam izlazi van. Postoje i stvari koje su isključivo ženske i njima se apsolutno treba baviti, i osjećam da ću to raditi ubuduće. Nikad nemam konkretan cilj kamo idem, imam želju živjeti nešto drugo, je li to *putovanje negdje drugdje*? Kao kad sam stavila taj povez na oči, na potpuno drugi način moraš uspostaviti ravnotežu, i to onu najobičniju ravnotežu da ne padneš. Kao da u jednom trenu sva osjetila postanu jedno. Kad se smirim u «dobroj « energiji, čujem kako rade zglobovi, i to osjetilo sluha kao da se spoji s osjetilom dodira, i ne možeš razgraničiti, ne znaš više *čuješ* li ili *osjećaš* zvuk, ali ne kao vibraciju mobitela, što mi se isto zna dogoditi, već ne znam kojim sam osjetilom osjetila... i obično, kada osjetim da mi jedno od osjetila funkcionira, onda obično nisam «centrirana», nisam potpuno u tome što radim.

Oživjeti

Danas sam čitala *što je umjetnost*, ticalo se likovne umjetnosti. Kada neživoj materiji daješ život. I u tom nekom banalnom smislu, iako je tijelo živo, kad se kreće plesati ili stvarati pokret, koreograf treba to tijelo kao glinu, neartikuliranu masu osjetila i mišića oživjeti. Oživjeti *masku*. Z

APEL Igra + kritika = Radionica kulturalne konfrontacije

Prva javna izvedba građansko/političko/kazališnog foruma, napravljenog po modelu Augusta Boala, održat će se 15. listopada 2001. u 18 sati u Zagrebu. Točno mjesto izvedbe bit će objavljeno u *Zarezu* od 11. listopada 2001., a kratka obavijest o lokaciji bit će poslana i ostalim medijima. Sve koji u Radionici žele sudjelovati **igrom i maštom** molim da se jave na mail: zarez@zg.tel.hr (s oznakom: ZA BOALA) ili da nazovu broj 01/48 55 451 (uredništvo *Zareza*) te ostave broj telefona ili adresu na kojemu ih možemo kontaktirati. Između ostalog, bavit ćemo se **političkim** pitanjima:

**** Koliko aktivizma treba za mir i demokraciju?***
**** Zašto povjerovati stavu ili emociji koja nas reducira ili ušutkava?***
**** Od koga ste naučili što je sramotno?***
**** Ne skriva li sram nekakav dublji konformizam?***
**** Kako izboriti pravo na javno izricanje vlastitog mišljenja?***

Nataša Govedić, voditeljica projekta

Svatko je dobrodošao. Dođite se igrati.

Lit.Kon

Međusobno razumljivi jezici

Literarni konzorcij mreža je za diseminaciju književnosti na prostoru Balkana

LitKon je pokrenut na ljeto 2000. kao web-projekt književnog časopisa *Libra Libera* (u izdanju Autonomne tvornice kulture iz Zagreba). Prvi Fizički kongres održan je na Salonu mladih u Zagrebu od 24. do 28. siječnja 2001. godine. Drugi Fizički kongres održan je u Sarajevu od 22. do 24. lipnja 2001. Treći Fizički kongres održan je na Visu od 30. kolovoza do 3. rujna 2001. godine

LitKon djeluje putem lokalnih koordinacija. Trenutačno su aktivne koordinacije u: Sarajevu, Banjoj Luci, Mostaru, Beogradu, Kikindi, Vukovaru, Ljubljani, Skoplju, Zagrebu, Puli.

Na području o kojemu je riječ – regiji koja obuhvaća govornike *međusobno razumljivih jezika* – organizirana književna distribucija i književna komunikacija ne postoji. Proteklo desetljeće (devedesete) predstavlja prekid nekada zajedničke kulturne povijesti, no u tom su vremenu generacije mladih autora u različitim zemljama stvarale književnost i kulturu zbog nedostatka komunikacije potpuno nepoznatu u drugim balkanskim državama.

LitKon ne zanimaju pomodne i formalne inicijative za umrežavanjem na tlu ex Yu, već konkretne književne aktivnosti (ili književni/kulturni aktivizam). LitKon nije organizacija i ne želi biti institucija; nema članstva; težimo stvoriti i održati otvorenu/fluidnu strukturu u kojoj je naglasak na komunikaciji i protok informacija: pod informacijama se podrazumijevaju i književni tekstovi – tako se koncept želi približiti principima funkcioniranja klasične distribucije, ali (i) u elektroničkom mediju.

LitKon je susret izvan ištogljenih i impotentnih oficijelnih književnih struktura – krugova. Prilika da mlađi autori i aktivisti (sada stacionirani u različitim književnim miljeima) stvaraju jedinstvenu mrežu u ovom dijelu Europe. Prilika da se povežu u kreiranju potpuno neovisne književne zajednice otvorene za sve miljenike lijepe riječi.

LitKon postoji u tri medijska stanja:

*** Internet.**
www.attack.hr/litkon
[od 01/10/01 @
www.litkon.org].
*** Fizički kongresi.**
*** Izdavaštvo.**

Na projektu Literarnog kozorcija surađuju

: *Libra/Libera* - Autonomna tvornica kulture (Zagreb)
: *C.A. Ambrosia* (Sarajevo)
: *Alternativni institut* (Mostar)
: *Blesok/Shine* (Skopje)
: *Severni bunker* (Kikinda)
: *B-produkcija* (Pula)
: *CG-Ars* (Crna Gora)
: i pojedinci iz svih zemalja ex Yu

Posjetite:
www.attack.hr/libera
www.kolaps.org
www.blesok.com.mk
www.cg-ars.org

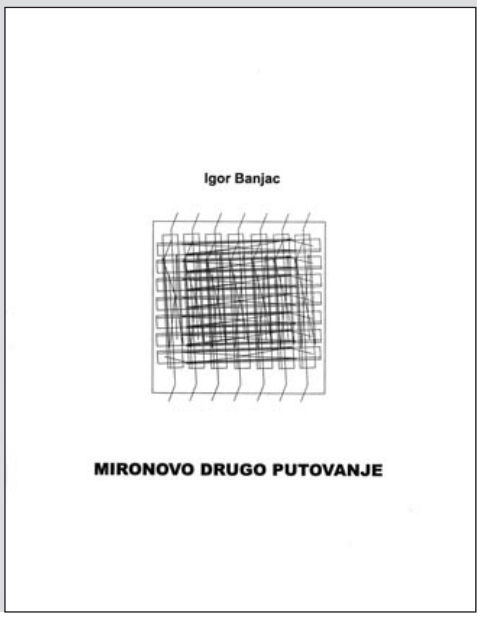

Udruge i časopisi

Debeli i mudri

Bunker

Udruženje građana za univerzalizaciju kulture *Album*; *Album*, Časopis za književnost i kulturu, M.Tita 56, 71000 Sarajevo; Tel./fax +387 33 207796; rtkmb@bih.net.ba

Udruženje građana za univerzalizaciju kulture *Album* nastalo je 1997. da bi, prvenstveno, osnovalo časopis koji bi ignorirao nacionalno-političke granice i identitete, a ciljajući na ljude kao individue koje žele predstaviti svoje uratke. Ova koncepcija *ab ovo* podrazumijeva pristup književnost i umjetnosti ne kao vrijednosti po sebi, nego kao pukom sredstvu komunikacije, kao prilici za javni krik usamljene individue.

Album se hoće narugati svakoj mogućoj vrijednosti i istodobno pružiti svima priliku da zadovolje svoju stvaralačku sujetu i očajničku potrebu za tuđom pažnjom.

Album želi prevazići ekskluzivizam kako *mainstreama* tako i sviju mogućih avangardi i alternativnih pokreta te tako zapada u svoj vlastiti.

Album je dosad, a od ožujka 1998., kao jedini hard-core multi- tromjesečnik na svijetu, izašao 13 puta, na A5 formatu, s u prosjeku 209 stranica po broju, a u ukupnoj nakladi od 12.100 primjeraka.

U časopisu je dosad svoje tekstove objavilo oko 400 autora iz Austrije, Bugarske, Češke, Grčke, Hrvatske, Italije, Jugoslavije, Južnoafričke Republike, Litvanije, Mađarske, Makedonije, Nizozemske, Njemačke, Poljske, Rusije, Sjedinjenih Država, Slovačke, Slovenije, Švicarske, pri čemu je najveći broj iz triju entiteta BiH.

Ranko the Killer Milanović Blank

Blesok/Shine

***Blesok* (www.blesok.com.mk) prvi je makedonski Internet časopis, izlazi svaka dva meseca, na makedonskom i engleskom jeziku, od marta 1998. godine Osim više od 20 brojeva časopisa, objavili smo i 16 e-knjiga (besplatno dostupne na www.e-books.com.mk). U pripremi za 2001 je CD-ROM M@Pa.**

Zašto *Blesok*?

Da bi se Makedonija predstavila svijetu. Ne želim pričati o povijesti i prošlosti; ona, čini se, postaje iz dana u dan sve slavnija, a sadašnjost sve tragičnija. Zato *Blesok* cilja u budućnost, u neistražene prostore postojanja. Jedan od njih je i novi oblik komunikacije.

Igor Isakovski

Severni bunker

***Severni bunker*, časopis za odbranu i poslednje dane književnosti i kulture**

Izlazi kao specijalno izdanje *Kikindskih novina* za književnost. (Izdavač *Kikindskih novina* i *Severnog bunkera* je Dom omladine Kikinda.) Urednici časopisa su književnici Jovan Gvero i Srđan V. Tešin. Osnovna urednička politika časopis *Severni bunker* je da prati aktuelnu produkciju na književnoj sceni u Srbiji. U časopisu mogu biti objavljeni radovi samo onih autora koji nisu kompromitovani ni po kojem osnovu: političkom, moralnom ili estetskom. Časopis *Severni bunker* nije "poštansko sanduče": što, prosto rečeno, znači da urednici naručuju tekstove za potrebe svakog broja ponaosob. Časopis *Severni bunker* nije "debela mudra knjiga": uredništvo časopisa smatra da se u specijalizovanim časopisima za istoriju, teoriju, prevode i kritiku previše prostora daje temama koje su anahrone i nebitne za jasnu i razgovetnu sliku trenutnog stanja u srpskoj književnosti. U osam brojeva do sada je priloge objavilo više od sto autora iz Srbije, BiH, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Kanade, Rusije, USA, Poljske i Italije. *Severni bunker* ne želi da promoviše isključivo mlade i neafirmisane stvaraoce već samo dobru književnost. *Severni bunker*" nije "jugonostalgičarski" raspoložen: objavljujemo priloge "sa svih strana sveta", a kako je *Severni bunker* deo LitKon-ove Mreže za diseminaciju književnosti podrazumeva se da je najuputnije objavljivati radove LitKon-ovih autora kojih u ovom trenutku ima više od 40. Časopis *Severni bunker* izlazi kvartalno i podržan je od Fonda za otvoreno društvo i Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku, kao i od lokalne samouprave u Kikindi.

Adresa časopisa: *Severni bunker*, Dom omladine Kikinda, Gradski trg 23, 23300 Kikinda; tel: 0230/22-544; mobitel: 064/130-31-88; e-mail: bunker@kikindske.com

Srđan V. Tešin, urednik časopisa Severni bunker

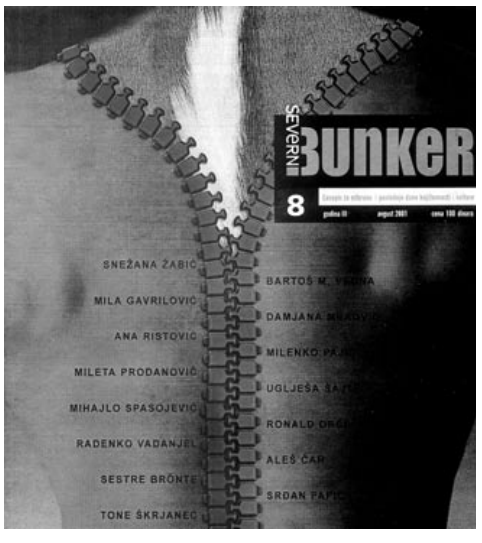

Lit.Kon ¶

C.A. AMBROSIA

e-mail: fernala@wf-computers.com

AMBROSIA je nevladina kulturna asocijacija osnovana u Sarajevu, februara 1995. godine Od tada aktivno učestvuje u (re)animaciji off kulturne scene u gradu i široj regiji. Nastala kao odgovor na retrogradne kulturne procese, AMBROSIA nastoji uspostaviti komunikaciju otvorenu za najširi krug ideja i praksi. Osnovna ideja AMBROSIJINE djelatnosti jeste integralni svijet, koji u njenom poimanju znači svijet koji u sebe integrira sve svoje različitosti pod jednakim uslovima: svijet ravnopravnih razlika.
Odjeljenja:
THEATRUM IN SPE, ODJELJENJE ZA PATOLOGIJU TEKSTA, AMBROSIA MUSICA, AMBROSIA ART&DESIGN GROUP.

Igor Banjac, Sarajevo

KNJIŽEVNA UDRUGA "B PRODUKCIJA"

Županija istarska

Naziv udruge – *B produkcija*, uzet iz filmske terminologije, upućuje na nepretenciozan, ali hrabar i iskren pristup stvaralaštvu, svojstven niskobudžetskim, autorskim filmovima. Udruga ujedinjuje 15 pisaca iz svih gradova Istre. Ciljevi udruge usmjereni su afirmaciji književnog identiteta mlađih autora i njihovoj bržoj asimilaciji u novije književne tokove. Važnije aktivnosti udruge su: organizacija književne promocije (npr. gostovanje karavane Goranovo proljeće 2000 u Istri, književni susreti...) i obavljanje nakladničke djelatnosti, a vezano uz književnu produkciju autora čije je radove udruga prihvatila.

Radenko Vadanjel, Pula

WWW.CG-ARS.ORG

Www.cg-ars.org prva je Internet prezentacija crnogorskih umjetnika. Pored nesmetanog predstavljanja umjetnika iz svih oblasti, časopisa, praćenja kulturnog života Crne Gore u cilju održanja i pospješivanja istog, ideja je usmjerena na upoznavanje ljudi van Crne Gore sa dešavanjima neprolazne vrijednosti koje je iznjedrila Crna Gora, kao i uspostavljanju saradnje sa njima u želji da umjetnost zbilja ne poznaje irelevantne granice koje joj se postavljaju.

Jovanka Uljarević

Radionice LitKona

* Rodni aspekt autorstva /žensko pismo [Snežana Žabić] (sl. radionica-sneza)
* Virtualni identiteti /hipertekstualna književnost [Libra/Libera] (sl radionica-LL).
* Genetski modificirana poezija /Charles Bernstein [Hrvoje Jurić] (sl. radionica-hrvoje)

[više na: **www.attack.hr/litkon/3kongres.htm**]

Alternativni institut Mostar

bez milosti za sebe i druge

udžbenici:
kolaps 'vodič za urbane spavače'
iza 'glas nesvijesti'

odsjek za rekonstrukciju spratova svijesti: marko tomaš

- reprodukcija, to je ono što je multipliciralo istinu!
- možda nas je prodo johnny rotten? možda roger waters? možda ian curtis kada je svojim vješanjem postao samo jedan u nizu?
- nek idu svi u pizdu božje matere!

ljubav i njene posljedice: mehmed begić

- kolike šanse ima ljubav u svijetu kakav je sada?
- besmisao jeste neminovan, šta više reći o tome, sizif jeste prirodan tok jedne normalne sudbine....

odsjek rezervnih nauka: nedim ćišić

- veliki sendvič je uhvatio armu i jede ga. arma je opušten i ne buni se, važno je da nema sira, govori. pitam se zašto je uhvatio baš njega. uzimam viljušku i zabijam je u sendvičevo oko.

poljski konzulat u egzilu: lukasz szopa

- pazi: ako u krevetu ima više žena, nije nužno da je do mene da one mogu ili ne mogu doživjeti orgazam. a teoretski ne moram ni ja biti u mom krevetu, da bi žena doživila orgazam.

entuzijazam i skepsa: mili krpo

- nema frke možemo mi to
- nema šanse da mi to uradimo

sabotaže i atentati: armin ahmed voloder

- sve je loše.

frizura i prvi čovjek pokreta protiv zmaja za sanju: feđa šiširak

- zapalim cigar i gledam brojke i slova treba naći 495 imamo 20, 7, 2, 100, 5, 4, 8. računam: 5 puta 100 jednako 500, 8 minus 7 jednako 1, 1 plus 4 jednako 5, 500 minus 5 jednako 495. tačan rezultat. ide mi od ruke.
- molim one što se furaju na filmove koji se ne kontaju da pogledaju 'jebi me' od virginie despantes, da se ovaj što prije zaboravi.

urednik na prisilnom radu u njemačkoj: borjana gaković

- meša ljubavi izvini što ovo radim, ali trenutno nemam drugog načina, lovim te po internetu, cijeli dan mi izmičeš, sad vidim da si zamazlumo na sajtu, mislim super je to ali provjeri mail molim te, hitno je
- znam šta je RAF, poznajem dobro istoriju njemačke 70-ih

neophodna bonus katedra: almir bečić, đenan behmen

šta reći nakon ovoga...?

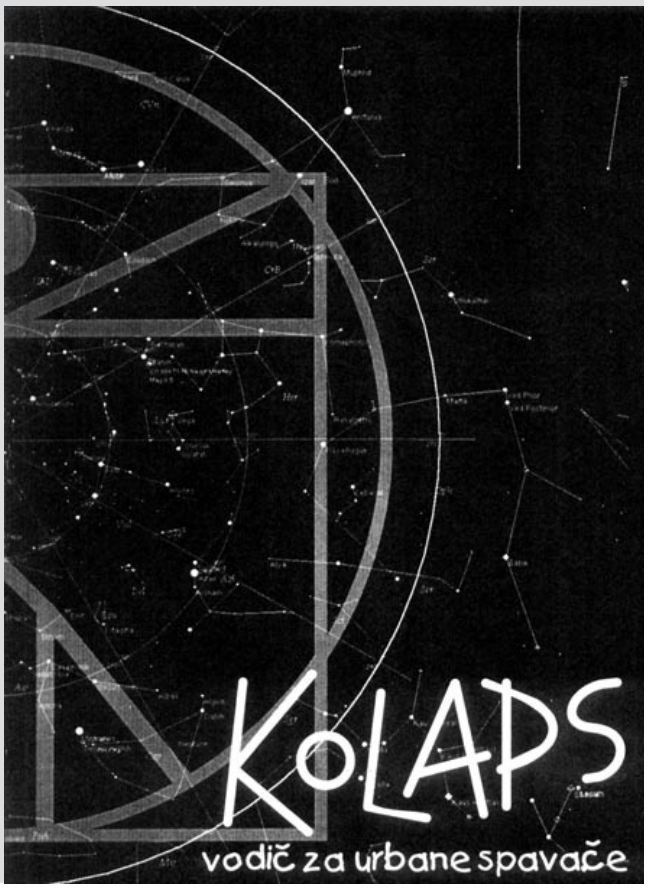

Virtualna diplomatska aktivnost

III. fizički kongres LitKon-a na Visu (e-mail korespondencije)

Date: Thu, 16 Aug 2001 20:02:53 +0000
From: Srdjan Tesin <srdjantesin@hotmail.com>
Reply-To: litkon@yahoogroups.com
To: litkon@yahoogroups.com
Subject: [litkon] Obavestenje

Postovane prijateljice i prijatelji, danas smo najzad dobili natrag pasoše sa potvrdom o vizama za Hrvatsku. Na zalost, Sasa Ilic i Marija Mandic Ilic nisu bili te srece: nisu im odobrene vize (razlog: pozivno pismo je kasno poslato?!) pa se nece pojaviti na Visu. Znaci, na Vis stižu Srdjan, Jovan i Misa. Druga vazna stvar je da cemo na Vis poneti i novi broj *Severnog bunkera* u kome cete moci da procitate priloge Radenka Vadanjela, Sestara Bronte, Alesa Cara, Ane Ristovic i drugih.
Litkon je potpisan, naravno.

Pozdrav, Srdjan

Date: Fri, 17 Aug 2001 20:29:29 +0000
From: Srdjan Tesin <srdjantesin@hotmail.com>
Reply-To: litkon@yahoogroups.com
To: litkon@yahoogroups.com
Subject: [litkon] Obavestenje i objasnjenje

Tacno je da se u Konzulatu u Subotici lakse dobijaju vize. Sasi i Mariji su u Hrvatskoj ambasadi rekli da mogu ići na Vis tek od sredine septembra!? Sta to treba da znaci nego da, prosto, ne zele da im daju vize.Pozivno pismo im je stiglo kad i nama, a ipak nisu mogli ništa da urade.Doduse, mi smo koristili naše diplomatske veze: gradonačelnik Kikinde ima nekog svog u Konzulatu pa nam je pomogao, no nismo Mariji i Sasi mogli da pomognemo. Steta, jer je Sasa expert za mladju srpsku prozu i mogao je odrzati dobar tecaj.
Mi bismo, ponavljam, na Vis stigli preko Sarajeva u kom bismo se obreli 29. avgusta. Jos ne znam sve detalje puta, ali Igor B. je sada pristigao i sve ce biti o.k. Zar ne, Igore?

Srdjan

Date: Mon, 20 Aug 2001 01:21:44 +0200 (CEST)
From: sven <svenx@email.si>
Reply-To: litkon@yahoogroups.com
To: litkon@yahoogroups.com
Subject: Re: [litkon] Obavestenje i objasnjenje

malo sam se izgubio: gdje su oni trebali dobiti vize? u Beogradu? Naivno sam mislio da je s tim stvarima gotovo ("normalizacija"). Pretpostavljam da nema smisla ambasadama pisati nikakva ogorcena prijeteca pisma u ime 'internacionalne kulturne mreze' ... ;]

sv

Date: Mon, 20 Aug 2001 09:33:20 +0200
From: Fernala Sejmen-Banjac <fernala@wf-computers.com>
Reply-To: litkon@yahoogroups.com
To: litkon@yahoogroups.com
Subject: Re: [litkon] vize

ne vjerujem da bi to imalo rezultata... popriliccne su pegle u hrvatskim konzulatima...

moj prijatelj je pokussavao dobiti vizu za svoju suprugu koja je
jugoslovenka i procedura je trajala gotovo mjesec dana, a za samo sedam dana godissnjeg odmora...na kraju su odustali i otissli u crnu goru na odmor.

f.

Lit.Kon ¶

Date: Sun, 19 Aug 2001 19:30:57 +0200
From: Boris Koroman
Reply-To: litkon@yahoogroups.com
To: litkon@yahoogroups.com
Subject: [litkon] popis za Vis

Popis sudionika 3. Kongresa LitKona - Vis,
ako sam dobro zbrojio i oduzeo.

Srđan V. Tešin (SRJ)
Miroslav Dragin (SRJ)
Jovan Gvero (SRJ)
Marko Tomaš (BiH)
Nedim Ćišić (BiH)
Mehmed Begić (BiH)
Borjana Gaković (BiH)
Feđa Šiširak (BiH/Pariz)
Igor Banjac i Miron i
Fernala Sejmen - Banjac (BiH)
Dea Vidović (Hrvatska)
Katarina Peović Vuković (Hrvatska)
Ivana Percl - Jurić (Hrvatska)
Hrvoje Jurić (Hrvatska)
Snežana Žabić (Hrvatska)
Tanja Miličić - Wagner (Hrvatska)
Tanja Tomić (Hrvatska)
Olja Jakišić (Hrvatska)
Bojan Žižović (Hrvatska)
Sven Cvek (Hrvatska)
Boris Koroman (Hrvatska)
Radenko Vadanjec (Hrvatska)
to je 21.
Neodlučni:
Lukasz Szopa (Poljska/BiH/Njemačka)
Igor Isakovski (Makedonija)
Ognjen Spahić (Crna Gora)

Turistički život

Upali grijanje

Treći fizički kongres LitKona bio je prilika da posle deset godina ponovo posetimo hrvatski deo Jadrana, tačnije otok Vis.

Kako to obično biva, što ne ide jednostavno mora komplicirano. Za odlazak u prvu nama zapadnu zemlju, Hrvatsku, potrebno je pribaviti mnogo papira da bi se dobila viza. Kada se nekako dokopate te neophodne nalepnice u sošk, sledi dodatan geografsko-špediterski napor koji iziskuje odabir putanje i vrste prevoza. Sve u svemu, vrlo komplicirano jer još uvek pamtite vremena kad se to radilo kupovinom karte na železničkoj stanici Kikinda sa presedanjem u Beogradu. Doduše, i tad se putovalo sporo i nekomforno, ali bezbedno i opušteno.

Stare navike se teško menjaju pa tako i u ovim srednjim godinama mnogo lakše podnosim putovanje u odlasku nego u povratku. *Oprosti mi papeee...* Bunkerašku delegaciju sačinjavali su Srđan, Šomi i moja malenkost sa jasnom podelom posla. Srđan je vođa puta i strateg, Šomi obara rekord spavanja u različitim prevoznim sredstvima, a ja zanovetam. Pobuna tela protiv neorganizovanog putovanja! Uz uobičajeno cimanje Beograd, Srpsko Sarajevo, Sarajevo, Split, u najupečatljivijem sećanju ostaje izlazak na Jadransku magistralu kod Ploča. Da su tragovi rata još uvek sveži, ne treba trošiti reči, pomenuću samo Mostar koji i dalje deluje kao grad u kom bi postigao kao vozač brzinu makar skromnog bolida Minardija. Plavetnilo mora i mnogobrojni otoci duž Makarske i Splitske rivijere ipak vam odagnaju pomisli na ruševine i užas bar na neko vreme. Splitska riva, dapače, daje do znanja da se u protekloj deceniji mnogo šta promenilo i da kao strani turisti prvo moramo u menjačnicu, a onda sve po redu. Grafit *Kontra Gračana* obaveštava nas da novi trener Hajduka neće dugo sedeti na poljudskoj klupi. Tisak nam nije stran pa se baš i ne otimamo da odmah vidimo šta se dešava u lijepoj njihovoj, jedino nas interesuju prognoze košarkaškog duela Hrvatska – Jugoslavija. (Znamo kako su prošli, a kao delikates ostao je autentičan snimak Ede Pecija iz Turske kao specijalnog izveštača. Da ne bi auta Puljanina Borisa Koromana ne bismo imali gde da saznamo rezultat. Zanimljiva scena dogodila se i na trajektu u povratku kada je jedan dežmekasti Slovenac pitao Šomija: "Kako su prošli vaši?" Šomi kao iz puške: "Pobedili su". Slovenac se samo nasmejao.) Radio Split i dalje kratke radio drame koristi kao reklame i to je mnogo slušljivije od novouskladbljene pop glazbe. Prvi ugostiteljski susret odaje ravnopravnost Laškog piva sa Ožujskim, a sa cigaretama je osim cena uglavnom isto: ronhil, filter 160, a za bolji džep sve ostalo. Odnos kuna – nemačka marka – dinar ostao je dole potpisanom tajanstven do povratka (Prvog dana na visu Srđan je kupio dve kutije "lakija", a kada je preračunao koliko je dao ispalo je da je keširao celih deset maraka! Odnos kuna – nemačka marka – 3,80 : 1 prim. S.V.T.). Trajekt Lastovo, sagrađen pre Drugog svetskog rata, plovi do Visa i to je prava prilika da se obnovi gradivo o najrazuđenijem delu obale koju čine: Šolta, Brač, Hvar, Pakleni otoci i konačno Vis. Na tom potezu broj plovnih objekata je zaista impresivan pa sam sa Šomijem tugu ublažio na šanku uz fuka, normalno, i tek se izvukao na palubu prilikom iskrcavanja. Ljubazan doček ostale ekipe Litkonovaca garantovao je dobar provod iako smo bili smešteni u jednom paviljonu vojarne "Samogor" predate na upotrebu piscima. Divno! Domaćini nas odmah upoznaju sa programom boravka i repertoarom tekućine: loza, travarica, grapa i domaće vino. Franci Blaškić nas je uveseljavao s CD-a. Moneta na stolu časopisi: *Kolaps*, *Libra/Libera*, *Iza* i naravno *Severni bunker*. Pisci iz Pule, Zagreba, Sarajeva, Pazina, Vukovara, Mostara, Ljubljane i Kikinde mogli su zajedno da pecaju, jedu, piju, kupaju se, razgovaraju, razmenjuju iskustva pisanja i čitanja i raspituju se o različitim likovima i temama u rasponu od Branka Kockice do Tomaža Pandura. Hvala Radenku što nas je spasao mrskih konobara koji su nam lignje na žaru naplatili skoro 200 maraka i to ne zbog toga što smo pričali ekavski nego zbog toga što su, po njima, svi turisti po pravilu glupi. More je i dalje slano, pa bilo ono i hrvatsko. Vetar nas je davio nekoliko dana, ali nas to nije sprečavalo da se gnjuramo i plivamo. Samo da plaža nije bila kamenita, sve sam pete natukao! Radilo se, nije da se nije radilo: radionice su održali Sven, Boris, Katarina, Hrvoje i Sneža u oblastima u kojima su najjači: o hipertextu, ženskom pismu i genetski modifikovanoj poeziji. Različiti nazivi za svima razumljiv jezik nisu bili prepreka da se družimo, polemišemo i opuštamo što nije jugonastalgično već normalno i poželjno. Kad je došlo vreme povratka bili smo toga svesni i, dakako, tužni. Red je da, pošto smo prvi došli poslednji i odemo sa Visa, a Sven je naš ostanak prokomentarisao rečima: "Srbi su opet okupirali Vis!", na šta smo se mi valjali od smeha. Igor, Fernala i mali Miron pomogli su nam da ispečemo ribu koju je upecao Žiža. Malo je falilo da zapalimo Vis. Šomi je dežurao kraj vatre s flašom vode za svaki slučaj. Matko, domaćin hotela-vojarne poželeo nam je srećan put, a sve u nadi da se vidimo i dogodine. To sigurno.

Naravno, uživali smo u hrvatskom delu Jadrana koliko su to dozvoljavala prevozna sredstva, a onda jagnjetina u dolini Neretve i put do Sarajeva uz neverovatan treš: mostarski hip-hop. Autobus Vojvodine tursa od Lukavice do Novog Sada podsetio nas je gde se vraćamo. Rasklimatana sedišta, pušenje u autobusu, povici promrzlog putnika: "Zapali grijanje!", miris brlje i vožnja majstora, deo su folklora koji polako ali sigurno postaje konstanta kao najbolji basket na ovom delu sveta. Oprosti nam pape do sledećeg susreta LitKona.

Jovan Gvero
(Support: Srđan V. Tešin & Miroslav Miša Dragin),
Severni bunker, *Kikinda*

Kolekcija ljeto/jesen 2001.

NISMO SE NADALI OVAKVOM LJETU

Nismo se nadali ovakvom ljetu.
Ljudi su umirali - iznenada -
lijegali u zemlju uz tuđu pomoć;
do svojih majki, očeva, sinova, kćerki,
potpuno nepoznatih, pradjedova,
djedova, žena, napadno našminkanih
teta, sestara i tazbine.

Možda suviše rano je umrla mama Jozefina.
Ona leži na groblju Sv. Marka na nizini
uz pijacu; često fulam njezin grob,
a kada ga pronađem: čučnem, i uvijek
pada kiša i budem mokar,
i smrča se savija pod naletima vjetra.
Razgovaram s mamom; srolam joint,
groblje je pusto.
Kada ispričam ono što imam - tirade o
vatri i jezovitoj tami -
pokupim smeće, počupam travu, spremim
svijeće
i krenem ka izlazu.
Mahnem mami sa pristojne udaljenosti,
čekam da mi odmahne
i kročim kroz vratnice groblja
na pustu cestu.

Igor Banjac (33), Sarajevo

Neka otrcana fraza. Pada mi na pamet. Vrijeme je stalo. Gledam na sat. 13.45. Okrećem se prema zgradi u kojoj spava Litkon. Čujem šumove. Trčim. Fazan je brži. Sven mi daje do znanja da to nije fazan. Nije bitno. Želim zauvijek ostati na Visu. Dobro izgleda, iako mu ime nije u ženskom rodu. Ne bih mogao živjeti na Visu, ali ostati bih mogao. Trčim jako nespretno. Fazan je već poletio. Nije to fazan, govori Sven i vadi iz ruksaka osam litara travarice. Kako da mu čovjek vjeruje. Vjetar mi razbija koncepciju trčanja. Lijeva, desna, lijeva, lijeva, lijeva... dokle ću tako. Šlapa mi je ostala negdje između desnog i lijevog nožnog poteza. Fazan je odletio. Stvarno je ogromna ptičurina. Nije fazan toliko velik. Nije ni Vis toliko visok, pa je opet Vis. Dakle, ipak je fazan. S jednom šlapom na lijevom stopalu poskakujem zadovoljan svojim čvrstim stavom. Gledam na sat. 13.45. Već se tri dana kazaljke nisu pomakle na mom satu. Otrcan sat.

Bojan Žižović, Pula

PONOSNA SAM zbog otkrića LitKona
PONOSNA SAM što postoje ljudi s idejama
PONOSNA SAM što postoje ljudi koji čitaju i pišu, koji znaju što čitaju i što pišu
PONOSNA SAM što se otvoreno diskutira o ženskom pitanju i ženskom pisanju
PONOSNA SAM što sam dio konzorcija koji ruši granice i predrasude
PONOSNA SAM što su dijalog i dogovor spona koja okuplja ove ljude
PONOSNA SAM što sam dodatno obogatila krug prijatelja s ljudima za koje nas u školama uče da su nam neprijatelji
PONOSNA SAM što LitKon stvara paralelnu budućnost
PONOSNA SAM što LitKon postoji

Ivana Percl Jurić, Zagreb

SREBRNO JE BOJA LETA

U pretincu levo
u mp3 izvoru pretprošle decenije
krenula sam u potragu
žuti buldožer septembra usmerio je
svoju ruku prema meni
skupiće me u šaku i
zdrobiti?
pošteditи?
odvesti do tebe?

Snežana Žabić, Vukovar

USPUT, DOK ZABORAVLJAM

Već danima
Slažem knjige na police-
Pažljivo brišem prašinu-
Iseljavam paukove-
Otvaram prozor-
Razmičem zavjesu-
Podmazujem vrata
Ili mijenjam sijalicu
Između radnji koje vršim
Napravim pauzu za kafu
I zapalim cigaretu-
Trudim se srediti stvari
Posložiti detalje
Objasniti sebe
urediti životni prostor
zaboraviti kako sam nekad
sipao deterdžent na psa
prošetao posuđe
bacao smeće u WC školjku
defecirao u korpu za otpatke-
pročitao hranu
i skuhao pjesme-
u svemu pogriješio

Marko Tomaš
(Iz skupne zbirke
Tri puta trideset tri jednako)

TE VEČERI SAM POŽELIO NEKE ČUDNE STVARI

Jedne večeri
imao sam neke čudne
želje.
Poželio sam
mašinu za pisanje,
pepeljaru sa lažnim
otiscima cigarete
i osjećanja
zbunjenog junaka
kratke,
simpatične priče.

Poželio sam
veličanstvenu sobu
punu dima
i zvuk saksofona;
pomislio sam na nju.
Poželio sam
da je još uvijek
nemam
i da je želim,
da o tome pišem,
da je volim.
Poželio sam
da je nađem
i da je izgubim…
da je opet tražim.

Iste večeri
poželio sam još neke čudne
stvari
i mašinu za pisanje.

Mehmed Begić
(Iz skupne zbirke
Tri puta trideset jednako)

Lit.Kon

Upoznali smo se u proljeće ove godine. Zove se Litkon. Zapravo, upoznali smo se i u prvo vrijeme kontaktirali isključivo putem e-maila, ali već tada sam osjetio da smo jedno za drugo. Napokon smo se susreli ljetos na Visu i tamo proveli četiri nezaboravna dana. Moja očekivanja su se potvrdila: Litkon je oličenje mladosti, sposobnosti, energičnosti, duhovitosti... U tih nekoliko ljetnih dana kupali smo s u toplome moru, šetali, jeli, pili i vodili beskrajne razgovore. Bila mi je poklonjena maksimalna pažnja. Nakon boravka na Visu ostali smo u kontaktu, ponekad se čak i vidimo, puni smo zajedničkih planova... Mnogo putuje i poziva me da putujemo zajedno, u Mostar, Kikindu, ponovno na Vis sljedećeg ljeta, čak i u Berlin... Nisam siguran hoću li zbog svojih poslovnih obaveza uspjeti sustizati taj ritam. Iako mi to pruža nadu u buduće sretne zajedničke trenutke, brine me što još uvijek ne mogu zaboraviti proteklo ljeto. Još uvijek patim što smo se morali vratiti u svakodnevicu, osobito kada si natočim čašu mirisne i ukusne viške travarice koja u tom času za mene predstavlja Proustov kolačić... Što da radim?

Nostalgični (podatci poznati
redakciji, ali ih ipak
objavljujemo: Hrvoje Jurić, Zagreb)

EPILOG

Ustaj Pravdo, ustaj bane
globalno te selo zove, zove, zove
neka nam kultura pobeda osvane
nek nas gleda tv nek se ljudi tove
u krug u krug u krug
druga svoga nek ubije drug
za nedruga nek samo manje kapne para
št metnost novu muč pesm stara

Ivan Pravdić, Beograd

Priredili:
Sven Cvek, Boris Koroman,
Olja Jakišić, Igor Banjac,
Fernala Sejmen-Banjac i ostali

poezija

sad hajdmo u maksimir

Krešimir Mićanović

nagnuti nad sjenom

kroz dupli prozor
koji gleda na pravokutni prostor omeđen
zidovima,
koji gleda na
klaustar bez ljudi i drveća,
kako ga se jednom nazvalo, dakle, kroz takav nas
prozor obasjava svjetlost, časnu sestru i mene,
i pravi sjenu dok
započinjemo raspravljati o tome zašto bi ispred *Izbavi nas* i iza
ipak trebao stajati zarez
odnosno kako je uopće nastalo to *sveudilj*
i dok nagnut prelazim prstom preko imenica na papiru i naše sjene
postupno raspravljanje postaje neobvezujući
razgovor, i o brzini tako, jer ona žuri u dalmaciju, vjerojatno sam već čuo
vijest s televizije, jučerašnji dnevnik u 19.30, da su se u sumrak
sudarila dva automobila
i da u toj teškoj prometnoj nesreći stradala su dvojica,
a jedan je od njih
upravo

sad hajdmo u maksimir

i kada sam se vraćao u krevet
u pola dva poslije ponoći
sjetio sam se muškarca od kojeg smo
jučer u podne pobjegli
i već nakon stotinu metara
ugledali smo jezero i potpuno smo
ga zaboravili, tog muškarca s ribičkim prslukom,
čučali smo tako i gledali pačiće
rekla je *da bar imamo mrvice*
i nastavili smo čučati praznih ruku
a prije toga
sjedili smo u hladu švicarske kuće
obična kava i voda i pivo
i sjeo je za naš stol
taj muškarac nenametljivo
a onda nam se ipak povjerio
da voli piti kavu,
ne pije alkohol, samo dvije litre kave dnevno,
ustaje noću i sluša radio uz kavu bez mlijeka,
u tome najviše uživa
i požurili smo sa svojom kavom, vodom, pivom
i ne znam kako je uopće uspio brzo s kave prijeći
na crnce, oni su bolji od nas jer su duže
bili robovi nego mi,
prepustili smo mu cijeli stol
poslije jezera išli smo livadom
čije sam ime zaboravio
i kada smo dospjeli do staze
zabrinuli smo se zbog krpelja
već sam se dva puta pedantno tuširao
i probudio sam se u pola dva poslije ponoći
zbog krpelja kojih nema
i ne znam zašto sam se pri povratku u krevet
sjetio muškarca od kojeg smo jučer u podne pobjegli

new experience

udaljena od nas za širinu ceste
starija gospođa
mete ispred kuće, skuplja borove iglice
i svaki put kada zastane
popravlja naramenice, lijevu pa desnu
dok sjedimo na rubu ceste u 7 ujutro
i čekamo na minibus koji će nas transferirati,
rekli su nam u agenciji,
do broda, do motornog izletničkog broda
na glavi mi je ženski slamnati šešir s vrpcom još od 6 ujutro
ali ne smijemo se razbjesniti
jer sve se to može prihvatiti kao, recimo, new experience –
objašnjava mi suputnica dok prolaze
vatrogasna kola bez žurbe, cisterna, motor,
dobro očuvan dizelaš, hladnjača, renault 4
s dvije kašete zelene salate, još jedan motor
i sjedimo kao dva ćuka,
kao nekoliko ćukova,
a iza naših glava razabirem slovenske glasove
koji prepričavaju sinoćnje
ribice *oziroma* gulaš u prahu
sjedimo čitavu vječnost na otoku
u sklopu programa new experience
dok udaljena od nas za širinu ceste
starija gospođa
popravlja naramenice, lijevu pa desnu,
u predasima mete ispred kuće,
skuplja borove iglice

mala smrt

i mi smo otišli u gostionicu u kojoj je
on već sjedio
pjesnik s crnilom nakupljenim ispod očiju i
crnim hlačama
i dok smo sjedili za istim stolom
i dok je konobar ne previše užurbano donosio piće
nikako nisam mogao prestati promatrati
njegov debeli vrat
bez obzira je li spominjao s puno nježnosti svoju
majku ili ljubavnicu
i onda smo, a popili smo dovoljno, morali otići
u dvoranu iza u kojoj je svirao *kičer*,
tako ga je s punim pravom nazvao, koji je
pjevao pjesnike dramatičnim glasom,
stajali smo na ulazu u prepunu dvoranu,
oslonjeni na vrata,
dječje glave i glave njihovih učitelja gledale su kako odlazi
jedan s gitarom i dolazi drugi, pjesnik s crnilom nakupljenim ispod očiju,
podbočen lijevom rukom pjevao je, a na kraju druge-treće pjesme,
pričao bi nešto, ali nije spominjao majku ni ljubavnicu,
i onda je rekao nekako nehajno u prepunoj dvorani
u kojoj nije vladala apsolutna tišina:
kako se to kaže na francuskom *la petite mort*,
i ponovio je još jednom učenicima
da su oni još mladi i da će već naučiti što to znači
i svi su se onda smijali, ni usiljeno ni blesavo,
radosno u taj prijepodnevni dan u predgrađu
i činilo mi se da su oni koji su doveli djecu
sebi preveli samo zadnju riječ

reagiranja

O "Kralju Learu" na Malom Brijunu...

Vesna Domany Hardy

Vellano,
13. 09. 2001.

U *Zarezu* uvijek rado čitam napise Nataše Govedić i vrlo često se slažem s njezinim sudovima, te me tim više iznenadio (u broju 62, 30. kolovoza) nepotrebni ton nabacivanja drvljem i kamenjem, kakvim pokazuje vidljivu povrijeđenost osobne taštine, inače očito cijenjene kritičarke i teatrologinje. Uvrede i niski udarci pršte na sve strane iz njezina napisa "o bahatosti ili nedostupnosti Šerbedžijina 'Leara'", što me ponukalo da o tome napišem par riječi, budući da je moje iskustvo s 'Learom' bilo potpuno suprotno. U 'mojoj nekritičnosti' ova predstava je bila događaj broj jedan tek minulog ljeta, usporediva sa slično mediteranski ambijentiranom, nekoć vizionarskom Maggelijevom 'Elektrom' ispod Mosora, daleke 1989. godine.

Prije nego se dotaknem samog 'Leara', želim reći da u svojoj povrijeđenosti Nataša Govedić očito brka neke pojmove o teatru danas, ironizirajući procese koje, na žalost, (kad ga uglavnom država više politički ne subvencionira) kazalište mora na silu prihvatiti da bi uopće opstalo. Stoga je bitno nalaženje sponzora, a u tom smislu i PR-a pod svaku cijenu, što znači i estradno te kad se radi o rasprodanoj predstavi, ne može se govoriti o 'elitizmu', 'mistificiranju', 'bahatosti' ili 'nedostupnosti', dapače. U ovom slučaju radi se čak i o lekciji o sposobnosti preživljavanja, dok iz Natašina uvrijeđenog tona uvelike viri povrijeđeni intelektualni elitizam. Budući da sve poznate kazališne kuće uvijek zakažu *press opening* određenog dana, čudi me da se Nataša toliko ljuti na 'Learovu' ekipu, kad je taj dan, kako sama kaže, s većinom ostalih kritičara bila u Dubrovniku.

Još sam se u srpnju, poput Nataše, ali ne u svojstvu kritičarke, već kao obična kazališna ljubiteljica, s ponešto teatrološkog znanja, raspitivala za ulaznice za ovu predstavu, kad mi je javljeno da je sve rasprodano. Nije me to baš bacilo u neki duboki očaj; iz iskustva znam da se uvijek nađe načina, ako se jako želi vidjeti neku predstavu u Hrvatskoj. Tako sam, kad sam se koncem kolovoza zatekla u Puli, uz preporuku jednog od članova ekipe 'Leara', ne uznemiravajući zbog toga glavne protagoniste, bez problema ušla na jedan od dvaju brodova u Fažani. Već me u luci dojmila jednostavnost publike u kojoj nije bilo glamuroznih zvijezda ili poznatih medijskih ličnosti, naprosto lokalni Istrijani, mnogo mlađarije i poneki kasnosezonski turisti, očito svi prispjeli da nešto dožive, a ne da budu viđeni. Muzička ekipa Mostarske sinfoniete škotskog kompozitora i edinburškog profesora Nigela Osborna podijelila se u dva broda čiji predvodnici, vozeći 'usput' publiku, putuju na otok u prošnju Cordelijine ruke. Bila sam na brodu 'francuskog kralja', te su nam skladno tome, svirali i pjevali vesele pučke francuske šansone, a u prekrasnom morskom sutonu su nas poslužili i čašom rashlađenoga bijelog vina.

Po izlasku s broda već se snoćalo, a na samom otočkom molu, na štakama podbočenom kamenu, kao da je na luđačkom prijestolju, publiku je fiksirao goli Learov luda, u izvanredno dorađenoj ulozi iskusnog slovenskoga glumca Radka Polića, nagovještavajući svojim izgledom i pogledom već na početku da smo ili ludi ili da smo stigli u ludnicu.

Ograničeni kapacitet od 350 gledatelja po predstavi ubrzo dobije smisao kako se pojedini prizori počinju odvijati putem koji publiku u raširenoj koloni širokom neravnom makadamskom cestom polako vodi prema austrougarskoj tvrđavi, ispod starih pinija uz more. Uz put se na prirodno povišenom platou s lijeva osvijetli prizor dvora, muzike, plesa, princeza, prinčeva, dvorskih dama i vitezova, usred čega pristiže kralj Lear/Šerbedžija s pratnjom, da bi tu počinio svoju veliku ludost raspačavanja kraljevine prema hirovitom kriteriju povrijeđene taštine, stavljajući tako u pokret teški *juggernot* vlastite i ostalih sudbina. Tu ističem da me na malom Brijunu, u tom zaista arkadijskom pejsažu, ova scena nije po ničemu podsjetila na podjelu Titove Jugoslavije, motive koje timu Šerbedžija/Udovički sada insinuira Nataša služeći se pritom nekim izvještajima, premda su me kasnije u predstavi neke, a posebno Edmundove (u izvrsnoj izvedbi Deajana Ačimovića) spletke i monolozi evocirali na mnoge političare i politikante Lijepe naše. Pritom još moram reći da sam u posljednjih deset godina, svaki put u londonskom Barbicanu gledajući neki Shakespearov povijesni komad u izvedbi RSC-a (Royal Shakespeare Company), razmišljala kako ti tekstovi kao da izravno proizlaze iz balkanskih sukoba ili vrve ličnostima iz rata koji je kod nas bjesnio, pa iz tih vječno ponavljanih situacija shvatiš da se zapravo ništa nikad ne mijenja, da se građanski ratovi ponavljaju, bez obzira radilo se o ratu između Crvene i Bijele Ruže, nakon čega je Shakespeare pisao u službi stvaranja mitologije pobjedničke strane dinastije Tudora ili o srpsko/hrvatsko/bosansko ili sada albansko/makedonskom ratu u kojima se vođe opredjeljuju motivirani isključivo vlastitim interesima, stvarajući ili rastvarajući saveze mijenjanjem stranačke pripadnosti, prodavanjem svoje odanosti ili izdajom i prevarom.

Izvrsna glumačka ekipa ove postave 'Leara', iz čije cjelokupne igre izvire istinska radost druženja oko kreacije teatra, prekrasni mediteranski ambijent, pa čak i popratna izvrsna ženska riječka pjevačka družina *Putokazi* u ulozi hora iz izvorne kazališne tradicije, kao i neočekivana sceničnost do sada nekorištene tvrđave, doprinijeli su velikoj proslavi kazališta u njegovoj izvornoj funkciji, kad je publika i te kako animirana prolazeći zajedno s njim sve faze Leareva ludila.

Prema tradiciji putujućih družina *commedie del'arte*, i ova je putujuća kazališna družina sastavljena od jedne proširene obitelji i njima bliskih suradnika, pa je zadivljujuće kako je teatarska družina obitelji Šerbedžija/Udovički/prijatelji sve to uspjela za kratko vrijeme od peti i pol tjedana zaokružiti. Naravno da bi nešto više pripremnog vremena ili dulje igranje predstave, omogućilo da se neke stvari režijski izglačaju, primjerice pretjerana patetičnost završne tragične scene. Smatram da je kostimografija u predstavi najslabiji dio, koji, međutim, nikako ne umanjuje veličinu cjelokupnog doživljaja, premda su me već u prvom dvorskom prizoru, pa do samog kraja smetali nespretni glomazni kostimi, s previše tekstila, ništa ne ostavljajući imaginaciji, jednostavno neprikladno preneseni ovamo iz građanskog (prema Peteru Brooku mrtvog) kazališta.

Sve u svemu, ovakvih predstava nikada ne može biti dosta, one su dragocjenost svugdje u svijetu, pa kad se dogode, onda su rezultat rijetkih podudarnosti mnogobrojnih energija i pozitivnih koincidencija, zbog čega je, zapravo, u današnjim hrvatskim prilikama "Kralj Lear" na Malom Brijunu istinsko čudo, koje služi na čast i Hrvatskoj i Istarskoj županiji koje su ga omogućile.

Zbog svega toga zaista me začudio neprijateljsko kritični i uvrijeđeni ton vaše kritičarke Nataše Govedić. Z

Poštovana gospođo Domany Hardy,

pogrešno ste protumačili moj tekst. On se nije ticao predstave *Kralja Leara*, nego nemogućnosti velikog dijela kritičarskog ceha da *uopće vidi* predstavu (ne želim ponavljati argumente zašto je u nekoj kulturi *temeljno* da predstave ocijeni i stručna publika, a iste argumente ne smatram ni "elitističnima"). Kada su pak kritičari doslovno *spriječeni* da pristupe predstavi, u bilo kojem terminu njezine izvedbe, a pogotovo kada je organizatorima "nemoguće" da kritičaru osiguraju makar i pristup probi ili intervju s izvođačima, nešto s organizacijom evidentno NE funkcionira. Pa makar pritom u *Learu* uživali i Vi i ministar Vujić i lokalno stanovništvo Istre; pa makar pritom *Lear* i zaradio od svojeg marketinga (kraj ionako visokog budžeta). Ali protest na koji reagirate ticao se *moje struke*: uskrata prava da vidim određenu predstavu nema veze s *taštinom* kritičara, nego s ometanjem njegova/njezina profesionalnog rada. Protiv čega ću i dalje protestirati. Z

Nataša Govedić

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**
telefon: **4855-449, 4855-451**
fax: **4856-459**
e-mail: **zarez@zg.tel.hr**
web: **www.zarez.hr**
uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**
nakladnik: **Druga strana d.o.o.**
za nakladnika: **Boris Maruna**
poslovna direktorica: **Nataša Polgar**
glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**
pomoćnice glavne urednice: **Katarina Luketić, Dušanka Profeta**
redaktor: **Boris Beck**
redakcijski kolegij: **Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David Šporer, Igor Štiks, Gioia-Ana Ulrich, Davorka Vukov Colić**
grafički urednik: **Željko Zorica**
lektura: **Žana Mihaljević**
tajnica redakcije: **Lovorka Kozole**
priprema: **Romana Petrinec**
tisak: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:

6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**
12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**
12 mjeseci **170,00 kn**

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime:_____
adresa:_____
telefon/fax:_____
vlastoručni potpis:_____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Multimedijalni centar d.o.o.
Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063
e-mail: mmc@mmc.hr • http://www.mmc.hr

Na temelju odluke Savjeta Galerije O.K. Multimedijalni centar d.o.o. - Rijeka raspisuje

NATJEČAJ

za program Galerije O.K. u 2002. godini

Na natječaj se mogu prijaviti studenti I diplomanti visokih učilišta i likovnih akademija iz Republike Hrvatske I inozemstva te autodiktati orijentirani k suvremenom umjetničkom izrazu.

Prijava mora sadržavati kratki životopis, popis izložaba i druge reference (nagrade...) te koncepciju izložbe (projekta, performansa...)

Potrebno je priložiti dokumentaciju kojom autor pojašnjava svoj rad (fotografije, videozapisi, tekstovi...).

Zaprimljena dokumentacija se ne vraća.

Krajnji rok primitka prijave je 31.11.2001

Prijave treba dostaviti na adresu **MMC - Galerija O.K., Kružna bb, 51000 RIJEKA s naznakom Za natječaj.**

Prispjele prijave razmotrit će Savjet Galerije O.K. u sastavu:

Branko Cerovac, kustos Moderne galerije MSU Rijeka, MMC - Galerija O.K.
Damir Čargonja, direktor MMC-a
Tanja Dabo, likovna umjetnica
Branko Franceschi, voditelj Galerije Miroslav Kraljević
Sven Stilinović, MMC - Galerija O.K.
Ivica Župan, likovni kritičar

Rezultati žiriranja biti će objavljeni najkasnije do 31.12.2001. g. putem javnih glasila

Za sve dodatne informacije možete se obratiti **MMC-u:**
Tel/Fax 051 215063, 211142

Inter University Centre Dubrovnik

IUC

An independent international centre for advanced studies

Academic Programme 2001/2002

Courses

1/25 August/2 September 2001
EFFECTIVENESS OF BILLS, CHARTERS AND NGOs IN HUMAN RIGHTS PROTECTION
Directors
Siniša Rodin, *University of Zagreb*
Andy Unger, *South Bank University, London*

2/3/8 September 2001
MENTAL PHENOMENA
Directors
Mike Martin, *University College, London*
Tim Crane, *University College, London*
Snježana Prijić-Samardžija, *University of Rijeka*
Nenad Miščević, *University of Maribor*

3/8/15 September 2001
POLITISCHE THEORIE
Kulturelle Voraussetzungen des europäischen Rechts und der europäischen Politik
Directors
Henning Ottmann, *University of Munich*
Zvonko Posavec, *University of Zagreb*

4/10/16 September 2001
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors
Babill Stray-Pedersen, *University of Oslo*
Peter Weiss, *University of Graz*
Gernot Desoye, *University of Graz*
Josip Delmiš, *University of Zagreb*
Lada Magdić, *University of Zagreb*
Feda Omeragić, *World Health Organization*
Joško Zekan, *University of Zagreb*

15/4/6 October 2001
MITTELEUROPA: NEUE ENTWICKLUNGEN IN PHILOSOPHIE, KULTUR, POLITIK
Directors
Peter Kampits, *University of Vienna*
Jure Zovko, *University of Zagreb*

16/7/12 October 2001
SCHOOL "HEALTH FOR ALL"
TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL PRACTICE: How to do as a Trainer?
Directors
Mladenka Vrcić-Keglević, *University of Zagreb*
Želimir Jakšić, *University of Zagreb*
Muharem Zildžić, *University of Tuzla*
Zoran Stojanovski, *University of Skopje*

17/8/12 October 2001
NEW PERSPECTIVES ON PHENOMENOLOGY AND THE ANALYSIS OF CULTURE
Jonas Frykman, *University of Lund/Bergen*
Nils Gilje, *University of Bergen*
Michael Jackson, University of Copenhagen
Maja Povrzanović, University of Lund/Zagreb

18/15/19 October 2001
MIND AND BRAIN II
Directors
Helmut Moritz, *Technical University Graz*
Selma Supek, *University of Zagreb*

19/25/28 October 2001
ENHANCED DEMOCRATIC CONTROL OVER THE ARMED FORCES IN CROATIA (I)
Directors
Sander Huisman, *The Centre for European Security Studies, Groningen*

SCHOOL "HEALTH FOR ALL"
(courses from 28 to 31)

28/6/11 May 2002
TRAINING OF TEACHERS IN GENERAL PRACTICE
Teaching Professional Values and Ethics
Directors
Patricia Owens, *University of Liverpool*
Anita Berlin, *University of London*
Paul Heyerick, *University of Gent*
Želimir Jakšić, *University of Zagreb*
Irma O. Virjo, *University of Tampere*
Mladenka Vrcić-Keglević, *University of Zagreb*

29/3/8 June 2002
HEALTHY LIFE STYLE AND PREVENTION OF STROKE
Directors
Vida Demarin, *University of Zagreb*
Roman Haberl, *Ludwig-Maximillian University, Munich*
Kurt Niederkorn, University of Graz
Tanja Rundek, *Columbia University, New York*

30/24/29 June 2002
HUMAN RIGHTS AND MEDICINE
Directors
Søren Holm, *University of Manchester*
Jiri Šimek, *Charles University Prague*
Miroslav Mastilica, *University of Zagreb*
Nenad Hlaća, *University of Rijeka*
Mirjana Nasić, *University of Zagreb*

31/23/28 September 2002
PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
Directors
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*
Bengt Lindstrom, *Nordic School of Public Health*
Vesna Jureša, *Croatian Union for School Health*
Marina Kuzman, *Croatian Institute of Public Health*

32/6/18 May 2002
VICTIMOLOGY, VICTIM ASSISTANCE AND CRIMINAL JUSTICE
Directors
Gerd F. Kirchhoff, *University of Applied Sciences, Mönchengladbach*
Zvonimir Paul Šeparović, *University of Zagreb*
Elmar Weitekamp, *University of Tübingen*
Frans Willem Winkel, *Vrije University, Amsterdam*

33/13/17 May 2002
SUBJECTIVITY, DEMOCRACY AND ORGANISATIONAL CHANGE
Directors
Kirsten Weber, *University of Roskilde*
Thomas Leithäuser, *University of Bremen*

34/13/17 May 2002
SOCIAL ASPECTS OF THE SCIENCES VI
Transforming of Scientific Paradigms: Concepts of Memory
Directors
Reinhard Brunner, *University of Tübingen*
Peter Stachel, *Austrian Academy of Sciences*
Jasminka Lažnjak, *University of Zagreb*
Darko Polšek, *University of Zagreb*

35/13/18 May 2002
REDEFINING CULTURAL IDENTITIES:
Cultural Industries and Technological Convergence
Directors
Nada Švob-Đokić, *Institute for International Relations, Zagreb*
Jirina Šmejkalova, *University of Durham*
Milena Dragičević-Sesić, *University of Arts, Belgrade*

36/15/18 May 2002
GENDER ISSUE IN POLITICAL THEORY
Directors
Đurda Knežević, *Women's Infoteka, Croatia*
Andrea Feldman, *Institute for Croatian Contemporary History*
Mieke Verloo, *University Nijmegen*
Uta Ruppert, *University Giessen*
Joanna Szwajczowska, *OSKA, Resource Centre of Women, Poland*

37/20/25 May 2002
HERMENEUTIK DER MODERNE VI
Humanismus
Directors

47/16/22 June 2002
SOCIAL WORK AND SOCIAL POLICIES
Directors
Juha Hamalainen, *University of Kuopio*
Dada M. Maglajlić, *Bemidji State University*
Horst Sing, *Catholic University Eichstaett*
Haluk Soydan, *The National Board of Health and Welfare, Stockholm*
Mari-Anne Zahl, *Norwegian University of Science and Technology, Trondheim*

48/16/22 June 2002
DEVELOPING NEIGHBORHOOD & COMMUNITY SUPPORT SYSTEMS
Directors
Owusu Bempah, *University of Leicester*
Burt Galaway, *University of Manitoba*
Dada M. Maglajlić, *Bemidji State University*
Paul Stubbs, *University of Sheffield*

49/10/15 June 2002
THE LAW OF THE SEA AND THE INTERNATIONAL COURTS AND TRIBUNALS
Directors
Umberto Leanza, *II University of Rome*
Tullio Scovazzi, *University of Milan*
Didier le Morvan, *University of Western Brittany, Brest*
Paolo Mengozzi, *University of Bologna*
Mirjam Škrk, *University of Ljubljana*
Davor Vidas, *Fridtjof Nansen Institute, Oslo*
Maja Seršić, *University of Zagreb*
Budislav Vukas, *University of Zagreb*

50/17/22 June 2002
SOCIAL STRUCTURES AND INSTITUTIONS:
The Quest for Social Justice
Directors
Ognjen Čaldarović, *University of Zagreb*
Mojca Novak, *University of Ljubljana*
Arthur J. Vidich, *New School for Social Research, New York*
Stanford M. Lyman, *Florida Atlantic University*
Garth Massey, *University of Wyoming*
Aleksandar Štulhofer, *University of Zagreb*

51/17 June/27 July 2002
SOUTH-EAST EUROPEAN SUMMER SCHOOL
Directors
Ivo Banac, *Yale University*
C. Wendy Bracewell, *School of Slavonic and East European Studies, University of London*
Gvozden Flego, *University of Zagreb*
Andrew Wachtel, *North Western University, Evanston, IL*

52/20/24 June 2002
DU 2002 NMR:
The Fourth International Dubrovnik NMR Course
Directors
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*
Nenad Juranić, *Mayo Clinic Rochester*
Damir Kovaček, *University of Zagreb*
Predrag Novak, *Pliva Pharmaceutical Industry, Zagreb*
Janez Plavec, *National Institute of Chemistry, Ljubljana*
Lajos Radics, *Chemical Research Center, Budapest*
Nicola Sergeeyev, *Moscow State University*
Vladimir Sklenar, *Masaryk University*
Dražen Vikić-Topić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*

53/21/28 June 2002
SECURITY AND COOPERATION IN THE SOUTH EASTERN EUROPE
Directors
Radovan Vukadinović, *University of Zagreb*
Ken Sorensen, *Florida State University*
Anton Grizold, *University of Ljubljana*

54/23/29 June 2002
INFORMAL ECONOMIES:
A Global Phenomenon
Directors
Stuart Henry, *Wayne State University*
Thomas Gabor, *University of Ottawa*

55/24/29 June 2002
MATH/CHEM/COMP 2002
The 17th International Course on the Interfaces Among Mathematics, Chemistry and Computer Science
Directors
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute Zagreb/University of Split*

64/9/13 September 2002
STRUCTURAL SEISMIC INTERPRETATION AND BALANCING METHODS IN HYDROCARBON EXPLORATION
Directors
Michal Nemcok, *Energy and Geoscience Institute at University of Utah*
Bruno Tomljenović, *University of Zagreb*

65/2/7 September 2002
THE THIRD DUBROVNIK INTERNATIONAL COURSE ON THE SANSKRIT EPICS AND PURANAS (DICSEP)
Directors
Greg Bailey, *La Trobe University, Bundoora*
James L. Fitzgerald, *University of Tennessee*
Mislav Ježić, *University of Zagreb*
Petteri Koskikallio, *University of Helsinki*
Peter Schreiner, *University of Zürich*

66/7/14 September 2002
POLITISCHE THEORIE
Directors
Henning Ottmann, *University of Munich*
Zvonko Posavec, *University of Zagreb*

67/9/15 September 2002
FAMILY PLANNING AND REPRODUCTIVE HEALTH
Directors
Gernot Desoye, *University of Graz*
Peter Weiss, *University of Graz*
Lada Magdić, *University of Zagreb*
Josip Delmiš, *University of Zagreb*
Feda Omeragić, *WHO*
Joško Zekan, *University of Zagreb*

68/14/21 September 2002
FREIHEIT UND RECHT IN DER KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE
Directors
Manfred Baum, *University of Wuppertal*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Zvonko Posavec, *University of Zagreb*
Michael Wolf, *University of Bielefeld*

69/16/27 September 2002
INTERPRETATION UND VERSTEHEN III
Workshop
Directors
Detlef Garz, *C. v. Ossietzky University*
Wolfgang Althof, *University of Fribourg*
Jurij Fikfak, *Institute of Slovenian Ethnology, Ljubljana*

70/21/27 September 2002
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT
Directors
Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Christoph Jamme, *University of Lüneburg*
Jan Such, *University of Poznan*
Jerome Vaillant, *University of Lille*

71/23/28 September 2002
TRANSZENDENTALE PHILOSOPHIE II:
Fichtes Späte Wissenschaftslehre
Directors
Damir Barbarić, *University of Zagreb*
Helmut Girndt, *University of Duisburg*

Conferences

1/16/30 September 2001
FUNCTIONAL ANALYSIS
Organizers
Davor Butković, *University of Zagreb*
Hrvoje Kraljević, *University of Zagreb*
Murali Rao, *University of Florida, Gainesville*

2/3/8 October 2001
JUVENILE JUSTICE CHILD PROTECTION
Child Rehabilitation
Organizers
Eugeen Verhellen, *University of Ghent*

12/12/ 20/24 June 2002
DU 2002 NMR:
The Fourth International Dubrovnik NMR Conference
Organizers
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*
Nenad Juranić, *Mayo Clinic Rochester*
Damir Kovaček, *University of Zagreb*
Predrag Novak, *Pliva Pharmaceutical Industry, Zagreb*
Janez Plavec, *National Institute of Chemistry, Ljubljana*
Lajos Radics, *Chemical Research Center, Budapest*
Nicola Sergeeyev, *Moscow State University*
Vladimir Sklenar, *Masaryk University*
Dražen Vikić-Topić, *Ruđer Bošković Institute, Zagreb*

13/24/29 June 2002
MATH/CHEM/COMP 2002
The 17th International Conference on the Interfaces Among Mathematics, Chemistry and Computer Science
Organizers
Ante Graovac, *Ruđer Bošković Institute Zagreb/University of Split*
Davor Juretić, *University of Split*
Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Pitlochry*
Tomaž Pisanski, *IMFM, University of Ljubljana*
Dražen Vikić-Topić, *Ruđer Bošković Institute Zagreb*

14/30 August/1 September 2002
THE 5TH DUBROVNIK CONFERENCE HEALTH INSURANCE IN TRANSITION
Organizers
Stipe Orešković, *Andrija Štampar School of Public Health*
Martin Mckee, *London School of Hygiene and Tropical Medicine*
Elias Mossialos, *London School of Economics and Political Science*

15/2/4 September 2002
COMMUNICATION AND PUBLIC RELATIONS
Organizers
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Bonita Neft Dostal, *University of Valparaiso*
Keval J. Kumar, *Pune University, India*
Bogomir Horvat, *University of Maribor*
Rossen Milev, *University of Sofia*
Mario Plenković, *University of Zagreb*
Ihor Slissarenko, *Kyiv National University Institute of Journalism*

16/2/7 September 2002
THE 3RD DUBROVNIK INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE SANSKRIT EPICS AND PURANAS (DICSEP)
Organizers
Greg Bailey, *La Trobe University, Bundoora*
James L. Fitzgerald, *University of Tennessee*
Mislav Ježić, *University of Zagreb*
Petteri Koskikallio, *University of Helsinki*
Peter Schreiner, *University of Zürich*

17/27/29 September 2002
THE EMERGING GLOBAL MARKET IN SOCIAL PROTECTION AND HEALTH IMPLICATIONS FOR SOCIO- ECONOMIC SECURITY
Organizers
Paul Stubbs, *University of Sheffield*
Riitta Vepsalainen, *STAKES, Helsinki*
in collaboration with International Labour Organisation (ILO)

18/29 September/5 October 2002
INTERNATIONAL CONFERENCE ON GEOMETRIC TOPOLOGY II
Organizers
Alexander N. Dranishnikov, *University of Florida*
Ivan Ivanšić, *University of Zagreb*
James E. Keesling, *University of Florida*
Šime Ungar, *University of Zagreb*

5/14/21 September 2001
FREIHEIT UND RECHT IN DER KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE
Directors
Manfred Baum, *University of Wuppertal*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Zvonko Posavec, *University of Zagreb*
Michael Wolf, *University of Bielefeld*

6/16/30 September 2001
FUNCTIONAL ANALYSIS
Directors
Davor Butković, *University of Zagreb*
Hrvoje Kraljević, *University of Zagreb*
Murali Rao, *University of Florida, Gainesville*

7/17/22 September 2001
THE SUMMER SCHOOL IN MATHEMATICAL FINANCE
Directors
Jakša Cvitanić, *University of Southern California, L. A.*
Mihael Perman, *University of Ljubljana*
Wolfgang Runggaldier, *University of Padova*
Walter Schachermayer, *University of Vienna*
Zoran Vondraček, *University of Zagreb*

8/17/28 September 2001
INTERPRETATION UND VERSTEHEN III
Workshop
Directors
Detlef Garz, *C. v. Ossietzky University Oldenburg*
Wolfgang Althof, *University of Fribourg*

9/22/29 September 2001
DIE IDENTITÄT EUROPAS IN DER GEGENWÄRTIGEN WELT, II
Directors
Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Christoph Jamme, *University of Lüneburg*
Jan Such, *University of Poznan*
Jerome Vaillant, *University of Lille*

10/23/29 September 2001
DOCTORAL STUDIES IN LAW TRAINING SEMINAR FOR CEU AND POST YUGOSLAV UNIVERSITIES
Directors
Andras Sajo, *Central European University, Budapest*
Karoly Bard, *Central European University, Budapest*
Josip Kregar, *University of Zagreb*
Eugen Pusić, *Croatian Academy of Sciences and Arts*

11/24/29 September 2001
SCHOOL "HEALTH FOR ALL" PROMOTING THE HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH
Directors
Gordana Pavleković, *University of Zagreb*
Bengt Lindstrom, *Nordic School of Public Health*
Vesna Jureša, *Croatian Union for School Health*
Marina Kuzman, *Croatian Institute of Public Health*

12/1/5 October 2001
INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION
Directors
Petar Šarčević, *University of Rijeka*
Don Wallace, *University of Washington*

13/1/5 October 2001
IMPLEMENTATION OF EUROPEAN HUMAN RIGHTS IN SOUTH-EAST EUROPE
Directors
Wolfgang Benedek, *University of Graz*
Ljiljana Mijović, *Human Rights Centre, Banja Luka/University of Banja Luka*

14/3/8 October 2001
JUVENILE JUSTICE CHILD PROTECTION / CHILD REHABILITATION
Directors
Eugeen Verhellen, University of Ghent
Mihail Stoican, Radda Barnen, *Save the Children Sweden*
Aleksandra Selak Živković, *Centre for Social Policy Initiatives Zagreb*
Dubravka Hrabar, *University of Zagreb*

Mladen Staničić, *Institute for International Relations, Zagreb*
Mladen Andrlić, *Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Croatia*
(to be held in Zagreb)

20/8/12 April 2002
SOCIAL PHILOSOPHY
Changing Perspectives in Political Philosophy
Directors
Joseph Bien, *University of Missouri*
Hauke Brunkhorst, *University of Flensburg*
Heinz Paetzold, *University of Kassel*
Gerard Raulet, *Ecole Normale Superieure Paris*

21/8/13 April 2002
PHILOSOPHY OF SCIENCE
Directors
Lars Bergstrom, *University of Stockholm*
James R. Brown, *University of Toronto*
David Davies, *McGill University*
Michel Ghins, *Catholic University of Louvain*
Wladyslaw Krajewski, *University of Warsaw*
Zvonimir Šikić, *University of Zagreb*
Elena Mamchur, *University of Moscow*
James McAllister, *University of Leiden*

22/15/27 April 2002
DIVIDED SOCIETIES, SHIFTING CLEAVAGES
Eastern Europe, South Africa, Middle East and North America
Directors
Heribert Adam, *Simon Fraser University, Vancouver*
Saša Božić, *IMIN, Zagreb*
Otto Feinstein, *Wayne State University, Detroit*
Aleksandar Štulhofer, *University of Zagreb*
Kogila Moodley, *University of British Columbia, Vancouver*
Silva Mežnarić, *IMIN, Zagreb*
Mitja Žagar, *INV, Ljubljana*

23/22/26 April 2002
INCLUSION AND EXCLUSION IN CONTEMPORARY EUROPEAN SOCIETIES
Directors
Wieger Bakker, *Utrecht University*
Nicoleta Paina, *Babes-Bolyai University*
Rene van Rijsselt, *Free University of Amsterdam*
Bart van Steenbergen, *Utrecht University*

24/22/27 April 2002
THE FUTURE OF RELIGION:
The Truth in Discourse and Life World
Directors
Rudolf J. Siebert, *Western Michigan University*
Mislav Kukoč, *University of Zagreb*
Gottfried Künzlen, *Universität des Bundeswehr München*
Nikola Skledar, *Institute for Social Research Zagreb*
Dinka Marinović-Jerolimov, *Institute for Social Research Zagreb*
Diana Moxley, *University of South Florida*
Tatiana Senyushkina, *Taurida National University, Sinferopol, Ukraine*

25/2/10 May 2002
CIVIC EDUCATION AND CIVIC LITERACY: National Policy in a Globalizing World
Directors
Otto Feinsten, *Wayne State University*
Eric Bockstael, *Catholic University of Louvain*

26/4/7 May 2002
ENHANCED DEMOCRATIC CONTROL OVER THE ARMED FORCES IN CROATIA (II)
Directors
Sander Huisman, *The Centre for European Security Studies, Groningen*
Mladen Staničić, *Institute for International Relations, Zagreb*
Mladen Andrlić, *Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Croatia*

27/6/10 May 2002
MUSEOLOGICAL APPROACHES TO THE INTEGRATED USE OF CULTURAL HERITAGE (7)
Museological Approach to the National Cultural Heritage
Directors
Ivo Maroević, *University of Zagreb*
Martin Segger, *University of Victoria, BC*

Damir Barbarić, *University of Zagreb*
Günter Figal, *University of Tübingen*

38/20/25 May 2002
SCIENCE, TECHNOLOGY AND ENVIRONMENTAL POLICIES FOR THE BEGINNING CENTURY
Directors
Pal Tamas, *HAS Budapest*
Imre Hronszky, *BUTE Budapest*
Georg Thurn, Wissenschaftszentrum Berlin

39/20/25 May 2002
JOURNALISM AND PUBLIC RELATIONS
Directors
Nenad Prelog, *University of Zagreb*
Robert Hayes, *University of California, Los Angeles*
Steven Ross, *Columbia University*

40/20/25 May 2002
GENDER AND NATION, TRADITION AND TRANSITION
Directors
Lada Čale Feldman, *Institute of Ethnology and Folklore Research & Centre for Women's Studies, Zagreb*
Renata Jambrešić Kirin, *Institute of Ethnology and Folklore Research & Centre for Women's Studies, Zagreb*
Joanna Regulska, *Rutgers University*
Žarana Papić, *Women's Studies Center, Belgrade*

41/22/26 May 2002
SCHOOL OF PSYCHOTHERAPY OF PSYCHOSES
Indication for Psychological Treatment of Psychotic Disorders
Directors
Sladana Ivezić, *University of Zagreb*
Ivan Urlić, *University of Split*
Ana Marija Žunter Nagy, *University of Ljubljana*

42/23/26 May 2002
LIBRARIES IN THE DIGITAL AGE (LIDA) 2002
Directors
Tatjana Aparac, *University of Zagreb*
Tefko Saračević, *Rutgers University*
Peter Ingwersen, *Royal School of Library and Information Science, Copenhagen*
Pertii Vakkari, *University of Tampere*

43/1/8 June 2002
RELATIONSHIPS IN A CONTEMPORARY MEDICAL PRAXIS
School of Balint Method "Muradif Kulenović"
Directors
Sanja Blažeković-Milaković, *University of Zagreb*
John Salinsky, *University of London*
Zlatka Kralj, *University of Ljubljana*
Cornelia Bobay, *University of Budapest*
Branka Jovančević, *University of Zagreb*
Marie-Anne Puel, *University of Paris*

SCHOOL "SOCIAL WORK THEORY AND PRACTICE"
(courses from 44 to 48)

44/2/8 June 2002
SOCIAL WORK AND SPIRITUALITY
Directors
Edward Canda, *University of Kansas*
Dada M. Maglajlić, *Bemidji State University*
Craig Rennebohm, *Jesuit University, Seattle*
Paul Shane, *Rutgers University*
Michael Striebel, *Academy of Social Work, Bregenz*
Therese Marie Sacco, *University of Johannesburg*

45/9/15 June 2002
SOCIAL WORK WITH JUVENILE OFFENDERS
Directors
Helmut Janssen, *Fachhocschule Erfurt*
Dada M. Maglajlić, *Bemidji State University*
Ira M. Schwartz, *University of Pennsylvania*
Brian Williams, *De Montfort University Leicester*

46/9/15 June 2002
SOCIAL WORK WITH CHILDREN AND YOUTH
Directors
Jean Gervais, *University of Hull, Quebec*
Helmut Janssen, *Fachhochschule Erfurt*
Lina Kashyap, *TATA Institute, Bombay*
Dada M. Maglajlić, *Bemidji State University*
Toril Tjellaat, *The Regional Child Protection Research Unit,*

Davor Juretić, *University of Split*
Edward C. Kirby, *The Resource Use Institute, Pitlochry*
Tomaž Pisanski, *IMFM, University of Ljubljana*
Dražen Vikić-Topić, *Ruđer Bošković Institute Zagreb*

56/25/30 June 2002
ZEITANALYSE UND KULTURKRITIK IN DER PHILOSOPHIE DES 20. JAHRHUNDERTS:
I/Die Jahre 1900/1918
Directors
Sulejman Bosto, *University of Sarajevo*
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Marion Heinz, *University of Siegen*
Andrzej M. Kaniowski, *University of Lodz*
Theodore Kisiel, *University of Chicago*
Gilbert Merlio, *University of Sorbonne-Paris*
Maciej Potepa, *University of Warszawa*
Claudius Strube, *University of Wuppertal*

57/15/20 July 2002
LAW AND JUSTICE UNDER FIRE:
The Legal Lessons of the Yugoslav Wars
Directors
John Allcock, *University of Bradford*
Nenad Dimitrijević, *Central European University, Budapest*
Dragica Vujadinović-Milinković, *University of Belgrade*
Žarko Puhovski, *University of Zagreb*

58/26/31 July 2002
MOLECULAR BIOLOGY OF THE AGING NERVOUS SYSTEM
Directors
Sam Gandy, *New York University*
Sandro Sorbi, *University of Florence*
Rajka Lisičić, *Institute for Medical Research and Occupational Health, Zagreb*
Miloš Judas, *University of Zagreb*

59/12/17 August 2002
WHAT DOES IT MEAN TO BE EUROPEAN?
Directors
Adam Michnik, *Gazeta Wyborcza, Warsaw*
Slavica Singer, *J. J. Strossmayer University of Osijek*
Zdravko Tomac, *University of Zagreb*
Kathleen Wilkes, *University of Oxford*

60/25/30 August 2002
THE 6TH OBSERVATORY SUMMER SCHOOL
Directors
Reinhard Busse, *European Observatory on Health Care Systems, Escuela Nacional de Sandidad, Madrid*
Joseph Figueras, *European Observatory on Health Care Systems, WHO Regional Office for Europe*
Martin Mckee, *Ecobost, London School of Economics and Political Science*
Elias Mossialos, *LSE Health, London School of Economics and Political Science*
Stipe Orešković, *Andrija Štampar School of Public Health, Zagreb*

61/1/7 September 2002
EAST EUROPEAN SUMMER SCHOOL FOR CHILD AND ADOLESCENT PSYCHOANALYSIS
Directors
Lilo Plaschkes, *New York Psychoanalytical Institute*
Vlasta Rudan, *University of Zagreb*

62/1/7 September 2002
COMMUNICATION AND PUBLIC RELATIONS
Directors
Gunter Bentelle, *University of Leipzig*
Bonita Neft Dostal, *University of Valparaiso*
Keval J. Kumar, *Pune University, India*
Bogomir Horvat, *University of Maribor*
Rossen Milev, *University of Sofia*
Mario Plenković, *University of Zagreb*
Ihor Slissarenko, *Kyiv National University Institute of Journalism*

63/2/6 September 2002
SEISMIC STRATIGRAPHY
Application of Seismic Data for Identification of Depositional Environments, Facies Distribution and Sym-Depositional Tectonic Activity
Directors
Piotr Krzywiec, *Polish Geological Institute, Warsaw*
Dubravko Lučić, *University of Zagreb*

Mihail Stoican, Radda Barnen, *Save the Children Sweden*
Aleksandra Selak Živković, *Centre for Social Policy Initiatives Zagreb*
Dubravka Hrabar, *University of Zagreb*

3/20/21 October 2001
NEW TRENDS IN CLASSIFICATION, MONITORING AND MANAGEMENT OF DIABETES MELLITUS
Organizers
Victor Blaton, *AZ St. Jan Hospital, Brugge*
Elizabeta Topić, *University of Zagreb*
Maksimilijan Gorenjak, *Slovenian Association for Clinical Chemistry, Maribor*

4/10/12 November 2001
DEVELOPMENT OF TELEMEDICINE IN THE SOUTH-EAST EUROPEAN REGION
Organizers
Asim Kurjak, *University of Zagreb*
Ivo Šlaus, *University of Zagreb*

5/20/25 March 2002
EMBODYMENT AND NORMATIVITY (2)
Personal Identity and the Body
Organizers
Anton Leist, *University of Zürich*
Mathias Kettner, *University of Frankfurt*

6/8/13 April 2002
MODERNE TRANSZENDENTALPHILOSOPHIE
Organizers
Goran Gretić, *University of Zagreb*
Wolfgang Kuhlmann, *Technical University of Aachen*
Audun Ofsti, *Technical University of Norway*

7/8/13 April 2002
PHILOSOPHY OF SCIENCE
Organizers
Lars Bergstrom, *University of Stockholm*
James R. Brown, *University of Toronto*
David Davies, *McGill University*
Michel Ghins, *Catholic University of Louvain*
Wladyslaw Krajewski, *University of Warsaw*
Zvonimir Šikić, *University of Zagreb*
Elena Mamchur, *University of Moscow*
James McAllister, *University of Leiden*

8/25/28 April 2002
ECONOMIC DEVELOPMENT AND RECONSTRUCTION POLICIES IN SOUTHEAST EUROPE: The Role of SMEs
Organizers
Will Bartlet, *University of Bristol*
Maja Vehovec, *University of Rijeka*
Xavier Richet, *University of Paris*
Iraj Hashi, *Staffordshire University*

9/23/26 May 2002
FRAMING CONTINGENCY: History and Heterology
Organizers
Vladimir Biti, *University of Zagreb*
Djelal Kadir, *Pennsylvania State University*
Reingard Nethersole, *University of the Witwatersrand, South Africa*

PETROLEUM ENGINEERING SUMMER SCHOOL
(workshops 10 and 11)

10/3/7 June 2002
workshop 10: **GAS ENGINEERING:** The Answer to Future Energy Demand
Organizers
Zaki Bassiouni, *Louisiana State University, Baton Rouge, LA*
Thomas Davis, *CSM, Golden, CO*
Josip Sečen, *University of Zagreb*
Ivo Steiner, *University of Zagreb*

11/10/14 June 2002
workshop 11: **RISK MINIMIZATION AND PROBABILISTIC APPLICATION IN PETROLEUM EXPLORATION AND DEVELOPMENT**
Organizers
Igor Dekanić, *University of Zagreb*
Ivo Steiner, *University of Zagreb*
William Weiss, *NMT, Socorro, NM*

DIRECTOR GENERAL
Helmut Moritz, *Technical University Graz*

DEPUTY DIRECTOR GENERAL
Ivo Šlaus, *Croatian Academy of Sciences and Arts*

EXECUTIVE SECRETARY
Berta Dragičević, *Inter-University Centre Dubrovnik*

CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Istvan Teplan, *Central European University, Budapest*

VICE CHAIRMAN OF THE COUNCIL
Kare Rommetveit, *University of Bergen*

EXECUTIVE COMMITTEE CHAIRMAN
Ivo Banac, *Yale University*

MEMBERS
Marianna Birnbaum, *University of California Los Angeles*
Lise Kjølsrød, *University of Oslo*
Zdenko Kovač, *University of Zagreb*
Hans Joachim Seitz, *University of Hamburg*

DEPUTY MEMBERS
Henning Salling Olesen, *Roskilde University*
Krunoslav Pisk, *Institute Ruđer Bošković, Zagreb*

AUDITOR
Mary Helle, *University of Bergen*

WORK SCHEDULE

Courses run five days a week with morning and afternoon sessions, but with some flexibility determined by the nature and requirements of the individual course. The courses are offered on a postgraduate level, but the participation of any advanced or motivated student is welcomed. On request, the IUC will issue a Certificate of Attendance. It will also provide a special Certificate for which, as a rule, the presentation of a paper will have been expected. The working languages of the courses are usually either English or German, although other languages may be chosen. The major language to be used in any course will be indicated by the language in which the title of the course is announced.

GENERAL INFORMATION

Enquiries about courses and participation should be addresed to the Secretariat of the IUC or to one of the course directors. Those interested in taking an IUC course are requested to register with the Secretariat or one of the course directors, supplying them with relevant information, i. e., name, address, academic standing, and if the applicant is an undergraduate a recommendation from one of the professors. The IUC would like to receive such registration as soon as possible. Two weeks before the start of the course should be regarded as the latest date. It should be noted, however, that on occasion courses cannot be given because of exceptional circumstances. In such circumstances, the IUC, or the course directors, will inform the persons registered for the course as soon as possible. In no circumstances, however, can the IUC assume any financial responsibility resulting from the cancellation or relocation of any course. Upon arrival in Dubrovnik participants will pay to the IUC a course fee in Croatian kunas equivalent to USD 30 per week. Participants in conferences will pay a conference fee in Croatian kunas equivalent to USD 30. For further information please write to the IUC Secretariat in Dubrovnik.

Inter University Centre Dubrovnik IUC

Don Frana Bulića 4
HR - 20000 Dubrovnik, Croatia

phone +385 20 41 36 26, 41 36 27
fax +385 20 41 36 28
e mail iuc@du.tel.hr
www.hr/iuc